

**DOMBEGYHÁZI
HELYTÖRTÉNETI
SZÖVEGGYŰJTEMÉNY**

928
D78

DOMBEGYHÁZI HELYTÖRTÉNETI SZÖVEGGYŰJTEMÉNY

Szerkesztette:

Gerendeli György

1994.

89
D

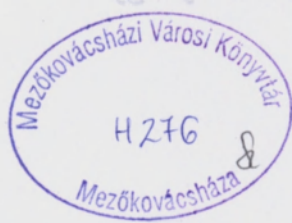
DOMBEGYHÁZI HELYTÖRTÉNETI SZÖVEGGYŰJTEMÉNY

2009 AUG. 1

Szerkesztette:

Gerendell György

5

Kiadja:
Dombegyház Nagyközségi Önkormányzat
Felelős kiadó:
Gyarmati Jánosné polgármester
Készült 1000 példányban

„Minden föld ugyan hazája
A jó embernek: való!
De mégis születte tája
Mindennél előbbvaló.”
(Csokonai)

Bevezetés

Az utóbbi néhány évben öröndetesen megnövekedett az érdeklődés településünk története iránt. Lehet, hogy ebben a társadalmi változásoknak is szerepük van, s az érdeklődésben ott munkál az igény: reálisan, minden ideológiai kényszertől mentesen, belemagyarázás nélkül szembesülni szűkebb hazánk múltjával. A múlt ismerete és bevallása nélkül aligha lehet elfogadható jövőképe egy népnek vagy akár egy települési közösségnek. Dombegyház helytörténeti térképén azonban még mindig nagyon sok a fehér folt. Valahogy úgy vagyunk ezzel, mint László Gyula professzor a magyarság történetével: Sokkal több az, amit nem ismerünk, mint amit ismerünk belőle – mondta. Főképp ez az oka annak, hogy nem monográfiát, hanem szöveggyűjteményt tart a kezében most a tisztelt Olvasó. Olyan szöveggyűjteményt, amelynek első része történelmi, második része művelődéstörténeti szemelvényeket tartalmaz. Szeretném hinni, hogy az ilyen összeállításnak is megvan a maga haszna.

A történelmi részben – időrendi sorrendben – különböző műfajú szövegekkel, szövegrészletekkel találkozhat az olvasó, az ásatási beszámolótól kezdve a tudományos ülésen való felszólalás szövegéig széles a skála. S az olvasás történelmi időutazás is egyben.

A művelődéstörténeti részben művészeti, tudományos, szépirodalmi és népköltészeti jellegű szemelvények találhatóak. Bizonyosságául annak: nemcsak sár és por, hanem kultúra is termett erre felé. Értékeinek megbecsülése, újrafelfedezése kötelességünk. Meg kell jegyezni azonban, hogy a történeti és művelődéstörténeti rész nem választható el mereven egymástól.

Kiknek ajánlom ezt a szöveggyűjteményt? Elsősorban a fiataloknak, akik történelmi tanulmányaikat helyi vonatkozásokkal egészíthetik ki belőle, s akik közül – remélem – néhányan kedvet kapnak a helytörténeti kutatáshoz. De ajánlom azoknak a felnőtteknek is, akik néhány szórványdokumentum elolvasásán kívül nem ismerhettek meg egyéb helytörténeti forrást; akik a szóbeli hagyomány alapján ismerik településünk történetét, és akiket érdekel ez a téma. Sikerült felkutatnom néhány olyan dokumentumot, amelyeket még nem publikáltak, és olyanok is vannak, amelyek rég publikusak voltak, de a helytörténeti bibliográfiákban még nincs nyomuk. Tehát az anyag egy részével – nagy valószínűséggel – most találkozik először a nem szakember olvasó.

A szöveggyűjteménybeli dokumentumok közlését bizonyos időhatárral le kellett zárni. Ennek részben terjedelmi, részben tudományos okai vannak. Az időhatárt il-

letően úgy gondoltam, ez a két világháború közötti időszak lehet. Idő kell még ahhoz ugyanis, hogy az utóbbi ötven év eseményei a történettudományban is letisztuljanak, és torzításmentesen dokumentálhatók legyenek. Tehát ez nem jelenti azt, hogy a későbbiekben részben a meglévő, részben az újabb kutatások eredményeként – talán Romániából is – előkerülő anyagokat ne tennék közzé.

A helytörténet-kutatás sok időt, energiát és tájékozottságot igényel. Segítség nélkül rendkívül lassan halad. Én itt is megköszönöm a szakemberek (közművelődési dolgozók, pedagógusok, tudós kutatók) és mindazok segítségét, akik nélkül még ez a szerény könyvecske sem készülhetett volna el. Külön köszönettel tartozom dr. Takács Lászlónak, aki a kiadásra előkészített anyagot áttanulmányozta, és hasznos tanácsaival segítette munkámat, a Nagyközségi Önkormányzatnak, amely kultúrabarát szemléletével és anyagi áldozatkészségével segítette a kiadvány megjelentetését.

Dombegyház, 1994. június 24.

A szerkesztő

I.

Történeti rész

Szöveggyűjteményünk első részében olyan dokumentumok találhatók, amelyek révén az őstörténettől kezdve követhetők nyomon az események. Ezek persze csupán jelzései egy-egy korszaknak, nem részletes történelmi eseményfeltáró írások.

Bizonyos források szerint itt már a kőkorszakban is ember ált. Borovszky pl. ezt írja nevezetes monográfiájának első kötetében (a forrást ld. később!): „Nevezetesebb őskori telepek a Tisza mentén: Hód-Mező-Vásárhely, Szerb-Keresztur, Török-Kanizsa és Csóka. A Maros mentén: Pécska, Nagylak, Csanád és Makó. Azonban nemcsak a folyóparton találunk ilyen telepeket, hanem bentebb a síkságon is. Így a Marostól északra elterülő síkon: Alberti, Dál és *Dombegyháza... községek határai mutatnak fel ilyen kőkorszaki telepeket.*”

Ketskemény Károly egykori tanító-helytörténész Móra Ferenc naplójára hi vatkozva állította, hogy a *Jakabffy földbirtokos homokbányájából csiszolt kőszerszámok kerültek elő*. Sajnos, településünkre vonatkozóan sem az egyik, sem a másik állítás nem igazolható.

Hasonlóan problematikus az Attila-kérdés is. Radnai Mikes amatőr régész kutatásait, következtetéseit a tudományos közvélemény csaknem egyöntetűen elutasítja, ám a művelődéstörténeti részben mint a szóbeli hagyomány dokumentuma és mint mondai elem helyet kap.

A fejezetbe bekerült szemelvények hitelesek, a forráskritika próbáját kiállják.

Rézkori leletek Magyar-Dombegyházán (1927. július 7.)

Dombegyháza (Lévés) Battonyától mintegy 10 km-re fekszik Ék-felé. A község ma már több utcából áll, mint a 75 000-es térkép felvétele idején. A község délnyugati oldalán Jakabffy István birtoka terül el. A battonyai országút közelében, közvetlenül a község alatt hosszan elnyúló földhát emelkedik, amely félkörívesen helyezkedik el a község ény-i oldalán. Ennek az emelkedésnek oldalán és lábánál foglalnak helyet azok a házak, amelyek az új községházával szemben a Magyarbánhegyes felé vezető út bal oldalán épültek. Ebben az utcában van Szabadi Mihály pékmester újonnan épült háza is. A ház udvarán van az a gödör, amelyet az építéshez szükséges föld kitermeléséhez ástak. Ebben a gödörben találták azokat a tárgyakat, amelyeket Novák József p.ü. fogalmazó és Matuz Bálint elemiiskolai igazgató urak révén sikerült megmenteni.

A tárgyakat nem egy helyen találták, hanem hányott földben, szétszórtan. A ház végétől mért 19,50 és 12,30 m-nyi távolság összetalálkozási pontján feketett a sír a megbolygatás előtt. E mellett szól az, hogy a nevezett helyen keményen összeálló földben két egymással párhuzamosan fekvő emberi lábszárcsontot találtak, amelyek minden valószínűség szerint eredeti helyükön voltak. A szétszórtan fekvő, látszólag is háborított földben fekvő csontokat és tárgyakat valószínűleg akkor bolygatták meg, mikor a gödörből ismeretlen időben sárgaföldet bányásztak. A lábszárcsontokat fekvé hagyták, s annak környékét felügyeletem mellett bontották ki. Sajnos, közelükben semmit sem találtam. A halomnak a Jakabffy-birtokra eső részén nem áshattunk.

Kétségtelennek látszik, hogy a sírt a sárgaföld bányászása alkalmával bolygatták meg, de anyagát nem vitték el, hanem visszadobálva a gödörbe a betöltésre használt szeméttel földték be. Ebből a másodlagos helyzetből kerültek az új gödör ásása alkalmával felszínre.

A megmentett tárgyak a következők:

1. Réz kés. Hossza 18,4 cm. Legnagyobb szélessége 3,30 cm. Vastagsága 0,38-0,17 cm között váltakozik. A találók három darabra törték.
2. Silex penge töredékek. Egyik darab hossza 6,7 cm, legnagyobb szélessége 2,50 cm, vastagsága 4,5-3,2 cm között váltakozik.
Későbbben került hozzánk még egy darab, mely mindenesetre az előbbihez tartozik. Ennek a hosszúsága 4 cm. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy még mindig hiányzik egy rész a pengéből.
3. Agyag csésze. Feneke kissé benyomott. Szájától feneke felé megy össze a fordított csonkakúp alakra emlékeztet. Oldalát két ellaposodó bütyökfűl díszíti, amelyeknek

- elhelyezése egészen szimmetrikus. A két fül közti részen, a fülektől nem egyenlő távolságra két félgömb alakú kidudorodás van, amelyeknek csupán díszítés a rendeltetése. Iszapolása közepes, égetése rossz, színe sötétszürke. Az alak kissé szabálytalan. Magassága 6,2 cm, szája 11,5 cm, fenéke 4,8 cm.
4. Félgömb alakú csésze töredéke. Jól iszapolt, közepesen égett, egy részén vörös, más részén sötétszürke színű. Szájpereme egyenesen áll, s ebből indul a keskeny szalagfül, amely felső részével közvetlenül a peremhez tapad. Fenéke kissé lapított volt.
  5. Az előbbihez hasonló edénytöredék. Szájpereme a fül alsó részétől kezdve kissé kihajlik. Szalagfüle közepén hornyolt. Töredékéből két füles darab van meg.
  6. Gömb alakú edény bütykös töredéke.
  7. Szalagfüles magas edény. Fenéke profilált. Alsó része gömb alakú. Felső része hengeres. Keskeny szalagfüle az egyenesen álló peremből indul. (Másik füle hiányzik.) Közepes iszapolású, jól égett, vöröses szürke színű. Magassága 23,5 cm, legnagyobb öblösödése 16,5 cm, fenéke 8 cm.
  8. Szalagfüles alacsony edény. Alakja ferde és szabálytalan. Nagyjából az előbbi forma utánzására törekszik. Anyag és technika tekintetében amazzal megegyezik. Fenéke lapított, pereme egyenes, fülei (egyik letört) picinyek és a peremtől indulnak. Magassága 7,5 cm, szája 5,5 cm, fenéke 4,5 cm.

Annak hangsúlyozásával, hogy egy – bár kétségtelenül egy helyről s valószínűleg egy sírból származó lelettel van dolgunk – szórványos leletnek a régészeti ismeretek gyarapításában nem sok része van, szükségesnek tartjuk a leletek ismertetését.

Szükségesnek tartjuk azért, mert tudunkkal erről a vidékről még megközelítőleg hiteles lelet sincs, s mert úgy gondoljuk, hogy ezzel az egy adattal is hozzájárulhatunk a rézkor kérdésének tisztázásához.

Hillebrand Jenő a pusztainstvánházi leletek ismertetése kapcsán kitér az önálló rézkor kérdésre is. Egy önálló kor egyik kritériumául azt állítja fel, hogy elég hosszú ideig tartson, hogy nagyobb területre is kiterjedhessen. Azok az edények, amelyek leletünkben előfordultak, ha díszítésben nem is, de forma tekintetében kétségtelenül megegyeznek azokkal, amelyeket Hillebrand cikkében... közöl, s így annak a kultúrának emlékeként tekinthetők, amelyet Bodrogkeresztúr, Pusztainstvánháza és Gödöllő képviselnek, s amelyet szerinte korai rézkornak nevezhetünk.

Dr. Banner János

Megjegyzés: A történettudomány szerint a középső rézkor elején (az i.e. 3. évezred első századaiban) Kelet-Magyarországon a tiszapolgárit követő bodrogkeresztúri kultúra él. Tehát dr. Banner a dombegyházi leletek korát ennek megfelelően valószínűsíti.

A leletismertetés címe megtévesztő. A szerző nyilvánvalóan nem a mai Magyardombegyházára utalt. Valószínűleg az M. Dombegyháza (a Marczibányi Dombegyháza rövidítése) zavarhatta meg. A leírásból egyébként teljesen világos, hogy településünkről van szó.

Forrás: Dolgozatok a M. Kir. Ferencz József Tudományegyetem Archaeológiai Intézetéből. Szerk. Buday Árpád. Szeged, 1928. IV. 1-2.

Szarmatakori leletek Dombegyházáról

I. Dombegyháza (Csanád vm.) község területe nem ismeretlen hely a régészeti irodalomban. Lagújabban a község délnyugati oldalán – Kátai József, Jakabffy-telepen levő házhelyén – földkitermelés közben edényekre bukkant, s azokat Rácz Elemér főjegyzőnek adta át. A lelet megmentéséért ezen a helyen is hálás köszönetünket fejezzük ki.

Az 1943. évi március 31-én végzett hitelesítő ásátás eredményei a következőkben foglalhatók össze:

A lelőhely alig 800 m távolságra van a rézkori lelőhelytől, ugyanazon partvonulaton, mely a Battonya-kunágotai országu nyugati oldalát kíséri. Pontosan az említett országuút 19610 m szakaszán nyugat felé 41 m-re.

A vertfalhoz szükséges hosszú árokban jól kirajzolódtak egy méhkasformájú gödör körvonalai. Kibontása után mélységét a felszíntől számítva 152 cm-re értük el. A gödör 60 cm mélységben vált láthatóvá, s itt szájátmérője 124 cm, a fenék átmérője 160 cm volt. A föld szelvénye 80 cm mélységig fekete humuszból, lejjebb sárga agyagból állott.

Az edényeket egymás mellé helyezték el, a gödör vízszintes, sima fenekén. A zelőkerült edények leírása a következő:

1. Serlegalakú talpas tál (LXVIII. 2.) Az egész edény magassága 16,5 cm. A tál alsó részét két bemélyített, széles barázda díszíti. Korongon készült, jól iszapolt szürke színű.
2. Nagyobb, durva szemcsés anyagú, szürkés-fekete színű edény, mely teljesen megsemmisült. A helyszínen talált egy-két peremtöredékből megállapíthatólag átmérője 15 cm volt. Benne találták az alábbi két edénykét.
3. Jellemzője a keskeny fenék (átmérője 4,5 cm), a vállmagasságban levő legnagyobb kiöblösödés és a rövid, enyhén kihajló perem (LXVIII. 3.). Magassága 9,6 cm. Anyaga durva szemcsés, kézzel formált, feketés-szürke színű.
4. Hasonló típus, csak a nyaki részen kissé jobban összeszűkül. Színe szürkés-fekete, kidolgozása durva, korong nélkül készült (LXVIII. 4.).
5. Kétfülű amphora (LXVIII. 1.). Szürke, jól iszapolt, korongon készült; a profilált fenékhez fordított csonkakúpos alsó rész csatlakozik.

A rövid edényvállat két bemélyített barázda közt, függőlegesen álló, két sorban húzódó besimított zeg-zugvonal díszíti. Magas nyakát függőleges besimított barázdák élénkítik. A fülek enyhe ívelésűek és kissé hajlottak. A fülek belső csatlakozásának vonalában bemélyedés húzódik, s ezt a peremig egysoros besimított hullámvonal díszíti.

Magassága: 20,8 cm.

Az edényeken kívül csak szórványosan került elő néhány szürke színű edénytöredék, kevés állati csont és egy teljesen oxidálódott vasszőgecske.

A gödör a szarmatakorra jellemző méhkasformájú gödör 2. típusát képviseli; keresztmetszete félkörhöz hasonló.

Datálás szempontjából legtöbbit a kétfülű amphora mond. Elterjedése széleskörű, de csak a szarmatakor utolsó századában...

A formát a hun korszakban is megtaláljuk... Alföldi András szerint az edényforma az Alföld szarmata lakosságánál a hunkor előtti időkből fejlődött ki, és a hunok alatt is tovább él.

A dombegyházi lelet ezek alapján a Kr. u. IV. század első felére helyezhető, s pontosabb datálását a további ásatások anyaga remélhetőleg eldönti...

Forrás: dr. Korek József: Szarmatakori leletek Dombegyházról és Hódmezővásárhely-Pusztáról. (In: Párducz Mihály; A szarmatakor emlékei Magyarországon III. Akadémiai Kiadó, Bp., 1950.)

Megjegyzés: a szarmata iráni lovas nomád nép volt. Az i. e. V. században már két csoportban éltek, mint volgai és dél-uráli szarmaták. Különálló törzseik voltak az aorsok, a jazygok, a roxolánok stb. Számunkra a jazygok története az érdekesebb, akik az Azovi-tengertől északnyugatra a Dnyeper és a Don közötti vidékről a roxolánok hatására a Duna-delta felé vették útjukat. Az i. sz. I. században keresztülvonultak a Kárpátok hegyláncain, és megjelentek a Magyar Alföldön, a Duna-Tisza közén. Előbb a rómaiak ellen harcoltak, de a dákok elleni római hadjáratban már a rómaiak oldalán álltak. A 175-ben kötött béke értelmében Marcus Aurelius felvette a Sarmaticus melléknevet, és a szarmatáknak 8000 lovas kellett a rómaiaknak adniuk, akik később Britanniába kerültek. Még a III. században is harcoltak a rómaiak ellen a szarmaták. Birodalmuk i. sz. 332-ben ért véget. Utoljára 472-ben Theodorik nyugati gót király aratott fölöttük győzelmet.

Településünk határában, különböző helyeken elég sok szarmata kori edénytöredék került már elő az utóbbi évtizedekben is.

Településünk a megyei monográfiákban

I.

A régi Dombegyház a mai Marczibányi-Dombegyháztól kissé északra, a Lonovics József főispán birtokán feküdt. Északon Kupa, nyugaton Tompa, délen Kinged, Vizes, keleten Nagy-Iratos falvakkal volt határos. Nevét onnan vette, mert temploma dombon emelkedett.

A falu legelső nyomára 1446-ban akadunk; ez évi szeptember 29-én felerészéért a Szekcsői Herczegek pört folytattak a Héderváriak ellen. Ekkor a toronyi uradalom tartozékát képezte. Azonban 1453. szeptember 10-én Harapkói Botos György mint a kerekegyházi uradalom tartozékát adta el Hunyadi Jánosnak. A Botos-leányok 1455. április 24-én V. László királytól kapott adománylevelükben bevétették ugyan még Dombegyházat, de a falu Mátyás király alatt is Hunyadi-birtok volt, s mint ilyen a lippai várhoz tartozott. Mikor aztán a király özvegy édesanyjának, Szilágyi Erzsébetnek udvartartására több birtokot adományozott, 1463. február 19-én Dombegyház egész falut lippai vár tartozandóságából kiszakította, s ezt is a nagyasszonynak ajánlódta. De néhány hónap múlva, úgy látszik, mást gondolt a király; erre enged következtetni az, hogy 1463. augusztus 9-én Szilágyi Erzsébet az aradi káptalan előtt tiltakozását jelentette ki Dombegyház eladományozása ellen. Eddig e falu rendszerint Arad vármegyéhez számított.

Hiába való volt a Szilágyi Erzsébet tiltakozása, mert a király csakugyan eladományozta Dombegyházat. Úgy látszik, 1464-ben kapták meg Jaksics István és Demeter a nagylaki uradalommal együtt, melyhez ettől fogva a falu tartozott. Így került azután Csanád vármegyébe. A két testvér osztatlanul használta a 1480 tájban mintegy 12 dombegyházi jobbágyuk is részt vett abban a hatalmaskodásban, amikor Dóczy Imrénének zádorlaki határából 60 méneslovat elhajtottak. Általában Dóczy Imrénének s később özvegyének sok baja volt a Jaksicsokkal; 12498-ban a nagy villongás támadt közöttük a vizesi határ miatt. Az aradvármegyei Vizes falu ekkor özv. Dóczinéé és fiáé volt, de nem egészen, mert volt itt egy kis birtoka Vizesi Imre diák özvegyének is. Már 1498. június 18-án vizsgálatot kellett a királynak elrendelni, mert a dombegyházi jobbágyok a vizesi határnak azt a részét, mely a Vadborsos és Esővilág halmok közt feküdt, erőszakosan elfoglalták, s több mint ezer forint kárt okoztak Dócziéknak. Az ebből keletkezett pör hosszasan húzódott, végreis a király 1503-ban Somi Józsa temesi főispánt, a magyarországi alsó részek főkapitányát bízta meg, hogy tegyen a felek közt igazságot. Ez pedig Bodófalvi Ferencz deákot küldötte ki a helyszínére, ki nagy sereg tanút hallgatott ki s erről megbízójának jelentést tett. Kár, hogy a jelentésnek csak egy elrongyolt kis darabja maradt ránk.

Még be sem fejeződött ez a pör, Jaksics Demeter és Péter újabb hatalmaskodással tetézték a dolgot. 1505 nyarán azt a parancsot adták jobbágyaiknak, hogy szent Miklós

püspök és hitvalló fából faragott képét, mely Isten tudja, mióta, Iratos falu alatt állott s mutatta a vizesi-iratosi határt, ássák ki; azután jó darab földön levítették Vizes alá, a hol újra szépen felállították. Ezen úton-módon Iratos falujokhoz akarták kapcsolni az eddig Vizeshez tartozott Esővilág, Almateleke, Borsosalmateleke és Sásosszerteleke pusztákat. A hatalmaskodásban Dombegyházról a Jaksics családnak 57 jobbágya vett részt, köztük Csorba, Feke, Fodor, Gál, Karolyos, Kovács, Monári, Nagy, Pente, Rostás, Sebestyén, Szabó, Szép, Tornyai, Tót, Varga nevék. A meglehetősen nagy helységnek e szerint mintegy 250-300 lakosa lehetett XVI. század első éveiben, s ezek egytől-egyig magyarok voltak...

*Forrás: Borovszky Samu: Csanád vármegye története 1715-ig.
2. kötet. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása,
Budapest, 1897.*

II.

A gyulai vár bukása (1566) után nehéz idők következtek Dombegyházra. Az 1596. évi tatárjárás során nem kerülhette el pusztulását. Ekkor pusztta lett, s biztosan az is maradt a XVII. század közepéig. 1632-ben Rákóczi György mint pusztát adományozza Kőrösi Pálnak és Paisgyártó Mihálynak, 1650-ben pedig III. Ferdinánd Danéczius Jánosnak, akit ellentmondás nélkül be is iktattak. Ez időben néhány szerb pásztor vetődhetett ide, mert földesurukkal az adózás tekintetében megalkudtak.

Paisgyártó Mihály elhalálózása után Rákóczi György a borosjenői Tisza családnak 400 forintért adta el a dombegyházi határ felét, a másik része továbbra is a Kőrösieké maradt. Paisgyártó azonban végrendeletet hagyott hátra és örökösének Várad Nagy Mihályné szül. Tóth Ilonát és gyermekeit tette. Az örökösök mindent elkövettek, hogy megszervezzék az eladományozott örökséget. Várad Nagyné ekkor megalkudott a Tisza családdal és 400 forintért megvette saját örökségét. Ezután arra kérte a fejedelmet, hogy adományozza neki a Tisza-birtokot. A fejedelem hajlandó is volt erre 150 tallér lefizetése mellett, s így 1652-ben a jogos örökösök zálog címén meg is kapták Dombegyház és Nagyiratos felét...

Dombegyház... az 1686. évi török hadjárat során ismét pusztta lett.

A Rákóczi-szabadságharc alatt Dombegyház a csanádi püspöknek fizette tizedét, majd III. Károly alatt az újonnan honosított Edlspacher Zsigmond német főúr kapta királyi adományként...

Edlspacher adományföldjét 1743-ban bérbe adta Bibics János és Otlaki Szeja bérlőknek. Úgy látszik, hogy Edlspacher adományozása körül bajok lehettek, mert Mária Terézia 1775-ben az ő elhalálózása után örökösének új adománylevelet állított ki Dombegyházra. A XVIII. század végén az örökösök is bérbe adták Dombegyház; a bérlők évi 8000 rénes forintot fizettek érte.

1800. szeptember 3-án a dombegyházi határ tulajdonában változás állott be, mert ekkor Marczibányi István egy részét megvette, és ide Marczibányi-Dombegyház néven falut telepített, melyet Lévésnek is neveztek.

1850 előtt keletkeztek Tarnay-, Jakabffy-, Bánhidy-, Református-Dombegyház, melyek később megszűntek. Mattencloit-Dombegyház 1859-ben keletkezett.

Forrás: Maday Pál: Békés megye városainak és községeinek története. Kiadta a Békés megyei Tanács V. B. Békéscsaba, 1960.

Megjegyzés: A telepítést illetően Maday téved, ugyanis a falut M. I. unokaöccse, Márton telepítette. István 1810-ben meghalt, a telepítés éve 1817. (ld. később Palugyai idézett munkáját.)

Református-Dombegyház sem szűnt meg, ez a mai Magyardombegyház őse, Mattencloit-Dombegyház pedig Kisdombegyházé.

A vizesi templomrom

Dombegyház-Vizespuszta (Békés m., mezőkovácsházi j.). A területen először végzett mélyszántás során nagyobb kődarabok, csontok, téglák, kerámiatöredékek kerültek felszínre. A leletmentés alkalmával a török időkben elpusztult Vizesmonostor nevű falu templomát és temetőjét találtuk. A templomot teljes egészében, valamint 150 sírt sikerült feltárni. A templom K-Ny-i tájolású, két építési periódussal. Az okleveles adatok szerint 1333-ban már plébániás hely volt. A sírokban talált leletek és a templom építési módja alapján az első kis kápolnanagyságú templomot a XII. sz.-ban építhették, majd később, még nem tisztázott időben, gótikus szentélyrésszel bővítették. Az első román stílusú kis templom köré is temetkeztek, erre mutat a bővítéskor feldúlt sírok és a falakkal elvágott sírok jelentkezése. A bővítés után a templom belsejébe is temetkeztek. Az itt talált sírokban Mátyás-kori ezüstpénzek, XV. sz.-i ruhadíszek, ruhamaradványok voltak. A gótikus szentéllyel bővített templomot és az azt körülvevő temetőt döngölt agyagból készített fallal vették körül. Topográfiaiilag azonosítható a falu és az oklevelekben jelzett halastó helye is. A terület még nincs teljesen feltárva.

Juhász Irén

*Forrás: Régészeti Füzetek
Ser. I. No. 22. 1969. Budapest.*

Mit rejt a Kolostordomb?

Dombegyház község északi részén a kevermesi kövesút mellett kb. 50 méter hosszúságú-szélességű, planírozott tetejű, most is 8-10 méter magas, feketeföldű, mesterséges, hordott nagy halomtest fekszik. A helybeliek Kolostordombnak nevezik. (A Dombegyházán született dr. Nagy Zoltán ny. múzeumigazgatónak e dombbal kapcsolatos okleveles adatai és még 1936-ban végzett felületi ásatásai szerint e dombon a XI-XII. században a Szent Kinged kolostor állott.)

A helyi Petőfi TSZ kb. négy héttel ezelőtt hozzáfogott a halomtest elhordásához.

Az 1974. július 6-i állapot szerint:

- a) a nagy halomtestnek eddig kb. 1/6-át elhordták már,
- b) A földhordás első menetében elpusztítottak kb. 8-10 teljes csontvázat, s rengeteg csontot találtak. (Egyetlen viszonylag ép koponyát sikerült megmenteni...)
- c) ezen földhordási első menetben előkerült egy kb. öt méter hosszú, egy méter széles, 1 méter magas mészhabarcos téglalapfal, amely július 6-án még megvolt, mert a markológépnek beletörött a foga. Nem tudta szétdőlni, olyan erős a mészhabarcscs kötése. A második kitermelési menetben ennek folytatásában további 6-8 méter hosszú, hasonló alapfal került elő, amelyet azonban... sikerült szétlazítani és feldűlni, csupán egy nagyobb összefüggő tégalköteget és apróbb tégladarabokat találtam a helyszínen. Ez a feldúlt felrészlet is továbbfolytatódik a halomtestben. Ebből arra lehet következtetni, hogy a halomtest alatt az egész Árpád-kori kolostor teljes alapfalrendszere még megvan. A már előkerült és részben feldúlt kb. 30 fokos szögben, amiből arra lehet következtetni, hogy egy 5-6 szögű kolostorépület alapfalait fenyegeti a teljes feldulás veszélye...
- d) Nem lehet megállapítani, hogy az elhordott földmennyiségben eddig milyen apróbb régi tárgyak lehettek. Eddig két leletről szereztem tudomást: előkerült egy 30-40 cm hosszú hajlított vasolló és egy pecsétgyűrű régies díszítésekkel...

Forrás: dr. Radnai Mikes levele a Nemzeti Múzeum főigazgatóságához 1974. július 10-én.

Békében és békétlenségben

Hunyadi János megyénk területén jelentékeny nagyságú uradalmat hagyott örökül fiára. Mátyás e javadalmak egy részét 1463-ban anyjának, Szilágyi Erzsébetnek ajánlódkozta.

Mi, Mátyás, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország stb. királya jelen oklevelünk révén emlékezetül adjuk mindenkinek, akit illet, hogy mi nem csupán ama gyermeki szeretet és jóakarát által, melyet igen kedves anyánk, a kiváló Erzsébet úrnő iránt tanúsítunk, hanem inkább ama megfontolástól vezetettve, hogy királyi tisztségünkről, udvarának állapotáról és fenntartásáról ő a leghasznosabban gondoskodhassék, teljességgel Arad megyében lévő és fekvő *Dombegyház (Domeghaz)*, Krupa (Krwpa), Battonya (Bathongya), Donáttornya (Donatthorna), Szentetornya (Zenthtornya) királyi birtokokok felét, amelyek most békésen kezünkön vannak és Lippa várunkhoz tartoznak, eme várunktól elkülönítvén, királyi kezünkből anyánknak, az említett Erzsébet úrnőnek adtuk, ajándékoztuk és juttattuk, adjuk, ajándékozzuk és juttatjuk örök jogon és visszavonhatatlanul, hogy tartsa, bírja és birtokolja más jog épen hagyásával jelen levelünk ereje és tanúsága révén... Kelt Budán, 1463. február 19-én.

***

Bornemisza Benedek alig egy évet töltött kapitányként a gyulai vár élén. E rövid idő alatt erőszakosságával, gátlástalan rablásaival tett hirhedté és rettegetté nevét. Az ellene 1560 augusztusában lefolytatott vizsgálat jegyzőkönyve temérdek bűnét sorolja elő.

„...A királyi felség tulajdonában lévő Szénás (Zenas). E Szénásra való bírák, Nagy (Nagh) Kelemen és Csapó (Chapo) Sebestyén... 39 forintot adtak. Bevallotta továbbá e bíró, hogy Bornemisza Benedek idejében a vár számára három – bitangnak (Bytangh) mondott – tinót adtak négy forint értékben...

A királyi felség tulajdonában lévő Bánkuta (Bankwta). Az 1559. évi bíró, Major (Mayor) Gergely vallomást tett, hogy Bornemisza Benedek tőlük rendkívüli módon kicsikart egy hordó, 38 forintért vásárolt bort...

Dombegyház (Dombegyhaza)... Az 1559. évi bíró, Cyalka Balázs bevallotta, hogy Bornemisza Benedek erőszakosan elvett tőlük 44 és fél simándi kőből búzát, 28 kőből árpát... Bevallotta továbbá e bíró, hogy arra kényszerültek: egész heteken át a vár számára négy szekeret adjanak a fának a várhoz szállítása céljából.

Forrás: Kristó Gyula: Olvasókönyv Békés megye történetéhez I.

A honfoglalásról 1715-ig. Kiadja Békés megye Tanácsának V. B. Művelődésügyi Osztálya. Szerk.: Szabó Ferenc.

Békéscsaba, 1967.

Epizódok a török időkből

A végvárakban szolgálók zömének birtoka mélyen benn török területen feküdt. Ha gátolta is a török az adószedést, a fegyveres adószedők vállalták a kockázatot. A hódoltság történelme tele volt portyázással. A királyi Magyarországból és Erdélyből jövő fegyveres csoportok adószedés és egyéb földesúri ügyintézés közben gyakran csaptak össze törökkel. Egész kis csaták zajlottak le ilyenkor, amiket diplomáciai jegyzékváltások is követtek.

1570 körül 9 janicsár indult el Budáról Szolnokon át Gyula felé. Gyoma környékén éjjeli szálláson ütöttek rajtuk a királyi területről itt portyázó katonák. Elfogták a janicsárokat, és Kassán fejenként 200 forintért eladták. Szénás falu földesura, Várkonyi, az egri kapitány katonái segítségével járt birtokán 1574-ben, hogy adót szedjen. 1608-ban Lovász László füleki vitéz Szegedig portyázott lovasai élén. Dobóczy Ferenc és Szél Mihály szendrői hadnagyok Gyula térségi birtokukról 1650-ben a következő adót szedték be:

Dombegyháza: 16 tallér, 1 pár karmazsin csizma, 1 szőnyeg.

Tompa (Mezőhegyesnél): fejenként egy forint. Ajándék 1 pár szőnyeg.

Kakucs (Gyula és Kötegyán közt): fejenként 1 forint. Ajándék 1 pár csizma.

Kovácsháza: fejenként 1 forint. Ajándék: 1 paplan és 1 pár csizma.

Dombiratos: fejenként 1 forint.

Kun Ágota: 16 tallér, 1 szőnyeg.

Szentetornya: 16 tallér, 4 pár csizma.

***

A termelés folytonossága elengedhetlenné tette a munkaerő újratelepítését és bizonyos fokú termelési biztonság megteremtését. Az egymást váltó török és magyar telepítők közül különösen felhívja művére a figyelmet Ali alajbég, csanádi parancsnok. Mivel pusztáiról a dolgos kezek hiánya miatt jövedelmet nem kapott, 1641. november 2-án levélben kérte a pozsonyi királyi kamarát, hogy támogassa telepítési szándékát. Néhány év múlva Ali magyar, szerb és román telepesei kezdtek új életet Nagy Iratos, Tompa, Bán Kamarás, Kovácsháza, Dombiratos, Kasza Perek (Kasper), Basarága, Szőlős, Kis Battonya, *Dombegyháza*, Kun Ágota, Kétegyháza, Kakucs, Szentetornya, Bélmegyer, Nagytelek, Alattyan, Mezőhegyes, Püski falvakban.

Török-tatár lakosok is települtek a Tisza-Maros-körös közbe. Az Öcsöd határába költözött tatárok 1695 után is Tatárszálláson maradtak, majd maradékaik beleolvadtak magyar környezetükbe. A gyulai török parancsnok Szentésre is küldött török telepeseket. A szentesiek Büttös István papjukkal együtt inkább elhagyták Szentest, csak hogy ne kelljen együtt lakniuk a betelepültekkel.

Forrás: Virágh Ferenc: Török hódoltság Gyula térségében. Békéscsaba, 1960.

Aradvármegye a legrégibű (1528. évi) magyar térképea.

Forrás: Márki Sándor: Aradvármegye és Arad szabad királyi város története. Arad, 1895.

Dombegyházi falunévsor és adóösszesítés 1576-ból és 1579-ből

Dumegyház falu, Aradhoz tartozik.

1567-nen: Csalka Balás nős, van 345 juha, fia Matias nőtlen, fia Jakab nőtlen, testvére András nőtlen, fia Petre nőtlen, fia Tomás nőtlen, Verös Gergör nős, fia Gergör nőtlen, Szabó Petre nős, fia László nőtlen, testvére László nőtlen, fia Imre nőtlen, Szobona Tomás nős, fia Dimitre nőtlen, fia Gáspár nőtlen, Karélos Lőrinc nős, fia Bálind nőtlen, Karancsi János nős, fia István nőtlen, Pente Lukács nős, fia István nőtlen, Gyenge Pál nős, fia Bálind nőtlen, fia Gáspár nőtlen, fia Ferenc nőtlen, fia Mihál nőtlen, Nagy Matias nős, fia Mihál nőtlen, testvére Dimitre nőtlen, fia János nőtlen, Csinták Benedik nős, fia András nőtlen, fia Márton nőtlen, fia Balás nőtlen, testvére János nőtlen, Lovas Dienös nős, fia Jakab nőtlen, fia Ferenc nőtlen, Sitó Petre nős, fia János nőtlen, Sós György nős, fia István nőtlen, fia János nőtlen, fia Petre nőtlen, testvére Mihál nőtlen. Tót Ambrus nős, Torma Simon nős, fia Mihál nőtlen, Tót Gergör nős, fia Bálind nőtlen, Borbán György nős, fia Ambrus nőtlen, Pente Alberd nős, fia Tomás nőtlen, fia Gergör nőtlen, Pente Dimitre nős, fia András nőtlen, fia György nőtlen, Oláh István nős, Káka Alberd nős, fia Gáspár nőtlen, fia Mihál nőtlen, Olád (Oláh) György nős, fia Bálint nőtlen, fia Pál nőtlen, Berecki Tomás nős, van 200 juha, fia András nőtlen, fia ...nőtlen, testvére Tomás nőtlen, Rostás Gáspár nős, fia Máté nőtlen, fia István nőtlen, Rostás Boldizsár nős, Bálint a nevezetthez tartozik, Dobos Pál nős, fia Benedik nőtlen, fia János nőtlen, Domó Petre nős, fia András nőtlen, fia Fábian nőtlen, fia Mihál nőtlen, Tomás Kis nős, Kovács Ambrus nős, van 190 juha, fia András nőtlen, testvére Imre nőtlen, fia Bálind nőtlen, Kis Borbás nős, fia Petre nőtlen, Karancsi Imre nős, fia Pál nőtlen, fia Mathias nőtlen, fia János nőtlen, Gyenge Máté nős, fia Márton nőtlen, fia Imre nőtlen, Fodor Dimitre nős, Fodor Ferenc nős, Buza Petre nős, Oláh Máté nős, van 132 juha, fia György nőtlen, testvére Petre nőtlen, Perján András nős, testvére Bálind nőtlen, Sánta Balás nős, fia Mihál nőtlen, Varga Vid nős, fia Ambrus nőtlen, fia György nőtlen, fia Pál nőtlen, Miklós Oláh nős, fia Gáspár nőtlen, Szalóci boldizsár nős, fia István nőtlen, Fekete Gáspár nős, fia János nőtlen, fia Máté nőtlen, fia Ferenc nőtlen, Karol János nős, fia Dimitre nőtlen, fia Benedik nőtlen, Zöldös Jakab nős, fia Ferenc nőtlen, fia Mihál nőtlen, fia Benedik nőtlen, Csálja István nős, fia Gáspár nőtlen, Zöldös István nős, Szakál Balás nős, fia Tomás nőtlen, Török György nős, fia Márton nőtlen, fia Mihál nőtlen, Török Gáspár nős, fia Petre nőtlen, fia Benedik nőtlen, fia Tomás nőtlen, fia István nőtlen, Szabó Bálint nős, fia János nőtlen, testvére Márton nőtlen, Cseke Márton nős, testvére Benedök nőtlen, Kádár Gergör nős, fia Dimitre nőtlen, fia Benedük nőtlen, fia Bálint nőtlen, Mónári Márton nős, van 125 juha, fia Mihál nőtlen, fia Bálind nőtlen, Szabó István nős, testvére György nőtlen, Fodor Mihál nős,

van 140 juha, Lőrinc szolga nőtlen, Csorba István nős, fia Tomás nőtlen, Pente Miklós nős, testvére János nőtlen, Pente Tomás nős, Csorba Pál nős, fia Gergör nőtlen, Sütő Ambrus nős, fia János nőtlen, fia Gáspár nőtlen, Szép István nős, van 200 juha, fia Mihál nőtlen, fia András nőtlen, fia Petre nőtlen, testvére János nőtlen, Kovács Lőrinc nős van 90 juha, fia Dimitre nőtlen, testvére Gergel nőtlen, Máté István nős, van 150 juha, testvére Alberd nőtlen, testvére Gergör nőtlen, testvére András nőtlen, testvére Lukács nőtlen, Török Matias nős, fia Gergör nőtlen, fia András nőtlen, Pente Dienös nős, van 80 juha, fia István nőtlen, fia Bálint nőtlen, testvére Lőrinc nőtlen, fia Jakab nőtlen, Tót Lőrinc nős, van 60 juha, fia Antal nőtlen, Fóris István nős, testvére Jakab nőtlen, testvére Gáspár nőtlen, Kis Dimitre nős, van 150 juha, fia Dimitre nőtlen, testvére András nőtlen, testvére Alberd nőtlen, Balázs Kovács nős, fia Bálint nőtlen, fia Mihál nőtlen, testvére Lőrinc nőtlen, Varga Lukács nős, Filip Benedik nős, fia Gáspár nőtlen, Kajda Tomás nős, Barna Pál nős, fia Matias nős, fia Mihál nőtlen, István diák nős, fia Gergör nőtlen, Nemes András nős, fia András nőtlen, Szabó László nős, Tót Máté nős, Tót Bálint nős, Tót Ferenc nős, Nagy Szakál Gergör nős, fia Benedik nőtlen, Torni Matias nős, Boros István nős, Fekete Antal nős, Siket Tamás nős, Pál János nős, fia Benedik nőtlen, fia Mihál nőtlen, Nagy Antal nős, fia Miklós nőtlen, Finta Máté nős, Pásztor Pál nős, Pap Balázs nős, Szabona Dimitre nős, Pásztor Tomás nős, Sütő Dimitre nős, István Balás nős, Tót Vince nős, van 200 juha, fia István nőtlen, fia Pál nőtlen, fia Farkas nőtlen, fia Márton nőtlen. A családok száma. 94.

1579-ben: Oláh Máté nős, fia Petár nőtlen, fia Mihál nőtlen, fia István nőtlen, Petre a nevezetthez tartozik, nőtlen, Biró János nős, Kis Borlobás nős, fia György nőtlen, veje János nős, Feke Benedik nős, fia István nőtlen, Kristó Petre nős, Lovas Dienös nős, fia Ferenc nőtlen, fia Jakab nőtlen, fia Dimitre nőtlen, Balik János nős, testvére István nőtlen, Gordon Ambrus nős, testvére Jakab nőtlen, Tót Gáspár nős, Bordás Gergör nős, fia István nőtlen, fia Máté nőtlen, Domó Petre nős, fia Andriás nőtlen, fia Lukács nőtlen, fia Mihál nőtlen, Rostás Boldizsár nős, Karika János nős, Becsi Benedik nős, fia Andriás nőtlen, fia Pál nőtlen, fia János nőtlen, fia Tomás nőtlen, Kis András nős, testvére Lukács nőtlen, fia Gyurkó nőtlen, Oláh György nős, veje György nős, Oláh István nős, Sütő Bálint nős, fia Mihál nőtlen, fia Bálint nőtlen, Tót Bálint nős, fia István nőtlen, Torma Simon nős, testvére Mihál nőtlen, Pál Balás nős, György Sós nős, fia István nőtlen, fia János nőtlen, Csinták Benedik nős, fia Andriás nőtlen, fia Tomás nőtlen, Szücs György nős, Kis Miklós nős, Csinták Márton nős, fia János nőtlen, Pásztor Máté nős, testvére János nőtlen, Pásztor Boldizsár nős, Gyöngé Máté nős, fia Ferenc nőtlen, Pente Alberd nős, fia Tomás nőtlen, fia Dimitre nőtlen, Gyurján György nős, Karancsi János nős, Gregor Pente nőtlen (!), fia István nőtlen, fia Mihál nőtlen, fia György nőtlen, Karalos Lőrinc nős, testvére István nőtlen, fia Bálint nőtlen, Gyöngé Bálint nős, Verös Gergör nős, Csalka Balázs nős, van 350 juha, Balik Andriás nős, fia István nőtlen, fia Máté nőtlen, Kádár Gergör nős, fia Bálint nőtlen, fia Benedik nőtlen, veje Petre nős, fia Kádár Lőrinc nős, Csáni István

nős, testvére György nőtlen, fia Gáspár nőtlen, fia Tomás nőtlen, fia Petre nőtlen, fia Mihál nőtlen, Filip Benedik nős, fia Dimitre nőtlen, fia Gáspár nőtlen, fia Ferenc nőtlen, Pente Dienös nős, van 200 juha, testvére Lőrinc nőtlen, fia Bálint nőtlen, fia Petre nőtlen, fia Pál nőtlen, Baki Alberd nős, van 180 juha, fia Lukács nőtlen, fia Gyurka nőtlen, fia István nőtlen, Nagy Antal nős, fia Miklós nőtlen, Kovács András nős, Márton Simon nős, Vágó Ambrus nős, Kálmán Márton nős, fia Miklós nőtlen, Nagy Balás nős, testvére Petre nőtlen, Tót István nős, Mészáros János nős, Kengyel János nős, testvére Antal nőtlen, Kovács János nős, Pál János nős, fia Benedik nőtlen, fia Mihál nőtlen, Szép János nős, testvére László nőtlen, György Benedik nőtlen, Lovas István nős, fia Alberd nőtlen, Simon Oláh a nevezettekhez tartozik, nőtlen, Sebestyén Tomás nős, testvére Balás nőtlen, fia Mihál nőtlen, Nagy István nős, Vida Ambrus nős, fia Pál nőtlen, fia Borkó nőtlen, fia Máté nőtlen, fia János nőtlen, fia Mihál nőtlen, Vit Balás nős, fia István nőtlen, fia Miklós nőtlen, fia Márton nőtlen, János Oláh nős, Bagi Petre nős, van 150 juha, fia Gergör nőtlen, fia Andriás nőtlen, fia Bálint nőtlen, Szabó László nős, fia György nőtlen, fia Lukács nőtlen, Szabona Tomás nős, fia Dimitár nőtlen, Pente Máté nős, fia Máté nőtlen, fia Alberd nőtlen, Szabó Pál nős, fia Balás nőtlen, fia Gergör nőtlen, Tót Antal nős, testvére Jakab nőtlen, fia István nőtlen, Tót Gáspár nős, Gál Mihály nős, fia Márton nőtlen, Szabó Miklós nős, Batai Anbrus nős, János Szabó nőtlen (!), fia Ferenc nőtlen, Moros Lukács nős, Biro Tomás nős, fia Istvá nőtlen, Fekete Gáspár nős, fia János nőtlen, Kádár Balás a nevezetthez tartozik, nőtlen, Zöldös Ferenc nős, Balik István nős, Tósi Andriás nős, Borbán István nős, fia Dienös nőtlen, Kis Dimitár nős, testvére Pál nőtlen, fia Jakab nőtlen, fia István nőtlen, Feke Gáspár nős, Oláh János nős, fia Máté nőtlen, fia György nőtlen, Feke Ferenc nős, Nagy Matias nős, fia Gáspár nőtlen, fia Andriás nőtlen, Sós Mihál nős, fia Benedik nőtlen, Mónári Bálint nős, van 70 juha, testvére István nőtlen, testvére Gergör nőtlen, testvére Tomás nőtlen, fia Petre nőtlen, testvére János nőtlen, Pente Dimitre nős, fia György nőtlen, fia Lőrinc nőtlen, Nagy György nős, fia Miklós nőtlen, Borbán Mihál nős, Kőrösi Lőrinc nős, Petre Kovács nős, fia Márton nőtlen, Jancsi Perbál nős, Sós Mihál nős, Gyenge Máté nős, fia Máté nőtlen, fia Dimitre nőtlen, Füzös István nős, testvére Jakab nőtlen, fia Bernád nőtlen, Szobonya Dimitre nős, Jenői Lukács a nevezetthez tartozik, Borbán Andriás nős, testvére Bálint nőtlen, fia Balás nőtlen, Fejes Jakab nős, Vajda György nős, Szép István nős, fia Mihál nőtlen, fia Andriás nőtlen, Fekető Mihál nős, testvére János nőtlen, Vajda Lukács nős, Tót Lukács nős, fia János nőtlen, fia István nőtlen, Kozma István nős, Török Máté nős, fia Gergör nőtlen, fia Gáspár nőtlen, fia Petre nőtlen, Török Gergör nős, Fodor Mihál nős, van 150 juha, fia Andriás nőtlen, Dobos Gáspár nős, testvére Gáspár nőtlen, Varga János nős, Pente János nős, fia Márton nőtlen, Pente Vitáris nős, Nyakazó György nős, testvére Andriás nőtlen, testvére Mihál nőtlen, testvére Benedik nőtlen, Sütő Ambrus nős, fia János nőtlen, fia István nőtlen, másik fia István nőtlen, Csorba Pál nős, fia Gergör nőtlen, fia István nőtlen, fia János nőtlen, testvére Anbrus nőtlen, Kádár Anbrus nős, fia Tomás nőtlen, Nyakazó Imre nős, fia Bálint nőtlen, Oláh István szolgáló nőtlen, Szabó Bálint nős, fia János nőtlen,

fia Petre nőtlen, Buza Petre nős, Nyakazó Imre nős, Magas Bálint nős, fia Andriás nőtlen, fia István nőtlen, Ihász Petre nős, Karancs Imre nős, fia Pál nőtlen, fia Andriás nőtlen, Bagis Andriás nős, Pásztor Tomás nős, fia Márton nőtlen, Verős Gergör nős, fia Balás nőtlen, fia Benedik nőtlen, fia János nőtlen, fia Ádám nőtlen, fia Dávid nőtlen, Zaka Farkas nős, testvére Márton nőtlen, Török Fábián nős, fia Gáspár nőtlen, fia János nőtlen, Feké Márton nős, testvére Benedik nőtlen, fia Majs nőtlen, Szalóci Boldizsár nős, fia István nőtlen, fia János nőtlen, Rostás Gáspár nős, fia Máté nőtlen, fia István nőtlen, Sütős Petre nős, fia János nőtlen, fia Mihál nőtlen, Sántó Mihál nős, Tót Filip (nős (szultáni irattal) berát) felmentett, van 500 juha, testvére Palkó nőtlen, testvére István nőtlen, testvére Gergör nőtlen, testvére János nőtlen. A családok száma: 138.

A jövedelem: 1567-ben	14 709 akcse	esetleges büntetéspénzek	180
kapuk száma 94,		1579-ben	32 449 akcse
ötvenével	4700	kapuk száma 138,	
buzatized 435 kile	4350	ötvenével	6900
kevert tized 250 kile	1250	buzatized 1700 kile	18 700
kenderadó	70	kevert tized 300 kile	1800
méhkasadó	263	kender- és káposztaadó	100
sertésadó	166	méhkasadó	170
menyasszonyadó	150	sertésadó	200
hordóadó	250	menyasszonyadó	120
az évenkénti két vásár		hordóadó	150
jövedelméből	600	az évenkénti két vásár	
tüzifa- és szénaadó	1880	jövedelméből	600
báránytized adója	850	tüzifa- és szénaadó	3450

Forrás: Káldy-Nagy Gyula: A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi összeírása. (Békés Megyei Levéltár kiad., Békéscsaba, 1982.)

Megjegyzés: 1567-ben egy dombegyházi család átlagos gabonatermése: 73 kile = kb. 18 mázsa.

1 magyar forint = 50 akcse

1 kile liszt szabadpiaci ára = 15 akcse

Hadi felvásárlási ár = 10 akcse/kile

A török a népesség összeírásakor a lánygyerekeket és a 15 éven aluli fiúkat nem vette számításba.

Ezt figyelembe véve megállapítható, hogy a környék legnépesebb települése volt Dombegyház. Összehasonlításképpen: Kunágota 25 család, Battonya 85, Kupán 25, Dombiratoson 23, Kovácsházán 46, Varjason 10 család élt.

Igen elterjedt volt a juhtenyésztés. Kétezernél több juh volt a településen, igaz mindössze 13 család tulajdonában.

Levél a vármegyének 1819-ből

Tekéntetes Nemes Vármegye
Kegyess Pártfogó Uraink!

Minekutánna azon alázatos kérésünknek, mellyel Ö Felségéhez egy megyebeli Cameratus Pusztának megtelepítettése végett alázatosan folyamodtunk, reánk nézve semmi vígasztaló foganattya annál egyéb nem lett, hogy a puszták kiárendálása alkalmatosságával mi is a köz kótyavetyén megjelenhetünk s licitálhatunk; azon köz kótyavetyén megjelenhető árendálási kívánóknak pedig requisitumai közül az egyik a lenne, hogy tehetségeikről elegendő bizonytságot mutassanak: arra nézve ne hogy e végben is valamiképp hátramaradást szenvednénk, bátorkodunk a Tetes Nemes Vármegyéhez a végett alázatosan folyamodni, hogy Szolgabírák Urak egyikét, a mi lábasjóságainknak mennyisége megtudása s annak meg betsültetése végett kiküldeni és arról tejendő Relatiót a mi facultásaink meg bizonyítása végett a Tetes N. Vármegye Hiteles petsettye alatt kiadatni kegyesen méltóztasson.

A legmélyebb tisztelettel maradván

*A Tekéntetes Nemes Vármegyének
legalázatosabb szolgáló Dombegyházán és Kovácsházán
megtelepedett 268 fámiliából álló Kertészek*

(T. még a Licitatio Terminussa u. m. augusztus 1-ső napja előtt.)

Tulajdonosi és tulajdoni összeírás

A Dombegyházi Kertészség Szarvas Marháinak és egyéb Jószágainak melyek ezen Tettes N., Csanád Megye részéről a folyó esztendei június 26-dikán tartatott különös gyűlése alkalmatosságával ugyana Dombegyházi Kertészség könyörgő levelére a 833 okiratszám alatti költ kegyes Végzése következtetésében az alább írottak által a Helly Czimén Hitelesen összeveirattattak.

	3. fű		3. fű tavalyi		tavalyi			
	ökör	tehén	tinó	üsző borjú	ló	csikó	sertés	
1. Léka Gergely	-	1	-	1	-	4	1	-
2. Léka András	-	1	-	-	1	-	-	1
3. Pápai István	-	1	-	-	1	-	-	-
4. Horvát Gábor	-	-	-	-	-	1	-	-
5. D Szabó István	-	1	-	-	-	2	2	-
6. Salamon Ferencz	-	2	-	1	-	1	-	1
7. Tornyai Mihály	-	-	-	-	-	4	-	-
8. Doszlop István	-	1	-	1	-	1	1	1
9. Oláh András	-	-	-	-	-	4	-	2
10. Joó Sándor	2	-	-	-	-	-	-	2
11. Mádi István	-	2	-	-	-	4	1	-
12. Máté János	-	-	-	-	-	3	-	-
13. Ö Martin András	-	-	-	-	-	2	-	-
14. Juhász István	-	-	-	-	-	4	-	5
15. Menyhárt Páll	-	-	-	-	-	1	-	-
16. Kunn István	-	-	-	-	-	2	-	-
17. Papp András	-	1	-	-	-	4	-	-
18. Seres János	-	-	-	-	-	2	-	-
19. Boros János	-	-	-	-	-	2	-	-
20. Nagy Sándor	-	1	-	1	-	2	-	-
<i>Oldal</i>	<i>2</i>	<i>11</i>	<i>-</i>	<i>4</i>	<i>2</i>	<i>42</i>	<i>5</i>	<i>12</i>

3. fű 3. fű tavalyi tavalyi
 ökör tehén tinó üsző borjú ló csikó sertés

Által téve	2	11	—	4	2	42	5	12
21. Kapás János	—	—	—	—	—	3	—	—
22. Zobány Páll	—	2	—	—	—	—	1	—
23. Zobány István	2	1	2	—	1	—	2	—
24. Zobány Benedek	—	1	—	—	1	—	—	—
25. Kiss Páll	—	—	—	—	—	4	3	—
26. Barrabás János	—	1	—	—	—	2	—	—
27. Czeglédi József	—	—	—	—	—	4	2	—
28. Lula István	—	—	—	—	—	4	1	—
29. Dezső János	—	—	—	—	—	3	—	—
30. Tari Mihály	—	—	—	—	—	3	—	—
31. Mutsi Márton	—	—	—	—	—	2	—	—
32. Mutsi Mihály	—	1	—	—	—	1	1	—
33. Gyaraki József	—	—	—	—	1	2	—	—
34. Rátz Ferencz	—	1	—	3	1	4	2	—
35. Elekes György	—	2	—	—	—	2	—	—
36. Borsi Ferencz	—	—	—	—	—	2	—	—
37. Püski János	—	—	—	—	—	3	1	—
38. D Szabó Gergely	—	1	—	—	1	3	—	—
39. Szekeres István	—	—	—	—	—	2	2	—
Oldal	4	21	2	7	7	86	7	25

3. fű 3. fű tavalyi tavalyi
ökör tehén tinó üsző borjú ó csikó sertés

<i>Által téve</i>	4	21	2	7	7	86	7	25
40. Végh István	–	2	2	–	3	4	1	2
41. D Kováts András	–	3	3	–	1	7	1	3
42. Ö Makai István	2	3	–	–	–	4	–	–
43. Nagy István	–	–	–	–	–	2	–	2
44. Bányai Páll	–	2	–	–	2	5	–	7
45. Patsai Ferencz	–	2	–	–	1	4	–	2
46. Nové Péter	–	–	–	–	–	2	–	–
47. Sienicz Sámuel	–	2	–	–	–	2	–	2
48. Nové István	–	1	–	–	–	3	–	2
49. Szász János	–	2	–	–	–	3	–	1
50. V Nagy Mihály	–	1	–	1	–	5	–	–
51. Tóth István	–	–	–	–	–	2	–	–
52. Marinka Mihály	–	2	–	–	–	3	–	2
53. Gyenge István	–	–	–	–	–	2	–	–
54. Gyenge Mihály	–	3	–	–	–	3	–	2
55. Szénási Mihály	–	–	–	–	–	2	–	–
56. Köblös Sámuel	–	2	–	1	–	4	–	3
57. Tatár Péter	–	1	–	–	–	2	–	3
58. Nové Páll	–	–	–	–	–	2	–	–
59. Végh Mihály	–	1	–	–	–	3	–	1
60. Jenei János	–	2	–	–	–	4	1	1
61. Balog András	–	2	–	–	–	3	–	2
62. Szabó János	–	1	–	–	–	3	–	2
63. Makai János	–	–	–	–	–	3	–	–
<i>Oldal</i>	6	53	7	9	14	174	10	61

	3. fű ökör	3. fű tehén	3. fű tinó	3. fű üsző	tavalyi borjú	tavalyi ló	tavalyi csikó	sértés
<i>Által téve</i>	6	53	7	9	14	174	10	61
64. Vári János	-	1	-	-	-	2	-	-
65. Botos János	-	-	-	-	-	2	-	-
66. Körösi László	-	2	-	-	-	2	-	1
67. Léka János	-	1	-	-	-	2	1	-
68. Körösi János	-	2	-	-	-	5	-	1
69. Szőke István	-	-	-	-	-	2	-	-
70. Kotsis István	-	-	-	-	-	2	-	-
71. Orovetz András	-	1	-	-	-	2	-	-
72. Ö Kotsis István	-	1	-	1	-	3	-	5
73. Tokai István	-	1	-	-	-	3	-	8
74. Papp István	-	1	-	1	-	2	-	1
75. Ö Győriné Jánosné	-	-	-	-	-	-	-	1
76. Győri Páll	-	1	-	-	-	4	-	3
77. Potsai István	-	1	-	-	-	2	-	-
78. Jenei István	-	1	-	-	-	3	-	1
79. Zajj István	-	2	-	-	-	3	-	2
80. Zajj Mihály	-	1	-	1	-	2	-	2
81. Somogyi Gergely	-	-	-	-	-	-	-	1
82. Rector Szilágyi Mihály	-	-	-	-	-	-	-	8
83. Tiszt. Biró Mihály	-	1	-	-	-	1	-	2
84. Czudar Mihály	-	2	-	-	1	2	1	3
85. Szabó Mihály	-	3	-	-	-	4	2	2
86. Dorogi István	-	2	1	1	2	4	-	2
87. Czudar István	-	1	-	-	-	3	1	2
<i>Oldal</i>	6	28	7	13	17	232	15	102

	3. fű	3. fű	3. fű	3. fű	3. fű	3. fű	3. fű	3. fű	3. fű	3. fű
	ökör	tehén	tinó	üsző	borjú	ló	csikó	sertés		
<i>Altal téve</i>	6	28	7	13	17	232	15	102		
88. Papp János	—	1	—	1	—	3	—	2		
89. Juhos Mihály	—	—	—	—	—	2	—	1		
90. Ö. Vintze János	—	—	—	—	—	2	—	1		
91. If. Vintze János	—	—	—	—	—	2	—	—		
92. Vintze Páll	—	—	—	—	—	2	—	1		
93. Salamon János	—	1	—	—	1	3	—	1		
94. Balog János	—	1	—	—	—	2	—	—		
95. Barát István	—	—	—	—	—	—	—	1		
96. Körtvézsesi István	—	1	—	2	—	—	—	2		
97. Kiss István	—	—	—	—	—	3	—	1		
98. Doctor István	—	—	—	—	—	3	—	—		
99. Erdős György	—	2	—	—	—	2	2	4		
100. Nyerges István	—	1	—	—	—	—	—	1		
101. Héder András	—	—	—	—	—	2	—	—		
102. D. Nagy Mihály	—	—	—	—	—	2	—	—		
103. Nagy János	—	1	—	—	1	1	—	—		
104. Mutsi András	—	2	—	—	—	2	—	—		
105. Szigeti János	—	—	—	—	2	—	—	—		
106. Csók János	—	—	—	—	—	1	—	—		
107. Nagy János	—	—	—	—	—	1	1	—		
108. Molnár András	—	—	—	—	—	2	—	—		
109. Ö. Gyarakai István	—	—	—	—	—	2	—	—		
110. Hajdu István	—	—	—	—	—	3	—	—		
111. Gyenge János	—	1	—	—	—	2	—	—		
<i>Oldal</i>	6	39	7	16	21	274	18	117		

	3. fű		3. fű tavalyi			tavalyi		
	ökör	tehén	tinó	üsző	borjú	ló	csikó	sértés
<i>Által téve</i>	6	39	7	16	21	274	18	117
112. Török Ferencz	–	–	–	–	–	2	–	–
113. Szegedi István	–	1	–	–	–	3	–	1
114. Bujdosó András	–	1	–	–	–	3	–	–
115. Szabó Ferencz	–	–	–	–	–	3	–	–
116. B. Varga Mihály	–	–	–	–	–	2	–	–
117. Gyarakai Mihály	–	1	–	–	–	3	–	–
118. Motsári Mihály	–	2	–	–	–	5	–	1
119. Kiss Péter	–	–	–	–	–	2	1	–
120. Szőke János	–	–	–	–	–	4	–	4
121. Balog János	–	2	–	–	–	2	–	–
122. Ö. Jenei János	–	2	–	3	–	3	–	1
123. D. Szabó Mihály	–	–	–	–	–	2	–	1
<i>Somma</i>	6	48	7	19	21	308	20	124

Költt Dombegyházán 19 juli 819.

Tarnay Mihály
T. N. Csanád Vármegye Szolgabírája
Sonka Ferencz
ugyanazon T. N. Vármegye Eskütye

Forrás: Csongrád Megyei Levéltár
Csanád Vármegye nemesi közgyűlésének iratai
IV. A. 3. b. Közgyűlési iratok 833/1819.

Megjegyzés: A dombegyházi pusztán megtelepedett kertészek közül az előbbi folyamodvány írói minden bizonnyal a Nyéki Dombegyháza nevű község lakosai lehetnek. Ez volt a 19. században e pusztán a legkorábbi telepítése. Földjüket hasznóbérelték az uraságtól, s ezek a földek közel estek a kovácsházi bérlőkéhez. Szerettek volna a Cameratus Pusztán, azaz a kamarai (kincstári) birtokon megtelepedni, erre azonban nem kaptak lehetőséget. A bérlői licitáláson azonban részt vehettek, de csak úgy, hgy bizonyítani tudták, hogy megfelelő vagyoni (jószágbeli) fedezettel bírnak.

A listának érdekessége, hogy szerepel rajta a rector, azaz a tanító és a tiszteletes úr is. A községet döntő részben reformátusok lakták. Innen a későbbi neve: Református Dombegyháza, majd Magyardombegyház.

A telepes községgé válás útján

A kincstár tulajdonába került területeket többféle módon használták fel... Csanád megyében 9 úrbéres helység is alakult. A megyében, azonban, miként máshol is, a kamara a birtokok egy részét el is adta. Így jutott Marczibányi Lőrinc 1752-ben Tornyához, és szerzett részt a család Dombegyházán 1800-ban.

Bánhidya Albert Arad megyei alispán is szerzett Dombegyházán pusztarészt, amelynek egy részén Bánhidya Domegyházást telepítette 1819-ben. A Bibics család szerezte meg a 22 000 hold területű kovácsházi pusztát 1724-ben, akiktől 1773-ban gróf Fekete György országbíró és főudvarmester vásárolta meg. A Fekete grófi család kihaltával ez a birtok visszakerült a kincstár tulajdonába. 1773-ban adta el a kincstár a Harruckern családnak Királyhegyest. A pusztá nagyobbbik része a Blaskovichok birtokába jutott. A XVIII. század első felében vásárolták meg a Návayak Földeákat és kaptak rá királyi adományt, és annak egy részét a legújabb időkig birtokolták. Nagyiratost 1787-ben a Forrayak vették meg, Kisiratost és annak Csanád megyei részét Szalbeck György vásárolta meg. A család Tompapusztai birtokát Purgly János szerezte meg. Tököly János 1724-ben a kevermesi és vizesi pusztához jutott. 1837-ben a pusztát báró Sina György és János vette meg. Az Edelspacher család dombegyházi részirtokát 1800-ban Jakabffy Gergely vásárolta meg. Az alábbi kimutatás 1848-49-ben készült, és a megye nemesi birtokait tünteti fel:

Királyi kamarai birtok	102 304 hold
Mezőhegyesi birtok	44 364 hold
A csanádi püspökség makói uradalma	9840 hold
A Návay család földeái uradalma	8176 hold
Blaskovich Bertalan nagykirályhegyesi pusztája	7777 hold
A Kállay család kaszaperi pusztája	14 085 hold
A báró Harruckern család örökösei kisapácai pusztája	3070 hold
Báró Sina György kevermesi és vizesi pusztája	12 200 hold
Szalbeck Jakab kisiratosi pusztája	5911 hold
Purgly János tompai pusztája	4300 hold
Marczibányi család tornyai és dombegyházi pusztája	4087 hold
Dombegyházán 19 nemesi birtokos	24 317 hold
<i>Összesen:</i>	<i>240 413 hold</i>

A királyi kamara közvetlen igazgatása alatt álló terület Csanád megyében meghaladta a 100 ezer holdat. Az úrbéres helységek területe ebben nincs benne. A mezőhegyesi ménésbirtok területén nem települt helység. Jobbára katonaság és cselédség lakta, akikre a vármegye hatósága nem terjed ki. A mezőhegyesi közel félszáz ezer holdas birtokon a gazdálkodás célja a méntenyésztés útján a hadsereg lóállományának kiegészítése és fejlesztése volt.

A megye 240 ezer holdat kitevő nemesi birtokterületéből levonva a kincstár és a püspökség birtokainak területét, mintegy 84 ezer holdat tett ki azoknak a nemeseknek a birtoka, akik vagy úrbéresekkkel, vagy bérbeadás útján műveltették azt, és voltak olyanok is, akik allodiumaikon kertészeket és cselédeket telepítettek. A birtokokon a XIX. sz. első évtizedeiben kialakult az allodiális gazdálkodás; uradalmak keletkeztek, kertészségek települtek.

A megye közéletére jelentékeny befolyással voltak a kisebb birtokosok, akik a dombegyházi kincstári pusztából tudtak vásárlás útján birtokhoz jutni. Néhányan kertészséget is létesítettek időnként uradalmaikon, mint a Nyéky-, a Dulovits-, báró Mattenclois-, és a Bánhidyi családok, valamint a Marczibányi család is. A kertésztelepeket részben a saját, részben bérelt területeiken telepítették. A 19 dombegyházi birtokos családból 14-nek 1000 holdon aluli volt a birtokterülete. Öt olyan család is volt, akik ezer holdon felüli birtokterülettel rendelkeztek, ezek a következők:

Lonovich Ferenc	1355 hold
Dulovits András	1895 hold
Vásárhelyi testvérek	1160 hold
Jakabffy Gergely	2320 hold
Bánhidyi Albert	1160 hold

Ezek a családok, valamint a Návayak, időnként a Blaskovichok és néhány bérlőből földbirtokossá emelkedett család a későbbi Csanád megye uralkodó osztályának vezetőit képezték.

1832/33-ban 31 nemesi és paraszti bérlő Dombegyházán, Kisiratoson, Dombiratoson, Kupán, Kunágótán, Kovácsházán, Apácán, Bánhegyesen, Tompán és Kopáncson mintegy 34 ezer holdat vett bérbe. A kamarának hasznot hajtának a nemesi és paraszti hasznobérlők, akiknek évenként árverés útján adta át a területeket. 1848/49-re még inkább növelte a valamikor egybefüggő, de a XIX. század közepére már lényegesen kisebb, 1500-2500 holdnyi pusztákra széttagolt, illetve ilyen nagyságúra kimért területeket. Ebben az évben a magánbérlők száma tetemesen megnőtt, különösen a nemesi bérlőké: 36, a paraszti bérlők száma 20 volt. A bérbeadott terület elérte: az 54 ezer holdat. Kitűnik, hogy a kamara elsősorban a tőkeerős nemesi vagy paraszti bérlőknek adta szívesebben a pusztáit. A községek bérletterületei mindig is kisebbek voltak ezeknél; 1848/49-ben a felét tették ki a magánbérlők által átvett területnek. Feltűnő, hogy a Csanád megyei úrbéren helységek lényegesebben kevesebb területet vettek ki, mint a szomszédos megyék helységeinek előljáróságai. Ez inkább a Csanád megyei helységek szegénysége, a vállalkozási kedv hiánya mellett szól. A kertészségek közül csupán Apácánál sikerült bérletet szereznie. Annál feltűnőbb, hogy a palotai zselléreket a kövegyi pusztán juttatják bérlethez 1848/49-ben bizonyosan azért, mert a község határán belül nekik már nem jutott úrbéres föld. Két nem Csanád megyei kertészséggel is találkozunk, amelyek bérlethez jutottak: a sámsoni (Békés vármegye) kertészek Kopáncson 314 holdat, az Arad megyei fazekasvarsándi kertészek Dombegyházán 281 holdat béreltek, és azután fizették meg a megyének járó 20 és 18 forintnyi adót.

Néhány földesúr a gabonatermesztését és az állattenyésztést a dohánytermesztéssel is kiegészítette, amit kertészségek létrehozásával értek el. 1817-ben telepítették a dombegyházi pusztán a Marczibányiak Marczibányi Dombegyházát, amelyet az egyik leszármazó után (Livius) Lévés Dombegyházának is neveztek. 1819-ben ebből a pusztából vásárolt Bánhidy Albert Arad megyei alispán birtokot, és azon létesített telepet, amely Bánhidy Dombegyháza nevet viselte.

A Nyéky család által telepített kertészséget Nyéky vagy Református Dombegyházának hívták. Régent Lajos is szerzett itt birtokot, és a kisebb telep Régent (Rezsán) Dombegyháza nevet viselte. A Dulovits család telepét Dulovits Dombegyháza néven tartották nyilván. A legkorábbi dohánytermesztő telepeket a kovácsházi pusztán hozták létre a gróf Fekete-féle birtokon, amelyet régebb Kovácsházi kertészet néven Lukács Miklós telepített, ez lett Református Kovácsháza.

A Csanád megyei telepek céljára bérbeadott területek (1100 n.öles holdakban)

	1820/21	1832/33	1845/46	1848/49
Alberti			2450	3000
Ambrózi			1800	2400
Apáca		600	5062	5319
Beka		339	347	347
Bánhegyes				462
Marcz. Dombegyháza	1300	1027	1516	1200
Bánhidy Dombegyháza	250	81	721	654
Ref. Dombegyháza	780	1556	564	801
Dombiratos			1500	1200
Kevermes	2030	1538	5000	5000
Kis Iratos (régibb)	1940	1027	4000	4900
Kis Iratos (újabb)	600	442		
Kis Királyhegyes			1098	1232
Bittó Kovácsháza	1180	1200	1500	1500
Ref. Kovácsháza	315	700	702	702
Tót Kovácsháza	550	550	800	800
Hofbauer Kovácsháza	600	200		
Hatház Kovácsháza			32	
Köveg			1500	1753
Kunágota			2001	2052
Lele				899
Nagy Majláth			1900	3040
Pitvaros	1700	1612	3305	3305
Töviskés			150	150
Vizes	60			
Összesen:	11 463	10 872	38 460	43 146

A termesztés fontosságára a községek által bérbevett terület folytonos növekedése is utal: kitűnik, hogy 20 év alatt a bérbevett föld megnégyszereződött. Bizonyos, hogy a dohányossal beültetett terület is növekedett, mire következtetni lehet a szerződésekből. Az 1843/44-ben telepített községeket a dohánytermesztés céljából hozta létre a kamara. Numerusokat, azaz telkeket képeztek, melyek általában 20 holdat tettek ki, és ebből 5 holdat kellett dohányossal beültetni.

A kamara... majorsági gazdálkodást nem fejlesztett. Megelégedett a puszták bérbeadásával, amikor is pénzben kapta a bért, jelentősebb befektetés nélkül. A feles dohánytermesztés előnyösebbnek ígérkezett, mint a legeltetésre való bérbeadás. Al-lódiium létesítésére nem áldozott megfelelő tőkét. Különösen azután nem, hogy a napoleoni háborúk végével megszűnt a gabonakonjunktúra. De meg a Dél-Tiszántúl-nak a vízi szállításához messzebb eső részeiről a szekéren való szállítás költséges lett volna, hiszen a jobbágyok munkájával fenntartott utak gyatra állapotban voltak.

Csanád megye vezetői nem győztek eleget panaszkodni erről, mert a tavaszi és őszi esőzések alkalmával a Szarászér jobb parti része, a Battonyát Mezőhegyessel összekötő vonaltól keletre, tehát a megye területének fele, ahol a kincstári birtokok túlnyomó része terült el, szinte megközelíthetetlen. Arad megyében más volt a helyzet. A marosi víziút és a kedvező feltételek a szőlőtermesztés és bortermelés fejlesztését tették hasznat hajtóvá. Arad megyén kívül azonban a dohánytermesztés volt a kifizetőbb.

Kiterjesztette volna a kamara a dohánytermesztést az úrbéres községek jobbágyaira és zselléreikre is, az úrbéres jobbágnak azonban a sokféle természetvény előállításá után már nem maradt elégséges ideje a dohánytermesztésre. Ehhez kertész kellett, aki családja tagjaival, sőt a házában vagy háztelkén vele együtt lakó alszellérével vagy lakójával együttesen volt képes csak eredményt elérni. Köztudott volt, hogy a dohánytermesztés több munkát igényel, mint a gabonatermesztés, és éppen ezért ezt csak szerződéses viszonyban lehetett megtermelni, amikor is a kötelezettség kikényszerítette a szükséges munkaidőt. Nagy terhet jelentett a megművelés a palántázástól kezdve a beszállításig és az eladásig. Egy hold búzavetés megművelése az Alföldön 6-7 napnyi művelést kívánt a leghagyományosabb módszerek mellett: 4-6 ökörrrel való szántás, faekével, vastartozékokkal, ugarolás, kaszálás és betakarítás, valamint cséplés. Ezzel szemben egy hold dohányültetvény csak 130 munkanappal hozhatott kielégítő eredményt. Így 5 hold dohányossal ötször 130, azaz 650 munkanapi elfoglaltság jár...

A kincstár és a nemesi birtokosok is fenntartották földjeik majorsági jellegét azért is, hogy majd a jobb idő, a kifizetőbb értékesítési lehetőségek megnyílásával maguk fognak gazdálkodni...

A puszták lakóival éves szerződéseket kötöttek, meghatározott munkára, mint az uradalom bérese, juhosa, kulcsára, kanásza, kocsisa, csőszei, csikósai, kovács, bognár, molnár stb. foglalkozásokra és beosztásra. A majorbeli cselédség, mert hisz róluk van szó, házat nem épített, rendszerint a földesúr vagy a főbérő által emelt hodályokban laktak, és a kommención, azaz járandóságon kívül néhány hold földet is

művelhettek teheneik, sertéseik eltartására. Amikor a pusztán több a szolga, azaz uradalmi cseléd, mint a zsellér bérlő, az még pusztának számított. 1818-ban a battonyai járás területén, ahol különben jelentőségük és számuk szerint is Csanád megyében a legtöbb a kertészség és a puszta, a jelentősebb puszták a következők voltak

	Szolga (cseléd)	Zsellér	Lakosság összesen
Vizesi puszta	11	2	19
Dombegyházi puszta	27	17	206
Tompai puszta	6		9
Kovácsházi puszta	26	35	123
Kaszaper	21		
Földvár	15		
Bánhegyes	2	37	59
Kunágota	29	19	55
Kupa	35	7	34
Összesen:	170	139	498

Ekkor még a cselédek teszik ki a nagyobb számot. Az összeírtak között még igen sok a nőtlen. 1840-re Dombegyháza, Földvár és Kunágota már kertészséggé alakult a puszta egy részén.

Forrás: Oltvai Ferenc: Csanád vármegyei telepes községek társadalma és igazgatása a XIX. sz. első felében (In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből. XIX. század) Szeged, 1978.

Megjegyzés: Az úrberről a Körmendi-tanulmány kapcsán lesz szó. Az allódiium jelentése: hűbéri szolgáltatástól mentes, szabad birtok.

Zsellér: a jobbágytelekkel nem rendelkező, más jobbágy telkén vagy a földesúr allódiiumán élő jobbágy. Egyes jobbágyok – különböző okok következtébenj – elvesztették telküket, másoknak már nem is jutott. Ez utóbbi eset általában az 1/8 nagyságú jobbágytelek további oszthatatlansága miatt következett be. A telek elvesztését általában a jobbágy termelőeszközeinek elvesztése (állatok elpusztulása vagy elrablása stb.) okozta. Igásállatok hiányában a zsellér gyalogrobotot teljesített. Nagyobb arányokat a zselléresedés a földesúri árutermelés növekedésével öltött. A zsellérek száma a 19. század első felében már meghaladta a telkes jobbágyok számát. A paraszti telkeken élő zsellérek a nagygazdák, az ún. majorsági zsellérek pedig a nagybirtokosok mezőgazdasági cselédjeivé váltak.

A 19. század végi és a 20. század eleji Dombegyház tipikusan cselédelepuszlásnak számított. A népi emlékezet őriz is ezzel kapcsolatban egy mondást: „A faluszéli házak ereszeiről már az uraság földjére folyt az esővíz.”

Dombegyház a 19. század közepén

Dombegyház pusztája, kiterjedése 17 736 holdból áll, adószorozatilag Battonyával együtt van felvéve, s következők birtokosai: u. m. Marczibányi Antal, Jakabbfy Gergely, Vásárhelyi, Bánhidya Albert, Kiss Gergely, Jakabbfy, Fodor, bár Matenklotnő, Kornis János, Szalazar Marcella, Buchvald Josef, Lonovics Ferencz, Blázi Arelia, Jakabbfy Miklós, Dulovits Andor, Glatz testvérek, Hertzeg Vrede Alfrednő, Jarnay László, Házi testvérek, Nyéki László, Gáborinő, Sántha Sándor.

Ezen Dombegyházi pusztán sajátlag három község telepítettett.

A) *Martzibányi-Dombegyháza*, kertész község, melly 1817-ik évben Marzibányi Márton által telepítettett mint tulajdon pusztája részén, több rendbeli szerződések mellett, bír jelenleg a község az uradalomtól haszonbérbe 1270 hold földet; – mi a termékenységet illeti, mindennemű termékekben közép termést ad. – Családfő létezik 129, összes lélek száma térszen 625; mellyből férfinemen van 326, nő személy 299, mind magyarok, nős férfi 129; uraság háza nem létezik, kivéven egy borivó házat; tanítónak lakhelye nincs különösen, úgy helység háza sem létezik külön, hanem a jegyzői lakban tartatnak a törvénykezések; szentegyház helyett imaszoba van, helyben plébánia nincs, mint fiókegyház a Battonyai parochiához tartozik; a lakosok mind r. katolikusok; van ház 68; mi a telkek kiterjedését illeti, minthogy dohány természetű kertészek a belső telkeik több holdakból állanak, kinek több, kinek kinek kevesebb; vásárok nem tartatnak; személyes kereseti adója 105 ft. 40 kr. pp., ház adója 27 ft. 45 kr. pp., jövedelem adója 28 ft. 37 kr. pp., összes adó mennyisége 162 ft. 2 kr. pp., ezen adó összevetését 1851-ben mind lefizette; az 1849/50-ik évi adó járandósága volt 74 ft. 30 kr. pp., a mellyet szinte lefizetett; házzalbíró zsellér közmunkai napszáma nincsen, házatlan zselléréké 120 gyalog nap; szekeres napja 328, mellyekből 1852-ik évre készpénzül semmi sem váltott meg. – A községnek semmi jövedelme, évenkénti kiadása 200 pft., melly a lakosokra vettetik ki. – Árva tömeg létezik összesen 841 ft. 58 kr. pp., tűzoltó szerei, egy csáklya. – Tanoda különösen nincsen, hanem az ima házba taníttatnak a gyermekek, tanító egy van r. katolikus; iskola osztály egy, abban van 51 fi és 45 leány gyermek, összesen 96 tanuló. – Az előljárók, jegyző évi fizetése 300 ft. pp., bírő 24 pft., adószedő 20 pft., 2 eskütt egynek 12 pft. – Az utolsó posta állomás Battonya – távolsága fél statió.

B) *Bánhidya Dombegyháza*, kertész község; telepítettett 1819-ig évben Bánhidya Albert által, több rendbeli szerződések mellett, mint tulajdon Dombegyház pusztája részén, van meg fennállási ideje szerződés szerint 2 év – bír haszonbérbe az uradalomtól 664 hold földet; a határ termékenysége közepszerű. – Családfő 45, összes lélekszám 240; ebből férfi 122, nő 118; mind magyarok; nős férfi 47; uraság háza nincsen, van benne ház 28; tanító lak van, mi egyszersmind község háza, megyei épület nem létezik; a lakosok mind r. katolikusok, szentegyház különösen nincsen, az isteni tisztelet egy arra rendelt szobába tartatik, s mint fiók egyház Battonyai

parochiához van kapcsolva; minthogy dohány termesztő kertészek belső telkeik több hold földből állanak, nem egyformán; vásárok a piacok nem tartatnak; személyes kereseti adója 50 ft. 30 kr., ház adója 12 ft. 30 kr., jövedelem adója 10 ft. 55 kr., mely adómennyiségeket mind lefizette; házzalbíró zsellér közmunka napszáma nincsen, házatlan zselléréké 51 nap, szekers nap van 150, melyekből készpénzen semmi sem váltatott meg; a községnek jövedelme nincsen, évenkénti kiadása 84 pft., mely a lakosokra vettetik ki; árva garmad nem létezik, tűzoltó eszközei nincsenek, tanoda különösen nincsen, hanem az imádságra rendelt szobába taníttatnak a gyermekek, tanító egy van r. katolikus, iskolai osztály egy, melyben férfi 13, leány 17, összesen 30 nevendék oktattatik; helybeli előljáróság: jegyzőségre nézve Martzibányi-Dombegyházhoz van kapcsolva; bíró évi fizetése 24 pft., eskütt fizetése 12 pft. – Utolsó posta állomás Battonya – távolsága fél statió.

C) *Nyéki Dombegyháza*, község: telepítettett 1814-ik évben; – határának összes területe 365 hold, melyet az uraságtól bírnak szerződés mellett haszonbérbe, mi a föld termékenységét illeti, mindennemű gabonát középszerűen terem; van a családfő 170, összes lélekszáma 751, férfi 369, nőnem 382; ebből magyar van 652, reform. – és oláh 88, izraelita 11; nős férfi 170. – uradalmi ház van egy s két száraz malom, lelkész és tanító lak, úgy község háza is van, telkes ház van 118, megyei épület nincs, szentegyház van egy reformatus valláson; belső ház telkei 1/4 rész telek, vásár a piacza nincsen, személyes kereseti adója 144 ft. 10 kr. pp., házadó 30 pft., jövedelem adója 21 ft. 29 kr., összesen 195 kr., mely összes adóját egészben lefizette, házzalbíró zsellér közmunkai napszám nincsen, házatlan zsellér közmunkai napszáma 105, szekeres napszáma 325, a melyekből 1852-ik évre készpénzül nem váltatott meg semmi: községnek jövedelme nincsen, kiadása évenként 105 pft., mely a lakosokra vettetik ki; árva garmad nem létezik, tűzoltó eszközei nincsenek; tanoda van egy reformat. valláson, egy osztállyal, melyben fiú 32, nő 20, összesen 52 nevendék oktattatik – az iskola épület meglehetősen karban van; községi előljáróság: – mi a jegyzőséget illeti Martziban Dombegyház községéhez van kapcsolva; bíró fizetése 24 pft., eskütt fizetése 12 pft. – Utolsó posta állomás Battonya fél statió távolságra.

Forrás: ifj. Palugyai Imre: Békés-Csanád, Csongrád és Honth vármegyék leírása. Pest, 1855.

Dohánytermesztési kimutatás I.

Dohány termesztési kimutatás		
Megye vagy kerület	Tettes Csanád Vmege	
Járás	Battonya	
Helység vagy Puszta	Régent Dombegyháza	Dulovits Dombegyháza
Kinek a birtoka	Tettes Régent Lajos Úr	T. Dulovits János Úr
A térség mely dohánytermesztésre fordítatik 1200 n.öl	20 holdakat használnak dohány ültetésre	84 holdakat használnak a dohány ültetésre
A földnek és vidéknek a minemősége	fekete föld	fekete föld
Hány család foglalataskodik a dohánytermesztéssel	5 család foglalataskodik a dohány termesztéssel	21 család foglalataskodik a dohány termesztéssel
Az 1842-ik évi termés mennyisége (mázsába)	100	400
Az utolsó 3 évi középtermés mennyisége (mázsában)	270	900

Mutatás 1842-ik esztendőben

A közép ár mellyen a dohány kél	pfr. 30 kr. váltóban	pfr. váltóban
Arenda taksa vagy földbér, mellyet a termesztő vagy kertész a földtulajdonosnak holdjától fizet	Minden holdtól 6 fr. 30 krajczár váltóban	Minden holdtól 6 forintokat váltóban
Pipálásra, szipáknak vagy burnótnak való é a kérdéses dohány	Dohány faj dohányozásrfa és szipáknak is alkalmas	Dohány faj pipálásra alkalmas
Helyben fogyasztatik é el a dohány vagy kereskedésbe jő	—	Kereskedésbe jön
Valljon a termesztő előleges szerződések következtében kereskedő házaknak kötötte é le a dohányát vagy szabadkézből szokta é azt piaczkon eladni s hol	—	Szerződés mellett adatik el a kereskedőnek az egész közönség dohányja
Valljon a termesztőnek foglalatossága é a dohánymivelés	—	Termesztőnek fő foglalatossága a dohány termesztés
Valljon a kertészek vagy termesztők saját szárító házakkal bírnak é	—	Az egész közönség szárítóházakkal bírnak
Jegyzés	—	Mivel árendális földbe terem a dohány annálfogva kereskedőnek adatik el

Dohánytermesztési kimutatás II.

Dohány termesztési kimutatás	
Megye vagy kerület	Csanád Vmegeye
Járás	Battonyai
Helység vagy Puszta	Marczibányi Dombegyháza
Kinek a birtoka	T. Marczibányi Lívius Úr
A térség mely dohánytermesztésre fordítatik 1200 n.öl	520 holdakat használnak dohány ültetésre
A földnek és vidéknek a mineműsége	Sovány és szikes föld
Hány család foglalatoskodik a dohánytermesztéssel	124 család foglalatoskodik a dohány termesztéssel
Az 1842-ik évi termés mennyisége (mázsába)	234120
Az utolsó 3 évi középtermés mennyisége (mázsába)	581760

Mutatás 1842-ik esztendőben

A közép ár mellyen a dohány kél	10 fr váltóban
Arenda taksa vagy földbér, mellyet a termesztő vagy kertész a földtulajdonosnak holdjától fizet	Minden holdtól 7 fr 30 krajczárokat váltóban
Pipálásra, szipáknak vagy burnótnak való é a kérdéses dohány	Dohányfaj burnótnak, szipáknak és dohányozásra is alkalmas
Helyben fogyasztatik é el a dohány vagy kereskedésbe jő	Kereskedésbe jön
Valljon a termesztő előleges szerződések következtében kereskedő házaknak kötötte é le dohányját vagy szabadkézből szokta é azt piaczkon eladni s hol	Szerződés mellett adatik el a kereskedőnek az egész község dohányja
Valljon a termesztőnek foglalatossága é a dohánymivelés	Termesztőnek fő foglalatossága a dohány mívelés
Valljon a kertészek vagy termesztők saját szárító házakkal bírnak é	Az egész község szárítóházakkal bírnak
Jegyzés	Mivel árendális földbe terem a dohány annál fogva kereskedőnek adatik el

Forrás: Csongrád Megyei Levéltár

Csanád megye nemesi közgyűlésének iratai IV. A. 3.

b) Közgyűlési iratok 1523/1843.

Megjegyzés: 1842-ben a Helytartótanács december 13-án 46 251. sz. alatt körrendeletet bocsátott ki a megyékhez, hogy a közölt űrlapok szerint mérjék fel a dohánytermesztés helyzetét. Marczibányi-Dombegyháza súlyadatai fontokban vannak megadva. 100 font = egy bécsi mázsa = 56,006 kg.

A pénznemre vonatkozólag meg kell jegyezni, hogy 10 váltóforint 4 pengőnek vagy ezüst forintnak felelt meg. Egy forintban ekkor még 60 krajcár volt. Az űrlapmintán 1200 n.öles, ún. kis magyar holdakat tüntettek fel, de itt az 1100 négyzetöglesek voltak elterjedve.

Az űrlapokat kézirtással töltötték ki, az átmásolásokról megtartottam az eredeti helyesírást. A Tettes és a T tekintetes-t jelöl.

A dohány minőségét illetően a kérdőív pipálásra, szipáknak és burnótnak való dohányt különböztet meg. A szipáknak kategória magyarázatra szorul. 1837 előtt a szivar szavunk még nem volt ismeretes. Ez ugyanis nyelvújítási szó. „E helyett – szipa – más szót kellene csinálnunk; talán szivar? mivel szivárogya jó fel benne a füst” – olvashatjuk egy, a nyelvújítással foglalkozó szakirodalmi anyagban. (Szily Kálmán: A magyar nyelvújítás szótára a kedveltebb képző és képzésmódok jegyzékével. Bp., 1902. 1908.) Igaz, hogy az adatfelvétel öt évvel a szivar szó megszületése után történt, ám abban az időben az új szavak még sokkal lassabban terjedtek el a köztudatban, mint most.

Dohánykertészsors 1848/49-ben

Jelen dolgozat témája az 1848-as jobbágyfelszabadításhoz kapcsolódik. Megpróbálunk rövid összefoglalást és néhány új adatot szolgáltatni a régi Csanád megyei (ma Békés és Csongrád megyei) zsellérség – elsősorban a kertész községek lakói – történetéhez. Ilyen tekintetben talán mi is hozzájárulhatunk ahhoz, hogy megyénk lakosságának a tudatában 1848 a maga valóságában tükröződjön. Fel kell hívnunk ugyanis a figyelmet arra, hogy a népünk emlékezete többnyire úgy tartja számon 1848-at, mintha akkor a forradalmi lángban a jobbágyfelszabadítás megtörtént, a jobbágyiség intézménye egy csapásra megszűnt volna. A valóság pedig egészen más: a felszabadító törvények nem vonatkoztak csak az úrbéres jobbágyokra. A területünkön élt házas és házatlan zsellérek, szolgák – a bérlőközségek, kertészségek lakosai – továbbra is ugyanabban a bizonytalan helyzetben maradtak, mint amilyenben éltek megtelepedésüktől kezdve. A jobbágymaradványok – köztük a kertészek problémái – eltüntetése még hosszú éveken át foglalkoztatta az érdekelt feleket, az államparátust és a közvéleményt.

A Csanád, Arad, Békés megyei dohánykertész telepek létrejötte összefüggésben van az 1810-es évek konjunkturális időszakával. Ekkor ugyanis a francia háború és a kontinentális zárlat következtében nem juthatott el az amerikai dohány Európába, és ezért szerte az Ovilágban új dohányültetvényeket létesítettek. A magyarországi termelés is a fokozott kereslet és emelkedő árak mellett újabb lendületet kapott, annál is inkább, mivel a Habsburg-birodalomnak Magyarország volt a legalkalmasabb dohánytermő területe. Az északi és nyugati peremvidékek jobbágyi és zselléri termelésébe ez időtől fogva kapcsolódtak be erősebben a majorságaikat már nagy gonddal szervező földesurak. Ekkor indult meg Csanád, Békés megye partosabb, száraz térségein is a dohánytermesztés, és kezdődött a dohánykertészek tömeges telepítése. Az újonnan telepített kertészségek a régieknek egyik későn létrehozott válfaját alkották, és erősen különböztek például a korábban alakult csongrádiaktól. A dohánykertész – telepítés nagy szerepet játszott a török kiűzése után gazdátlanra lett és az idők folyamán a kincstár tulajdonába került hatalmas puszták benépesítésében is. (Itt mutatkozik meg a gazdasági érdekek mellett a telepítések határozott impopulációs igénye.)

Az itteni területeket a kincstár nem osztogatta szét oly mértékben az udvar kedvenc híveinek, mint a csongrádiakat, hanem megtartotta saját magának és különböző bérlőknek adta ki, akik a XVIII. század folyamán állattenyésztésre hasznosították. A terület legeltető hasznosítása a XIX. század elejére vesztett jelentőségéből. A meg-növekedett gabona-, dohánykereslet, a dohány árának rohamos emelkedése többszörös haszonnal kecsegtette a földtulajdonost, minthogy viszonylag kis területen lehetett tekintélyes mennyiséget produkálni. Látnunk kell itt azonban azt is, hogy lényegében elérkezett az ideje ezeken a területeken is az ésszerűbb, intenzív gazdálkodásnak,

amelyre a kiterjedt, régimódi és nagy területeket igénylő állattartásnak is át kellett térni. Az intenzívebb földművelésre azonban a kincstári területek bérlői nem térhettek át egyszerre, már csak azért sem, hogy bérlők voltak, és a könnyen más kezére jutható földekbe nem akartak súlyos összegeket investálni. Ehelyett inkább a gyors hasznót hajtó dohánykertész telepítést választották mellyel a földek egy részét intenzív művelésnek vetették alá, ugyanakkor gyors és jelentős hasznót is biztosítottak maguknak – minden különösebb befektetés nélkül. Hiszen a dohánykertészek ebben az időben fogattal és gazdasági felszereléssel is rendelkeztek, és teljesen önerejükből hozták létre az elvadult parlagon dohányültetvényeiket, lakóházaikat, falvaikat.

A telepítést vagy a kincstár végezte (ilyen közvetlen telepítés például Ambróz, Alberti, Nagymajláth stb.), vagy valamelyik nagybérlő (ez a közvetett út; mint például Marczibányi-Dombegyháza, Bánhid-Dombegyháza, Kövér-Kovács háza stb.). E két forma közül a nagybérlők (zömmel az állattartásból vagy egyéb üzletágból, bőreladásból, kocsmabérlésből, jómódra vergődött tőzsérek) által létrehozott telepek a korábbiak. A kincstár csak 1843/44-ben kezdi meg a kertészek toborzását és telepítését. Ekkor indul meg egyes kertészségek visszavétele a főhaszonbérlőktől. Mind a közvetlen telepítésekben, mind a visszavételekben mélyen fekvő gazdasági okokat kell keresnünk. Összefüggésben voltak ezek az 1840-es évek dohányárának emelkedésével, valamint azzal, hogy a kincstár biztos dohánytermesztő bázist akart teremteni külföldi szállításaihoz, kikapcsolva a közvetítő kereskedelem drága és bizonytalan segítségét. A délvidéki kincstári területek úgyis üresen álltak, eddigi hasznosításuk, hogy tí. főbérlőknek adták ki a földeket, viszonylag kevés jövedelmet hoztak. Így tehát a dohánykertész telepítésekkel egyszerre több hasznót is ért el: növelte jövedemét a közvetlen kertész-bérletekkel, popularizált, és biztosított dohányellátását.

A vizsgált időszakban Csanád megyében létező 22 szerződéses község is e két módon keletkezett. Lakóik állandó rettegésben éltek, hogy szerződésük lejártával házaikat, illetve viskóikat, istállóikat, a dohányszárító hodályt, az imahelyet le kell rombolniok, az árkokat és a kutakat be kell temetniök, és nemegyszer télvíz idején kell új helyet keresniük. Az elűzéssel való fenyegetésre akkor került sor, ha a bérlőközösség nem teljesítette a szerződések feltételeit, vagy a főbérlő vagy a kincstár más rendeltetést szánt a területnek.

A telepítések emberanyaga a házas és házatlan zsellérekből, a szolgák kategóriáiból került ki, akik megélhetést keresve útnak indultak és a megye keleti részében a még meg nem szállott területeken mint dohánykertészek találtak az otthoni nincstelenség-nél nem sokkal biztosabb megélhetést. A földet és a fedélt nem talált nincstelének azonos érdekeik folytán csoportokba verődve és kiválasztva a legderekbakat, a megyei hatásokra való tekintet nélkül kerestek maguknak helyet. Vezetőik tudakolták meg, hol van a kincstári földeken lehetőség, melyik árendátor, vagyis főbérlő keres subárendátorokat, azaz albérlőket. De előfordult az is, hogy maguk a főbérlők keresték meg a kertészeket, mint Kovács háza esetében is. A kincstár telepítéskor általában hirdetés útján toborozta a kertészeket. Ilyenkor azok vezetői felkeresték a pécskai kincstári igazgatóságot, és társaik nevében is egyezkedtek, majd aláírták a szerződést.

Így került sor az alberti, ambrózi és a nagymajláthi zsellérek szerződés kötésére, illetve letelepedésére.

Az újonnan létrejött telepek az úrbérrendezést követő fél évszázadban levezető csatornáik voltak a környező úrbéres községek zsellérnépességének. Ezek – elsősorban a szlovákok – bizonyos időközönként rajokat bocsátottak ki magukból, melyek azután vagy külön bérlőközséget alakítottak, vagy bebocsátást kértek egy már fennálló telephelyre. Például Tótkomlósról települt több hullámban Nagylak, onnan a földhöz nem jutott komlósiak Pitvarost hozták létre. 1844-ben a kincstári telepítésű Alberti területén szállt meg egy népes komlósi raj. Nem véletlenül nevezték Albertit Kis-Komlósnak, vagy Ambrózfalvát Kis-Csabának, kifejezve ezzel is, hogy honnan érkezett a legnépesebb raj. Hasonlóképpen az előbbiekhöz, egy 65 családból álló dombegyházi raj adta a magvát Nagymajláth lakosságának is, csak azzal a különbséggel, hogy itt nem úrbéres község, hanem egy másik szerződéses helység (Nyéky-Dombegyháza) lakói települtek át új helyre. Ilyen formán akár Nagymajláthot is nevezhetnénk Kis-Dombegyházának.

A kertészekre nézve a bizonytalanság, a megtorlások, önkényeskedések, pereskedések mellett már maga a dohánytermesztés is igen bizonytalan kimenetelű volt. E növény rendkívül munkaigényes, és emellett nagyon érzékeny az időjárás szeszélyeire is...

Az 1849-es év beköszöntése sem hozott gyökeres változást. A megye zsellér lakossága csalódottan figyeli az újabb eseményeket. A lelkesedés végképp alászállt, ehelyett inkább sérelmeiket gyűjtik össze újabb beadványokban, amelyekből egyre elkeseredettebb, elszántabb hang csendül ki. Az apácaiak, akik eddig derekasan helytálltak, panaszolják, hogy ők állodalmi puszta haszonbérlői lévén – a jelen zavaros időben haszonbéri illetőségeket meg nem fizethették, s ezért az állodalom ügyésze által pörbe fogatván marasztaló ítéletet nyertek – esedeznek, hogy ők – mint akik az lefolyó nyáron tetemes költségekedéssel is mint igaz hazafiak folyvást nemzetőri szolgálatot tettek – addig is még nyári munkálkodásaik gyümölcsét pénzzé tehetik – Honvédelmi Bizottmányánál ajánlatván – a foglalás végre hajtása alól ideiglenesen felmentessenek.

A kérvényekből egyre inkább kiviláglik, hogy a folyamodók kapcsolatot látnak jogos ügyeik kielégítése és honvédelmi kötelességeik teljesítése között. A kérések közül az egyre határozottabb földigény domborodik ki, mely együttjárt volna az állandósítással. A kevermesi, dombiratosi és dombegyházi lakosok együttesen az országgyűléshez fordulva kérvényükben azt sérelmezik, hogy ők, kik szerződés mellett lakván földesuraik jószágán, semmi tulajdont nem bírnak, s a törvénnyel kimondott szabadság és egyenlőség semminemű jótékonyságaiban mindeddig nem részesültek, minden 127 lélek után csakúgy, mint a földtulajdonosok, két újoncot állítani köteleztettek s azt ki is állították. Azt kérik, hogy a szerződési helységek lakosai is a szabadság és egyenlőség jótéteményeiben részesíttessenek, jelesen földjeik, melyeket eddig szerződés mellett műveltek és használtak, ezentúl már vagy csak azért is, hogy azon földekről ők állítottak újoncokat és így ők védték meg azokat, nekik

tulajdonosi joggal adassanak át, vagy legalábbis az ő boldogságukról is rendelkezze a törvényhozás.

A tények felvetése rendkívül bátor és határozott lépés volt, melyre a forradalom és szabadságharc vezetőinek is hasonlóképpen kellett volna reagálni. A volt úrbéres községek lakói földtulajdonosok lettek, mint említik a kertészek. Ez az egyik sarkalatos pontja sérelmeiknek. Mint láttuk, a nagymajláthi felhívásban is világosan el tudják különíteni magukat az úrbéresektől. Azok jogait már korábban is szerették volna elérni, éppen állandósításukért, rendes községgé alakításukért folytatott harcukban. Most, amikor a törvénnyel kimondott szabadság és egyenlőség jelszavait hangoztatják országszerte, még inkább óhajtják, hogy az ő boldogságukról is rendelkezze a törvényhozás.

Indokaikban csaknem szó szerint kimondják, hogy azé a föld, aki megműveli és megvédi azt. Ez pedig már nemcsak panasz, hanem figyelmeztetés is, mégpedig olyan értelemben, hogy következő lépésükben már önkényesen is készek kielégíteni illetlen igényeiket.

A másféléves szabadság ideje alatt egyetlen olyan törvény sem született, amely megoldotta volna a majorsági zsellérek, s egyben a kertészek problémáit. Jogosan vetődik fel tehát a kérdés; hogy egyáltalán foglalkoztak-e kellőképpen az ügygel a forradalom és szabadságharc vezetői.

Természetesen foglalkoztak, hisz már 1848 áprilisában országos ügyé nőtte ki magát. Az egymás után érkező beadványok és küldöttségek révén közvetlenül az országgyűlés vagy az igazságügyi miniszter elé kerültek a kertészek sérelmei. Az ezekre adott válaszok lényegét már többnyire ismerjük az 1848-as évet tekintve. Ezekhez viszonyítva az egy év múlva – 1849. június, júliusában – küldött válaszok sem mondanak sokkal többet. A kevermesiek például a következőket olvashatták a minisztériumi levélben: „Kevermes község folyamodványa azzal tétetik a megyének át, hogy addig is, még a törvényhozás a kertészek eránt rendelkezend – a Közlön f. é. 85. számában kihirdetett 5194 sz. a. kormányelnöki rendelet értelmében e tárgyban intézkedjenek. Az apácaiaknak maga Kossuth válaszol: „...a kormány óhajtván úgy az állodalmi, mint a magán földbirtokosok földjein letelepedett ily nemű kertészek boldogságát s gyarapítását elősegélleni, a legközelebb összeülendő nemzetgyűlés elébe oly törvényjavaslatot terjesztzeni, minélfogva az ilynemű dohánytermesztő haszonbérllők is az eddig általok haszonbérlett földeknek tulajdonosaivá válhassanak.

E válaszok, még a rendeletek, törvényjavaslatok említése mellett is, már semmit sem jelentettek a kertészeknek. 1848-ban még így is meg lehetett nyugtatni egy időre, de az 1849-es év már világosan megmutatta, ...hogy itt csak a törvények segíthetnek. Ezt nyilván a kormány tagjai is látták már 1849 nyarán, és az utolsó órákban igyekeztek lépéseket tenni annak érdekében, hogy a majorsági zsellérséget újra megnyerjék a függetlenség ügyének. E lépések felé mutató első jelentősebb intézkedés az április 20-i rendelet. Lényegében az egész forradalmi időszak alatt ez jelentette a legtöbbet a zselléreknek, mert a kormány részéről az elhatározást már tett nem követheti a nyári országgyűlésen a forradalom és szabadságharc bukása miatt. A ren-

deletnek a kertészekre vonatkozó, része a következőképpen szólt: Azon lakosok, kik valamely nem úrbéres helyre mint zsellérek vagy földdel bíró gazdák haszonbér vagy szolgálatok lekötése mellett bizonyos időre úgy telepedtek le, hogy ott felépítkezvén rendes községekké is alakultak, habár az elköltözésükre szerződésileg kikötött határidő kitelt volna is, megszokott tűzhelyeiket odahagyni nem kényszeríthetnek, hanem úgy ezen esetben, valamint akkor is, ha az általok még az úrbériség megoldása előtt kötött telepítési szerződés feltételeit magokra nézve a már felszabadított úrbéres irányában nyomasztóknak éreznék, hogy ez az elégtelenség, nyugtlanság és ingerültség folyamatos anyagául szolgálna, az illető hatóság, mihelyt hasonló esetek tudomására jutnak, az illető felek bizodalját bíró egyénekből alakítandó küldöttség által rögtön intézkedni fog, hogy a telepítő és telepítettek között ideiglenesen is oly egység eszközöltesse, melly a törvényhozásnak e részben teendő rendeletéig a közbékét biztosítsa.

Azzal, hogy megszokott tűzhelyeiket odahagyni nem kényszeríthetnek, a kertészek nem nyertek végleges kielégítést. Lényegében ezzel arra a szintre jutottak el, mint amelyen a forradalom előtt az úrbéres községek álltak. De ennek a megtelepedésnek a biztosítéka is még csak rendeletben, nem is törvényes formában létezett. Ez is e legtöbb esetben elsikkadt a megye és a kincstár hivatalnokainak asztalán, és ilyenformán az egyes községek nem is tudtak létezéséről. A másik igényük (a föld) még ilyen kielégítést sem nyer. Márpedig az állandósítás és a föld csak együtt létezhet, összefügg egymással, és egyik a másik nélkül nem sokat ad.

A kertészek problémáinak megoldása átnyúlt a dualizmus korába. Az 1873-as XXII. t.c. intézkedett a telepítvényes falvak felszabadulásáról úgy, hogy ezután a kertészközségek is több évtizeden át magas megváltási árat fizettek, hogy örökös faluvá váljanak.

Forrás: Körmendi János: Adatok a Csanád megyei dohánykertész községek történetéhez 1848/49-ben. Békési Élet, 1973/2.

Megjegyzés: az impopuláció és a popularizálás szavak nem eredeti jelentésükben értendők, hanem itt benépesítést jelentenek

Érkövy Adolf könyvéből (A telepítési kérdésről, különös tekintettel a kivándorlásra, Bp. 1883./tudjuk, hogy a dombegyházi puszta a Marczibányi-Dombegyháza nevű telep-község lakosai közvetlen közelében a kincstári telepítvényeseknek, az 1873. XXII. törvény alapján a volt földesúrtól (a Marczibányi-örökösöktől) örökáron megvettek 673 hold területet 1100 n.öles holdanként 200 forintért. A vételárat 15 év alatt kellett kifizetniük 7%-os kamattal, azzal a kikötéssel, „ha az arany vagy ezüst agiója 40%-ot meghalad a pénzpiacra, ezen többletet is az eladónak megfizetni kötelesek”. A korabeli viszonyok között ez nagyon magas kamat volt, a törlesztési idő pedig rövid.

A szemelvényben felvetett probléma pontosabb megértése végett szükséges utalnunk Mária Terézia 1767. évi úrbéri rendeletére. Ez megszabta a jobbágyok telekállományának (belső tlek, szántó, rét) minimális nagyságát. Az egész telek a föld minősége szerint 23-25 hold lehetett. Legkisebb töredékteleknek a nyolcadot jelölte meg. A szolgáltatásokat ajándékban és 52 napi ígás, ill. 104 napi gyalogos robotban állapította meg. Bár az úrbérendelet korlátozta a földesúri önkényt, s az állami ellenőrzéssel a jobbágyok addigi teljes kiszolgáltatottságát enyhítette, de mivel az országszerte felvetett urbáriumokban rögzítette a jobbágytelkek nagyságát, azok a természetes szaporodással együtt annyira felaprózódtak, hogy a 19. sz. felére a jobbágyok nagy része földnélkülivé vált. Amint arra a dolgozatban is utalás történik az úrbér 1848-ban szűnt meg.

A dombegyházi puszta

Fekszik Csanád megyének keleti részén, foglal magában mintegy 18 000 hold földet 1100 négyszögölénél számítva van rajta 3 község és pedig 2 kertészség és egy nem kertész – de mind a három község haszonbéres, jelesül:

1ik Mar. D. Egyháza, mely 1818-ba telepítettet a Mlgos Marczibanyi család birtokán, s mivel az évben született a családnak Lívius nevű fia, ezért népies elnevezése Lévés.

2ik Reformatus Dombegyháza, mely a Nyéky család birtokán telepítettet; s mivel az egész község mind reformatus, elneveztetett Ref. D. egyházának.

3ik Mattenclo Dombegyháza, mely báró Mattencloit Dombegyházi birtokán 1859-ik évben telepítettet.

Ezen három község, valamint az egész puszta Dombegyházán a Battonyai főszolgabírói járásban esik, melynek székhelye Battonya m. városa.

Elnevezését vette a hagyomány szerént a sok halomról és Dombokról nevezetik D. egyházának; ugyan a szerént találattik Santha Sándor dombegyházi birtokán azon halom keletnek; mely Attila halmának nevezetik arról, mintha abba lett volna az eltemetve; temérdek ásások is látszanak rajta, azonban Attila koporsója meg nem találattot.

Kelt M. d. egyházán majus 4. 1864.

Malomi János
jegyző

Gémes Pál
bíró

Forrás: Békés megye Pesty Frigyes helynévgyűjtésében. (Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból, 11.) Békéscsaba, 1983.

Megjegyzés: Pesty Frigyes (1823-1889) akadémiai levelező tag kezdeményezésére a Helytartótanács 1864-ben adott utasítást az akkori Magyarország összes helységének, hogy gyűjtsék össze a határukban ismert földrajzi neveket és a hozzájuk fűződő hagyományokat. A szempontokat ő maga állította össze, és ennek alapján készültek a nyomtatoit kérdőívek, melyeket a községeknek megküldtek.

Pesty nem volt megelégedve a fenti jelentéssel, ezért bővebb adatok szolgáltatására szólította fel a községet. Molnár János jegyző 1865. dec. 21-én kelt, 527/1865. sz. levelében azt válaszolta, hogy a legjobb akarata mellett sem tud bővebb felvilágosításokkal szolgálni.

Az 1864. évi jelentés aláírásában a Malomi név félreolvasás következménye, ugyanígy az egy évvel későbbi Molnár is. Egy 1873-as ügyiratban elég jól olvasható Malovits János jegyző neve. (Ld. ott!)

Egyébként nagy kár, hogy a helybeli illetékesek ilyen mostohán kezelték a néphagyományt, és az írásos dokumentumok gyűjtését is elhanyagolták.

Bepillantás a kiegyezés utáni időszak képviselő-testületi munkájába.

KIÍRAT

M. Dombegyháza községének 1873. február 2-án tartott
képviselő ülési jkönyvből

Gyömbér Péter bíró a jelen volt képviselő urakat üdvözölvén előterjeszti, hogy ... bár a tisztelt képviselő urak eleve meg lettek hívva, mindazonáltal csekély számmal jelentek meg, de az ügy fontosságát tekintve és arra, hogy határozhassanak, elégségesnek látja a jelenlévőket. A törvénykezést és a gyűlést következő szavakkal nyitja meg:

Igen tisztelt képviselő urak, az 1873-ik évi községi költség a tekintetes megye közgyűlése által 2 ízben küldetett le – s bár a törvény értelmében szerkesztetett, de a tekintetes megye bizottsága által az ellenére megváltoztatott, s így a községre egész teherrel menekült, mit maga erejéből elviselni képtelen. Alázatos nézete az, hogy ha a tekintetes Birtokos urak, jelenlevő s községi képviselő urak bele egyeznek, a barátságos egységet kéri létrehozni, melynek megejtését a Törvény nem ellenzi. Felhívja a jelenlevő képviselő urat, mikép erre t.i. a költségvetésre nézve a barátságos egységet kössék meg, és az abban megállapított öszveg mi módon vetessék ki, határozzák meg.

B) Határozzák meg azt is, hogy 1873-ik évre kivetett élő közmunka természetben szolgáltatásé-e le vagy készpénzzel váltassék meg. Ez utóbbi esetben egy szekeres napszám után mennyi és egy gyalog napszám után mennyi fizettség.

HATÁROZTATOTT

A) A költségvetésre nézve a jelen volt Birtokos képviselő urak a községi képviselő és előljárókkal barátságos úton abban egyeztek meg, – hogy a még M. Dombegyháza község fenn áll, és a tekintetes dombegyházi birtokosság hozzá lesz csatolva: addig évenként a községi költséghez a dombegyházi birtokosság egyezer forinttal fog járulni – és ezen megajánlott öszveget, azaz 1000 frtot a tekintetes birtokos urak birtokába lévő és telekkönyvbe felvett holdak után egyenlő részben kivetetni és befizetni határozzák – és ennél fogva az adóforint utáni költség kivetése a Dombegyházi Birtokosságra ezennel megszüntettnek nyilvánítatik.

B) A községi közmunka pénzel megváltatni határoztatott, és pedig ára 1 szekeres napnak 70 krban, egy gyalog napszámnak 30 krban állapítatik meg.

Mely ekként hozott határozat jóváhagyás végett felterjesztetni határoztatott.

K. m. f. a Birtokosság részéről Lonovics József m. K., Novák Pál m. k., Gyömbér Antal m. k., községi képviselő.

Nagy Gy. János X, Mag György X, Dusik János m. k., Gémes József X, Gulyás Pál X, Gyömbér Péter bíró m. k., Onódi János sbíró m. k., Papp Mátyás esküdt X, Írni nem tudók névívója Malovits János m. k. jegyző –

A hivatalos kiírat hitelül:

2/2 873

Malovits János
jegyző

Forrás: Csanád megyei alispáni iratok 1250/1873. Csongrád Megyei Levéltár, Szeged.

Megjegyzés: A fenti határozatot a battonyai szolgabíróhoz terjesztették fel, aki ezt tovább küldte Makóra az alispáni hivatalhoz. Itt véleményezték (helybenhagyólag), és így terjesztették az illetékes megyei bizottsághoz. A szolgabírói felterjesztés említést tesz új iskola építésének tervéről és az erre előirányzott 1200 Ft-ról. Az iskola akkor bizonyosan nem épült fel, az előirányzott összeg további sorsáról nincsenek adataink. A közmunkáról meg kell jegyeznünk, hogy ez jogi kötelezettség volt rendszerint fizikai munkában való részvételle, amely a személyes munkán túl az érintett személy tulajdonát képező igásállat használatára is kiterjedt.

Dr. Weil Izsó körorvos felszólalása a Népegészségi Országos Nagygyűlésen 1917-ben

Tisztelt Nagygyűlés! Elfogódottan szólok fel. Országos nevű tekintélyek – olyanok, kiket szívesen és hódolattal ismerünk el tekintélyeknek – foglaltak állást a népbiztosítás azonnali megvalósítása mellett; s én mégis kéni akarom a t. Nagygyűlést: Ne kövessünk el időrendbeli visszasságot, ne kövessünk el időrendbeli tévedést. Felszólalásomhoz bátorságot ad a tudat, hogy egy negyed évszázadon át, 20 000 hold földön, 30 gazdaságban és hat községben lakó 9000 magyarnak vagyok egyedüli orvosa, s így legalaposabban ismerem a talajt és a légkört, melyben a népbiztosításnak megfoganni, megerősödni és felnőni kell. S bizony mondom, tisztelt Nagygyűlés, ha most csináljuk meg a népbiztosítást, midőn ehhez minden előfeltétel hiányzik, úgy ezek hiánya teljesen paralizálni fogja ezen új intézmény különben kétségtelenül áldásos működését.

Legyen szabad a falu mai egészségügyi állapotát néhány példával bemutatni.

1. Kimegyek egy 1000 holdas birtokra, magas téглаistálló, alacsony sárház. Szűk sikátor a közös konyha, négy nyitott tűzhely ontja benne a füstöt. Innen négy ajtó nyílik egy-egy átszellőzhetetlen szobába. A szoba négy négyzetméter területű 2 1/2 m magas; lakik benne a szülőkön kívül hat gyermek s roncsoló toroklobban szenved, elkülöníteni még holtan sem lehet, a fertőtlenítés megtörténik ugyan, de azt már ne kérdezzük, hogy?

2. Bélhurutos gyermek. Disznóvész volt a vidéken s így az egy hónapra járó 10 korona pénzfizetésre az egész család minden bevásárlása van utalva. Ebből nem szerezhet egy koronás tejet. A másik család jobbmódú, de tejet nem vehet bélhurutos gyermekének, mert az uraság az utolsó cseppig a városba szállítja.

3. Nagy szoba, egész hosszában hosszú asztal, mely körül naponta 14-16 órát dolgozik 12-16 munkás, simítják a dohányt. A földön fekszenek a még nem dolgozó gyermekek, kiktől alig tudok a kuckóhoz jutni, a honnan gyanús köhögés hallatszik. Úraim, ebben a dohánypor, lámpafüst és emberi kigőzölgéssel telített dögletes levegőben találok két kanyarós gyermeket!

Tisztelt Nagygyűlés! Fizikai fájdalmat érez a körorvos, midőn minden jóakarata megsemmisül a viszonyok abszolút mostohaságán, míg bele nem fásul. S mit tehetnék, ha már mint pénztári orvos állanék a vázolt helyzetek előtt? – cum pudore – írnék receptet!

Ez volna t. Nagygyűlés a talaj, melybe a népbiztosítást ma ültetni lehetne; nézzük a légkört, melyben nőnie kell:

1. Körorvos-társam májusban jelenti a főszolgabíróknak, hogy 300 korona útiáta-

lányból ma községeit nem látogathatja; kéri a jegyzőt és a községek bírát vele együtt hivatalába rendelni az ügy rendezése céljából. Állandóan vannak tifusz és dizentéria-megbetegedések, de intézkedés november 9-éig nem volt.

Egy másik kartársam jelenti, hogy körzetében egyetlen használható kút sincs; intézkedés – semmi.

A statisztika szerint minden községnek van járványkórháza; van is, de csak kivételesen olyan, melyet használni lehetne.

Olyan azonban, melybe beteget be is utalnak, – nincs.

1916-ban rendelet bocsátott ki a falukban napközi otthonok létesítésére. A rendelet végigment a közigazgatási úton és eljutott a községbe. A jegyző a képviselő-testülettel kijelöltette a helyet, a gondozókat, ellenőrzőket és – re bene geszta – jelenti a napközi otthon megalakítását; valószínűleg bele is került a statisztikába. De olyan gyermek, aki ezt az intézményt látta volna – nincs.

Hát T. Nagygyűlés! Ezek azok az okok, melyek alapján legbensőbb meggyőződésből állítom, hogy súlyos időrendbeli tévedést követnénk el, ha a népbiztosítás megalkotásához mindjárt hozzáfognánk.

Alkossuk meg először azokat az eszméket, melyeket közegészségügyünk e nagy napjai felszínre hoztak; gondoskodjunk róla, hogy ezek az életben is érvényre jussanak és akkor felépítették egyszersmind a pilléreket, melyekre nyugodtan tehetjük a népbiztosítás oltalmazó tetejét. Ezen munkálatok évekre fogják lekötni legjobbaink lelkes munkáját, de ezek nélkül a népbiztosítással csak cifra tornyos tetőt rakunk a falu mai közegészségügyének alap nélküli sárfalára.

Legyen szabad a még nézetem ellen felhozottakra néhány szóval válaszolnom:

A budapesti munkáspénztár tisztelt főorvosa gyönyörűen csoportosított statisztikai adatokkal érvelt saját álláspontja mellett; ezen számok gyakorlati értéke, használhatósága azonban csak akkor tűnik ki, ha azokat komponenseire széttagolva, kritice vizsgáljuk.

Stande pede csak egy adatra tudok ilyen értelemben felelni; arra, melyet a m. tanácsos úr ő méltósága is felhozott, hogy tudniillik a népbiztosítás egy-egy körvosnak 6000 tagszám után jelen fizetését 10 000 koronára egészíti ki. Javítván illeten a körorvos helyzetén, per consequentiául meg fogja szüntetni az orvoshiányt.

Hogy milyen végzetesen téves ezen beállítás, kimutatom a következőkben:

1. Ha mi az említett számok struktúráját nézzük, kitűnik, hogy a pénztár 6000 biztosított után cirka 7000 koronát fizet, vagyis egy biztosított egyén után évente 1,2 koronát. Ennek jelentősége t. Nagygyűlés a következő: a körorvos ma egy esti látogatásért számít 4 koronát; ha ez 4 km távolságban van, 4 kor. 80 fill. pótdíjat, ha egy nagyobb szülészeti operációt végez, 60 koronát és távolsági pótlékot. A pénztár pedig bármelyik esetben kielégíti az orvost 1,2 koronával, sőt ezen két tojásnyi értékkel szemben köteles az orvos az illető tagot még egész éven át minden bajában kezelni! Itt pedig t. Nagygyűlés nem a szegénységről van szó. Szegény család 100 biztosan nincs körzetemben gyógykezelési szempontból, mert a 3000-nyi cselédlélek minisz-

teri döntvény szerint – minthogy a földbirtokost terheli a gyógykezelés költsége – szegénynek nem tekinthető, a 10 holdas kisgazdának kereseti feleslege pedig biztosan eléri egy budapesti táblabíró kereseti feleslegét.

2. A körorvos hat községben és 30 gazdaságban szétszórtan lakó 9000 lakos gyógyítását csak úgy végezheti, míg a beteg családjának és gazdájának és az orvosnak közös érdeke, hogy a beteget a rendelőóraára küldjék. Nem ideális állapot ez, de nem ideális állapot a III. oszt. vasúti kupé, a gyári kantin stb., szóval: a szegénység maga, 30 beteg közül ma a reggeli rendelőórán 20-24 jelenik meg, néhány beteg van a községben és így 40-60 km mindennapos kocsióttal feleimet kielégíthetem.

A pénztár működésével egyszerre felborul a helyzet. Eddig a család vagy gazda beküldte a beteget, hogy kocsija, lova, embere csak 1-2 órára legyen a munkából kivéve és mert így olcsóbb is; ezután ugyanezen egoisztikus okokból a család és a gazda az orvost kihívhatja. Egy hónap leforgása után a 30 beteg közül 15 fogja az orvost magához hívatni, és nincs az az anyaszülte körorvos, aki ezt a munkát minden nap – nem a tanár vagy a hivatalnok minden napja ez, hanem a vásár – és ünnepnapot nem ismerő körorvos kivétel nélküli minden napja – végezni képes legyen.

Ha az intézmény átmege a köztudatba, a helyzet még rosszabb lesz. A munkás a „fizetem” álláspontjára helyezkedik és nincs az a hatalom, mely a láztalan tuberkulotikust, az ulcus crurisoso, a flictemás stb. beteget – kiket a városban a rendelő órára utalnak – a falun kényszeríteni fog térdigérő hóban 5-6 km-nyi utat gyalog megtenni. A gazdának – aki eddig kocsiával beküldte – semmi köze sem lesz a dologhoz.

Et nunc venio ad fortissimum.

3. A körorvos nem fog eleget tehetni azon kívánalmaknak, melyeket a felek – a maguk álláspontjáról jogosan – támasztanak. Örökösök lesznek a súrlódások, kellemtelen kérések és panaszok. Ítélni pedig fog egy szellemi analfabétákból álló társaság, egy árendás vagy iparos elnöke alatt. Ezek fogják az orvost inteni, megróni, megdorgálni és büntetni! Így tennék tönkre azt a tiszteletet és erkölcsi súlyt, melyet ma a körorvos a maga helyén élvez, ha – és ezt nem hiszem – behajtaná fejét ebbe a rabigába. Ilyen munkaalkalom még bennünket, öregeket is elűz a faluból, melyhez pedig sok érzelmi és anyagi érdek köt.

Tisztelt Nagygyűlés! A körorvosnak – ha csak kissé kontempláló természete van azon nagy eszmékről, melyek itt a faluval kapcsolatban elhangzottak, kialakult véleménye van; ösztönszerűleg tud reámutatni, hol található meg a kontaktus, hol az akadály a régi és a létesítendő alkotások között és ismeri az ország minden vidékét.

Azt hiszem, nem végzek rossz munkát, ha felhívom a végrehajtó bizottság figyelmét a magyar körorvosra, ki szívesen bocsájtja rendelkezésére minden kvalitását a szóbanforgó nemes célok szolgálatában.

Forrás: A Népegészségi Országos Nagygyűlés Munkálatai Budapest, 1917. évi október hó 25-28. (Sajtó alá rendezték: dr. Fenyvesi Béla és dr. Madzsar József főtűkárók. Kiadta az Eggenberger-féle Könyvkereskedés Bizománya 1918. Budapest.)

Megjegyzés: dr. Weil Izsó (1865-1929). 1819-ben Bécsben szerzett orvosi diplomát. Szegény hitközségi alkalmazott családból származott. A bécsi egyetem elvégzése után MÁV-orvosként tevékenykedett. Ezután került Dombegyházára 1892-ben.

Haladó gondolkodású, a szegényekre nagyon odafigyelő ember volt. Általános műveltségére jellemző, hogy a Nyugatot megjelenésétől kezdve járatta. Szakmai műveltségét megyeszerte, sőt a megyehatáron túl is elismerték. Hosszú ideig foglalkozott eredményesen a hipnózis alkalmazásával a gyógyításban. Weil Izsó házasságából négy gyermek született: Erzsébet, Emil, György és Irén. Közülük három nőt fel. Erzsébet és Emil orvosnak tanult, Irén grafikusnak készült.

1897-ben látta meg a napvilágot Emil, községünk híres szülőtte. Már gyermekkorában alaposan megismerte azt a paraszti környezetet, amelyben édesapja a gyógyító munkát végezte. Politikai tevékenysége miatt (az illegális MKP-nak egyik vezetője volt) közel tíz évet ült Horthy börtöneiben. Szűkebb szakterülete a röntgenológia volt. A 2. világháború után kiemelkedő szerepet játszott Budapesten a járványelhárító munkában (1945-ben). Később irányításával történt a mozgó-, majd általános falusi egészségügyi hálózat megszervezése. A Szabadság Érdemrenddel, a Magyar Köztársasági Érdemrend Középkeresztjével, majd a Köztársasági Elnök Elismerésének Ezüst Koszorújával is kitüntették. 1950-53 között hazánk washingtoni nagykövetségének működött. 1954-ben halt meg Kossuth-díjas egyetemi tanárként mint a magyar egészségügyi szervezés-tudomány megalapozója.

A dr. Weil Izsó beszédében előforduló, ritkábban használatos latin kifejezések magyarázata:

cum pudore: becsületből, mivel mást nem tehet

stande pede: azonnal

ulcus crurisoso: lábszárfekély

flictema: ütődés okozta seb

re bene gesta: miután dolgát jól elvégezte

Et nunc venio ad fortissimum: És most jön a legerősebb érv

kontempláló: elmélkedő, gondolkodó.

Dombegyház az 1920-as években

Területe 12 595 kat. hold. Közvetlen a román határon van. Lakosainak száma 4878, akik közül 4445 magyar, 120 német, 10 tót, 291 oláh, 12 egyéb. Vallás szerint: 3938 róm, kath., 50 gör. kath., 248 ref., 42 ág. ev., 45 izr., 510 más.

A lakosság nagy átlaga földművelő, akik mint mezőgazdasági munkások keresték meg kenyerüket. A földbirtokreform folytán kiosztásra került 873 kat. hold, amit 581 földnélküli munkás kapott meg 1-2 holdas parcellákban.

Házhelyet 458-at osztottak ki. 1927. év végéig a telkeken már fölépült 232 ház. A lakosság tekintélyes része mint mezőgazdasági munkás keresi kenyerét. A környék nagyobb uradalmaiban dolgoznak. 1928-ban 110 munkás Mezőhegyesre szerződött nyári munkára, ahol tisztas keresetben volt részük.

Állattenyésztés a megszokottnál magasabb nívón áll. A lótenyésztés céljait szolgálja állami fedezettető állomása két ménnel.

Aprómarha tenyésztése az utolsó esztendőekben nagyon szépen fejlődik, amiben nagy érdeme van Fonyó Dezső körállatorvosnak.

Tekintélyes számú iparossága is van a községnek, akik azonban kivétel nélkül kisiparosok. 1926-ban megalakították a Dombegyházi Ipartestületet, ami körül nagy érdemei vannak Selmeczi Antalnak, akit az ipartestület éppen ezért elnökének is megválasztott.

Kereskedő világa kiskereskedőkből áll s a helyi szükséglet kielégítésére szorítkozik csupán.

A trianoni határ, amely közvetlen Dombegyháza mellett vonul el, gazdaságilag visszavetette ezt a vidéket, köztük Dombegyházát is. Ennek a vidéknek községeit a határ elszakította Aradtól, ahová irányult a háború előtt egész Kelet-Csanád gazdasági forgalma. Arad város szerepét ezen a téren sok vonatkozásban Békéscsaba vette át.

Van Hitelszövetkezet. A Hangya Szövetkezetnek pedig fiókja van a községben. Nagyon jó úthálózata van. Négy irányba mennek a kiépített műutak a község középpontjából. Battonya-Dombegyháza-Kevermes-Lökösháza között rendszeres autóbuszjáratok bonyolítják le a személyforgalmat elég gyorsan és kényelmesen. A mezőhegyesi cukorgyártól kiépített keskenyvágányú gazdasági vasút keresztül megy Dombegyházán is. A cukorrépát termelő birtokosságnak nagy előnyöket nyújt a kis vasutacska.

Iskolákra erején felül kellett a községnek költekeznie, mivel népiskolái községi jellegűek. 1927-ig már 63 840 pengő kölcsönt kellett a községnek fölvennie iskolaépítés céljaira. Így tudta csak elérni azt, hogy az eddigi négy tantermes iskolát a szükségletnek megfelelően nyolc tantermessé alakíthassa át és hogy négy tanító helyett nyolcat fizessen. A tantermeknek ez a megnövekedése azonban a tankötelesek nagy száma mellett még nem elég.

A község tanítóttestülete ismeretterjesztő tanfolyamokat, iskolai munkaiállításokat

szokott rendezni szép eredménnyel évről évre.

A levente intézmény szépen fejlődik a községben és mindinkább népszerűbbé válik a lakosság soraiban. A pusztai rendszer kissé megnehezíti az oktatást. Három helyen kilenc oktató vezeti a levente oktatás nemes ügyét. Egy lövölde már a leventék használatára fölépült.

Plébániáját 1885-ben rendszeresítették. Szent István tiszteletére épült temploma krivinai Lonovics Józsefnek, Csanád vármegye volt főispánjának áldozatkészségéből épült.

A község háztartása súlyos gondokkal küzd. A községi pótdadó 50%, ami egyáltalán nem elegendő a község kiadásainak fedezésére. A kultúrkiadások magas volta az, ami súlyos terheket rak a község vállára.

1923-ban készült az új községháza, amelyben nemcsak a szükséges hivatalok, hanem a jegyzői és orvosi lakás is elhelyezést talált.

Dombegyháza körjegyzőséget alkot Magyardombegyházával. A község vezetősége: főjegyző, adóügyi jegyző, két segédjegyző és két írnok.

Főjegyző: Hegedűs Pál. 1920 óta viseli állását.

Orvos: dr. Eszes István; gyógyszerész: Maier György; körállatorvos: Fonyó Dezső. Birtokos családai közül fölemlíthetjük a következőket: Krivinai Lonovics, Jakabffy, Nyéky, Török stb.

Dombegyházán halt meg, és ott is lett eltemetve Hollósy Kornélia a magyar ének-művészet egyik legkiválóbb tagja.

A település vezető rétege:

Bánszky István gazda. – Bozó Mátyás szatócs, szikvízgyáros. 1922 óta önálló. Részt vett a háborúban. – Brinzey János könyvelő, 47 hónapig volt a fronton. – Dr. Eszes István orvos, 1923-ban végezte az egyetemet. Przemyslnél fogságba esett. – Faragó Antal gazda, közs. bíró, végigküzdötte a háborút. – Gulyás Mátyás gazda. – Gyapjas István korcsmáros. – Hegedűs Pál körjegyző. 1895-ben Makón nyert oklevelet. 1920 óta vezeti a körjegyzőség ügyeit. A román. kath. iskolaszék elnöke. – Dr. Sony Dezső h. főorvos. – Lőw Antal hentes és mészáros m. 1906 óta űzi az ipart. 35 hónapig volt orosz fogságban.

– Lőw János román. kath. kántortanító. Aradon 1916-ban végezte a tanítóképzőt. T. hdgy., kit. k. ez. és br. v. é. K. cs.-k. Egyszer sebesült. – Özv. Lőwy Ferencné kereskedő. Férje mint őrm. küzdötte végig a háborút. – Kusz János korcsmáros. 50%-os hadirokkant. 1924 óta vendéglős, azelőtt kereskedő volt. – Selmeczy Antal kovács m. Ipt. elnök. A háborúban egyszer sebesült. 1920 óta önálló. Schelmeczy János tanító. 1920-ban Szegeden végezte a tanítóképzőt. 1922 óta működik Dombegyházán. Részt vett a háborúban. – Spitzer Béla 1910-ig intéző, azóta épületanyagkereskedő és gazda. Spitzer Ernő, Stern Izidor kereskedő. Az üzletet még atyja alapította. Részt vett a háborúban. – Stuhl Imre malomtulajdonos. – Szokots Boldizsár fer. tanító. – Szántó Imre kereskedő, volt pénzügyőr. A háborúban egyszer seb. kit.

K. ez. 3 br. v. é. K. cs.-. és seb. é. Újhelyi Bálint földbirtokos. – Varga Antal gazda.
– Varga József ref. tanító, 1906 óta működik a pedagógiai pályán.

Rövidítések:

Fr. sz. = frontszolgálat

Br. v. é. = bronz vitézségi érem

K./n./e. v. é. = kis (nagy) ezüst vitézségi érem

K. cs.-k. = Károly csapatkereszt

Ipt. = Ipartestület

Seb. é. = sebesülési érem

*Forrás: Barna János (szerk.): Makó és a Csanád-Torontál vármegyei községek. Bp. 1929.
In: Magyar városok monográfiája VI.*

Cselédsorsok a két világháború között

(interjúrészletek)

Én 1925-ben születtem Lökösházán. Gazdasági cseléd volt az édesapám. Ott Vásárhelyi András földbirtokosnál. Hat elemim van nekem. Akkor még nem volt nyolc osztály. Hat elemi után kellett járni három évet ismétlőbe. Mind a három ismétlőm megvan. Hatan voltunk testvérek, egy kereső volt. Nagyon nehéz gyermekkorom volt.

Amikor tizenhárom éves voltam, akkor szöktem meg először bandába. Arattam. Nagyon nehéz volt, mert kicsike voltam, kicsi növésű, azt meg szégyelltem volna, hogy én lemaradjak. Úgyesnek tartottak, szerettek a bandába. Én úgy gongoltam, hogy inkább vágjon el a kasza, de ne gondolják azt, hogy lemaradtam, mert lusta vagyok. Volt, aki kétszer akkora volt, mint én, mégis úgy kellett kisegíteni. Szégyen volt. Azon a nyáron arattam, amikor tizenhárom éves voltam, akkor vége volt az aratásnak, mentem az urasághoz. A kastélyba mentem szolgálni, kizilánynak, konyhalánynak. Én tizenhárom éves koromtól dolgoztam, az SZTK is úgy elfogadta, ahogy én beküldtem, úgy kapom a nyugdíjat azután.

Nem szerettem, de menni kellett dolgozni, mert kellett a pénz. Ahol hat gyerek van, ott szűkösen tellett abból, amit édesapám keresett.

Az én szakácsnőm, a Szili néni nagyon jó asszony volt. Korán kelt fel. Hat óraker keltett. Az első dolgom volt a konyhában tüzet gyújtani. Feltörölni a konyhát, tejet a lábasba beleszűrni, a másik tíz litert feltenni a szeperátorba, kézzel hajtani a szeperátort. Jött Szili néni, leküldött a kertbe, és megmondta, mit hozzanak fel. Mikor felhozták, megmondta, hogy mit hogyan kell megtisztítani, vagyis az ebédhez elő kellett készülni. Reggeli után az összes edényt elmosogatni. – Úgy az urakét, mint a személyzetét. Sok dolog volt. Nagyon aranyos volt a szakácsném. Kenyérsütéskor soha fel nem keltett hajnalban, pedig egy héten kétszer süttött kenyeret. Mindig puha kenyér volt. Tíz – tizenöt emberre kellett főzni mindig naponta. Bizony elég kevés pénzt kaptam a munkámért. Egy napra egy pengőt. Kint, akik dolgoztak, azoknak annyi sem volt, mint nekem.

Az uraságra én nem mondhatok semmi rosszat. Ha jött, köszöntem, azt elfogadta. A kisasszony nagyon aranyos volt, kedves volt. Mint a barátnők, olyan volt hozzánk. Ha elment valamerre, hozott egy karperecet vagy egy kis gyűrűt, vagy adott egy zsebkendőt.

Az apja azt akarta, hogy ő hízzon. Akkor jött divatba a hízóvápszert. Minden reggel a szakácsnénak meg kellett csinálni a kisasszony bögréjébe a vápszert. Azt mondta nekem: Rózka, én mindig itt reggelizem a teraszon, a szobalány hozza ide a reggelimet, akkor a te bögrédet félig öntsöd tejjel, és gyere ide vele. Mikor odavittem a fél bögre tejet neki, azt hamar felhajította, a vápszert átöntötte az én bögrémbe és mondta, hogy szaladjak a konyhába, nekem nem baj, ha kövér leszek is.

Aranyos volt. A nagysága az nagysága volt.

Addig csináltam ezt a munkát, míg férjhez nem mentem. Amikor elmentünk ettől az uradalomtól, akkor elmentünk másik tanyára, és másik uradalomhoz kerültem. Azt a vásárhelyi nőt Eszter nagyságának hívták, az annyira szeretett, annyira meg volt a munkámmal elégedve, hogy mikor elmentünk másik tanyára, akkor a kocsisát elküldte, hogy vigyen őhozzá cselédnek vissza. De nem tudtam elmenni, mert az édesanyám beteg volt, és amellett, hogy a kastélyban szolgáltam, én sokat tudtam neki segíteni. Akkor Jakabffy Gyulánál laktunk, ott mint cseléd, konyhalány voltam. Nem mentem el szobalánynak, tiszta úgy is lehet az aki akar, de főzni azt megtanultam. Ha nem lenne ez a rendszer, hanem a múlt rendszer volna, – vissza ne jöjjön soha –, nekem akkor sem volna rossz dolgom, meg a családomnak, mert valamelyik uradalomban nagyon megbecsült szakácsné volnék. Utánam meg a családomat is megbecsülték. Én nem mondhatok rosszat arra a rendszerre, ebből a tekintetből. Nagyon sok százan ezt megsínylették. Csak nekem volt ilyen jó dolgom.

Vasárnap a cselédek se dolgoztak. Főztünk ünnepi ebédek. Például nyáron borsó-leves, újbургonyát sütöttünk. Ez ünnepi ebéd volt. Kalácsot sütöttünk. A tanyán csináltunk egy kis bált, a fiúk citeráztak. Télen este elmentünk kukoricát morzsolgatni.

Talán ötven méter hosszú is volt az épület. A cselédház. És abba volt a konyha, négyes konyha volt. Volt egy konyha, abból a konyhából négy ajtó nyílt. A négy családnak volt megcsinálva egy-egy szoba. A konyha az közös volt. Két kemence volt. Az én szüleim a cselédanyagában lent laktak a Vásárhelyi Andrásnál. Ott nem négyes konyha volt, ott mindenki külön családonként szoba-konyhában. Az uram amikor elment katonának, a bátyjáékhoz mentek az öregek. Tízen egy szobában. Még négy gyerek is aludt egy ágyban. A legnagyobb gyerek a kuckóban aludt, a két öreg egy ágyban, az uram bátyja és felesége megint csak egy ágyban. Nem volt ott szekrény vagy más valami. Ágy, asztal, esetleg egy rossz sublót meg egy kaszli, abban tartották a kenyeret. De szekrény, tükör, meg székeknek nem volt helye. Asztal kellett, mert valamin enni kellett...

Az interjút készítette: Mravik Anna

Tóth Augusztá

Fabulya Edit

1919. április hó 3-án születtem, Nekem a gyerekkorom a tanyákon kint telt el. Addig, míg föl nem nőttem, 12-13 évesen már akkor cseléd voltam. Hat elemi végeztem, még akkor hat elemi volt a szint. Én két helyen töltöttem a cselédeletet is. Négyen voltunk testvérek. Apám egyedül keresett...

Négyes konyhán laktunk meg hatosban. Meg még ha lejjebb megyünk, Mezőhegyesen például az apámék voltak tizenketten, és a házba lakott négy család. Erről a sarokról lemeszelték, így az apámé volt, a meszeléstől erre a másiké volt, a harmadiké volt, a negyediké volt. Ilyen megosztás volt itt Mezőhegyesen az élet.

Az egész rabszolgaélet volt.

A feleségemnek az anyja még az rabszolga volt, az édesanyja. Nyolc éves volt, mikor elvitték Zágrádba, dajkának. Innen az uraság elvitte oda, és nem kapott semmit

se. Hát nem volt rossz neki, csak hát sok volt, meg aztán mindenki lába kapcája lenni... Ott a szakácsnő is csak övele hordatta a vizet, nem ő hordta. Ő aztán visszajött tizenhat évesen ide, Dombegyházára. O egy igazi jó asszony volt. Még most is. Igazi jó asszony, mert a rabszolgasorba tudta, mit jelentett a rabszolgasors. A cselédsors az valami olyan volt, hogy én az erőmet eladtam az uraságnak, mikor felfogadott engem az uraság 12 vagy 13 éves koromba... Tehát ő már énvelem rendelkezett úgy, ahogy akart. Rabszolga volt, mert az anyósomat nem engedték el, de a cselédsorból el lehet menni mégis. Mondjuk, nem szerettem Jakabffynál, de Nyékihez vagy Törökhöz vagy Abaffyhoz még el lehetett költözni, még elmehettem.

Az én kommencióm 14 mázsa búza volt. Évente. Három kvadrát vetemény, egy hold kukorica, négy mázsa árpa, negyven kiló szalonna, harminc kiló só, meg nyolcvan pengő. Ez volt most utóbb a harmincas éveknek a bére, az egészbér a fölszabaddulásig körülbelül így nézett ki...

Évenként volt a szólítás, mikor az urasághoz behítta, hogy na most, és annak megmondta, hogy teneked felmondok. Én meg esetleg, ha nem szerettem nála, akkor én mondtam föl, ez volt a szólítás. Bement mindegyik az irodára, Pista, Jóska, te nem kellesz. Most aki akar, mehet önként el. Akkor jelentkeztek, hogy én is megyek, meg én is megyek. Egyszerre mindenki bent volt. Nem volt titok. Miért? A munka titok volt?...

A cselédnek volt a szántás, a betakítás a dolga. Behordani a gabonát a kérébe, asztagba rakni és onnan csépelni. Onnan behordani a gabonát, ez volt a dolga a cselédnek. Voltak részesmunkások is, az aratók részesek voltak. Minden 13. kereszt volt az övék. Ez már megint más munka...

Nekem csak az járt, hogy fölszántom a földet, bevetem, beboronálok és így tovább. Tehát ez tartozott a cselédélethez... Rengeteg dolog volt. Úgyhogy nagyon iparkodni kellett, hogy a kukoricát meg a búzát behordjuk, míg az idő beáll. Volt úgy, hogy még a pocsolyába is hordtuk.

A répánál más mód vot. Itt Jakabffynál legalábbis. Kis vagonokkal hordták, ló hozta. Be volt táblásítva két sor, úgy kellett rakni, hogy errül is legyen, meg errül is boglya. Közé volt a sín, akkor várni kellett négy tóra vagy hat tóra. Azok már megint bérmunkások voltak. Pitvarosi tótok voltak.

Télen a havat takarítottuk az épületről, a középületekről. Az utakat elhányni, meg javítgatni, az állatok takarmányozása, előkészíteni a vetőmagot, a magtárba kukoricát szelektálni úgy, hogy lemorzsolni a hegyit, és készíteni elő vetőmagnak. Ilyen dolgok voltak.

Készítették: Derdák Tibor
Fabulya Zsolt
Markovics József
Tornyai László

Forrás: Békési Műhely, 1984. XIII. évf., 2. szám
(Honismereti, társadalomkutató szaktábor Dombegyház, 1983. Szerk.: Tausz Katalin)

Statisztikai adatok településünkről az 1920 és 1930 közötti időszakra

Dombegyháza nk. (Magyardombegyházával együtt.)

Lakóinak száma 1920-ban: 5554.

Területe: 12 867 k. hold.

Ennek megoszlása: 1-10 holdig	831 hold	606 egyén (6,4%)
10-50 holdig	1270 hold	62 egyén (9,8%)
50-100 holdig	1716 hold	18 egyén (13,4%)
100-500 holdig	3751 hold	16 egyén (29,4%)
500-1000 holdig	1633 hold	2 egyén (12,6%)
1000-1500 holdig	3666 hold	3 egyén (28,4%)

20-nál több munkást foglalkoztató gyár, ipartelep nincsen

Helyben lakó orvos:

1 közs. orvos, 2 magán orvos.

Helyben lakó szülésznő:

3 községi és I magán bába.

Gyógytár: helyben.

Legközelebbi kórház: Makó 58 km

I. A községben van

1. ártézi kút 5 és I Norton k.

2. korcsma 9,

3. közfürdő --

4. 784 lakóház, 1327 lakrész

II. A lakosságból

1. belterületen 3034 I. lakik

2. külterületen 2524 I. lakik

Születés, halálozás, természetes szaporulat

Évszám	A lakosság száma	Születés			Halálozás		Természetes szaporulat		Házasság-cötések száma
		össze- sen	ebből élve szül.	élve- sz. %- ban	abszo- lut szám- ban	%- ban	abszo- lut szám- ban	%- ban	
1920	5554	212	212	38,1	82	14,7	130	23,4	83
1921	5684	241	236	41,5	108	19	128	22,5	61
1922	5812	238	236	40,6	108	18,5	128	22	63
1923	5940	204	203	34,1	100	16,8	103	17,3	51
1924	9043	199	196	32,4	103	17	93	15,3	71
1925	6136	209	203	33,1	103	16,7	100	16,2	51
1926	6236	188	187	29,9	95	15,2	92	14,7	49
1927	6328	173	172	27,1	110	17,3	62	9,7	56
1928	6390	187	182	28,4	92	14,3	90	14	41
1929	6480	168	164	25,3	61	9,4	103	15,8	53
1920-29	6060 évi átlag	2019	1991	32,8 évi átlag	962	15,8 évi átlag	1029	16,9 évi átlag	579

Csecsemőhalálozás

Évszám	Élveszületések száma	Egy éven aluli elhaltak száma	100 élveszületésre esik egy éven aluli halálozás
1920	212	32	15,9%
1921	236	46	19,4%
1922	236	41	17,3%
1923	203	42	20,6%
1924	196	40	20,4%
1925	203	35	17,2%
1926	187	44	23,5%
1927	172	32	18,6%
1928	182	36	19,7%
1929	164	20	12,1%
1920-29	1991	368	18,4%

I. Élveszületés 1000 L.-re

Ez a sorozat azt mutatja, hogy 1000 L.-re számítva hány élveszületés esik egyes községekben.

II. 100 élveszületésre esik egy éven

aluli halálozás. A csecsemőhalálozást legjobban kifejezi az a szám, amely azt mutatja, hogy 100 élveszületésre hány egy éven aluli halálozás esik.

1. Medgyesbodzás	55,1	1. Nagymajláth	13,2
2. Gyála	41,5	2. Újszentiván	14,4
3. Végegyháza	39	3. Földeák	15,7
4. Nagykamarás	38,8	4. Kiszombor-Klára	15,7
5. Nagybánhegyes	37,9	5. Püspöklele	15,7
6. Kunágota	37,6	6. Makó	16
7. Elek	36,9	7. Szőreg	16,1
8. Mezőhegyes	36,5	8. Dombegyháza	16,4
9. Mezőkovácsháza	35,9	9. Kövegy	16,7
10. Almáskamarás	35,4	10. Apátfalva	17,4
11. Nagylak	33,4	11. Medgyesegyháza	17,4
12. Dombegyháza	32,8	12. Kevermes	17,4
13. Magyarbánhegyes	32,4	13. Battonya	17,7
14. Kevermes	32,1	14. Királyhegyes	17,9
15. Csanádapáca	31,6	15. Dombiratos	18,4
16. Pitvaros	31,6	16. Ószentiván	18,7
17. Dombiratos	31,6	17. Nagybánhegyes	19,3
18. Királyhegyes	31,2	18. Kübekháza	19,3

19. Püspöklele	30,6	19. Magyarbánhegyes	19,4
20. Deszk	30,6	20. Mezőkovácsháza	19,6
21. Csanádalberti	29,7	21. Csanádalberti	19,6
22. Nagymajláth	28,5	22. Ambrózfalva	19,9
23. Ref. Kovácsháza	27,9	23. Gyála	20
24. Ambrózfalva	27,7	24. Magyarcsanád	20,3
25. Kübekháza	27,1	25. Csanádpalota	20,7
26. Kövegy	26,4	26. Végegyháza	20,9
27. Szőreg	26,1	27. Mezőhegyes	21
28. Apátfalva	25,8	28. Ref. Kovácsháza	21,1
29. Oszentiván	25,4	29. Csanádapáca	21,3
30. Földeák	25,3	30. Medgyesbodzás	21,8
31. Újszentiván	24,8	31. Deszk	21,8
32. Medgyesegyháza	23,8	32. Pitvaros	22,4
33. Csanádpalota	23,7	33. Nagykararás	22,6
34. Kiszombor-Klára	23,3	34. Kunágota	23
35. Battonya	22,3	35. Almáskamarás	24,3
36. Makó	21,9	36. Nagylak	26,8
37. Magyarcsanád	18,6	37. Elek	30,1

Forrás: dr. Joó Imre: Csanád-Arad-Torontál vármegyék 10 évi népmozgalmi adatai. Makó, 1931.

1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950
1. Magyarbánhegyes	19,4	19,4	19,4	19,4	19,4	19,4	19,4	19,4	19,4	19,4	19,4	19,4	19,4	19,4	19,4	19,4	19,4	19,4	19,4	19,4	19,4
2. Mezőkovácsháza	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6
3. Csanádalberti	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6	19,6
4. Ambrózfalva	19,9	19,9	19,9	19,9	19,9	19,9	19,9	19,9	19,9	19,9	19,9	19,9	19,9	19,9	19,9	19,9	19,9	19,9	19,9	19,9	19,9
5. Gyála	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20
6. Magyarcsanád	20,3	20,3	20,3	20,3	20,3	20,3	20,3	20,3	20,3	20,3	20,3	20,3	20,3	20,3	20,3	20,3	20,3	20,3	20,3	20,3	20,3
7. Csanádpalota	20,7	20,7	20,7	20,7	20,7	20,7	20,7	20,7	20,7	20,7	20,7	20,7	20,7	20,7	20,7	20,7	20,7	20,7	20,7	20,7	20,7
8. Végegyháza	20,9	20,9	20,9	20,9	20,9	20,9	20,9	20,9	20,9	20,9	20,9	20,9	20,9	20,9	20,9	20,9	20,9	20,9	20,9	20,9	20,9
9. Mezőhegyes	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21	21
10. Ref. Kovácsháza	21,1	21,1	21,1	21,1	21,1	21,1	21,1	21,1	21,1	21,1	21,1	21,1	21,1	21,1	21,1	21,1	21,1	21,1	21,1	21,1	21,1
11. Csanádapáca	21,3	21,3	21,3	21,3	21,3	21,3	21,3	21,3	21,3	21,3	21,3	21,3	21,3	21,3	21,3	21,3	21,3	21,3	21,3	21,3	21,3
12. Medgyesbodzás	21,8	21,8	21,8	21,8	21,8	21,8	21,8	21,8	21,8	21,8	21,8	21,8	21,8	21,8	21,8	21,8	21,8	21,8	21,8	21,8	21,8
13. Deszk	21,8	21,8	21,8	21,8	21,8	21,8	21,8	21,8	21,8	21,8	21,8	21,8	21,8	21,8	21,8	21,8	21,8	21,8	21,8	21,8	21,8
14. Pitvaros	22,4	22,4	22,4	22,4	22,4	22,4	22,4	22,4	22,4	22,4	22,4	22,4	22,4	22,4	22,4	22,4	22,4	22,4	22,4	22,4	22,4
15. Nagykararás	22,6	22,6	22,6	22,6	22,6	22,6	22,6	22,6	22,6	22,6	22,6	22,6	22,6	22,6	22,6	22,6	22,6	22,6	22,6	22,6	22,6
16. Kunágota	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23	23
17. Almáskamarás	24,3	24,3	24,3	24,3	24,3	24,3	24,3	24,3	24,3	24,3	24,3	24,3	24,3	24,3	24,3	24,3	24,3	24,3	24,3	24,3	24,3
18. Nagylak	26,8	26,8	26,8	26,8	26,8	26,8	26,8	26,8	26,8	26,8	26,8	26,8	26,8	26,8	26,8	26,8	26,8	26,8	26,8	26,8	26,8
19. Elek	30,1	30,1	30,1	30,1	30,1	30,1	30,1	30,1	30,1	30,1	30,1	30,1	30,1	30,1	30,1	30,1	30,1	30,1	30,1	30,1	30,1

II. Művelődéstörténeti rész

A továbbiakban olyan szemelvényekkel találkozhat az olvasó, amelyek a táj, a vidék, a valaha itt élő emberek kultúrája egy részének, s persze a jelen kultúra egy részének is mintegy a lenyomatát adják. Községünk neves szülöttei: Balsaráti Vitus János, Vörös László vagy pl. az utolsó éveit itt töltő Hollósy Kornélia élete, munkássága része a helyi kultúrának is. Megbecsülendő és megőrzendő érték. De értéke van a természeti környezetnek, a tájnak, a táj jellegzetességeinek, pl. a halmoknak. A település történetétől elválaszthatatlan értékképző és – továbbító intézmény az egyház, amelyről szintén szólnunk kell.

E fejezet második részének anyaga az irodalomhoz kapcsolódi: mű- és népköltészeti példák mutatják, hogy falunk és annak szellemi élete is része a magyar és ezáltal az egyetemes kultúrának. A népköltészeti alkotásokból műfajilag mondák, balladák és népdalok vannak a példatárban. Jóllehet, ez utóbbiak nem az archaikus típusokat képviselik, hanem ún. új stílusúak (150-200 évesnél nem idősebbek), nem szabad elveszni hagyni őket, mert az egyszerű emberek életének, szokásainak, érzelmeinek, gondolatvilágának mégiscsak esztétikai dokumentumai.

A szemelvények sorát egy emlékirat zárja, amely akár jelképes üzenetként is értelmezhető. A bizakodás, a remény, a szebb jövőbe vetett hit üzenete nemcsak a ház, hanem az egész falu, sőt az ország lakóinak.

A puszták műemlékei, a halmok

Aki megfordult a békési, bihari vagy hortobágyi földeken, legelőkön, jól tudja, hogy ezek a dombok mennyire elválaszthatatlanul kötődnek a jellegzetes tiszántúli tájhoz... Keletkezésüket hol a népi emlékezetben még élő törökvilághoz, hol a szél-tében elterjedt Attila-mítoszhoz kötötték. Ezekkel a hiedelmekkel ma is gyakran találkozunk, sokfelé az egyes kurgánok neve is őrzi emléküket (Kincses domb, Orhalom, Attila-halom (Dombegyháza mellett), Török halom, Basa halma, Bajnok halom stb.

Több nyilvánvalóan bolygatatlan temetkezés feltárása után egy ismeretlen eredetű, de kétségtelenül egységes karakterű leletcsoportot sikerült körülhatárolni. A legfeltűnőbb közös rítuselemek a vörös okkerrögök és festéknyomok, a háton, térdben felhúzott lábakkal való fektetés, a halottak fejfelé Ny felé irányítása... és az egyéb mellékletek hiánya voltak. Az utóbbi jelenség azért volt különösen meglepő a kutatók számára, mert nyilvánvalónak tartották, hogy a földpiramis valamely törzsfő vagy más előkelőség sírjait rejtje, s a halom nagysága az eltemetett személy hatalmát, gazdagságát hivatott tükrözni. Hamarosan a magyarországi kutatókhoz is eljutottak azonban azok a közlések, melyek a tiszántúliakhoz hasonló, szintén halmok alatt, szegényes mellékletekkel és vörös festékröggel talált okkersírok feltárásáról számoltak be a romániai síkság keleti részén és Dél-Oroszországban, a Don és a Dnyeper mentén elterülő sztyeppvidéken. Az ásatási adatok gyarapodásával az is kitűnt, hogy az okkersírok korábbiak, mint a koravaskori szkíta temetkezések, s ezért nem lehet ez a rítus a bronzkorszaknál fiatalabb hazánk területén sem. Az első rekonstrukció, mely a korai ásatási eredmények birtokában nagy vonalakban megvilágította az okkersírok őstörténeti jelentőségét, a nagy angol régész, V. Gordon Childe nevéhez fűződik. Childe felfedezte, hogy a különböző területeken talált egységes rítusú sírokat rejtő halmokat egyazon népesség emberei hordták össze, akik a Fekete-tenger északi partvidékétől Kelet-Magyarország területéig jutottak. Mivel a sztyeppvidék, ahonnan ez a vándorlás elindult, később minden ismert nomád nép nyugati irányú mozgásának kiindulási területe, Childe arra gondolt, hogy az okkersíros nép a térség későbbi nomád pásztorainak őse, a nyugatra törő első pontusi lovasnép. Alapvető jelentőségű feltevését a későbbi kutatás teljes mértékben igazolta. Világossá vált, hogy a Magyarországon feltárt halmok alaptemetkezései a sztyeppvidék halmainak, a kurgánoknak legkorábbi sírjaival azonos csoportba tartoznak, melyet a régészeti kutatás összefoglaló néven „gödörsíros kurgánok kultúrája” néven ismer. (A kurgán török eredetű szó, melyet szláv nyelven is átvettek, sírhalmot jelent. A Tiszántúlon sokfelé, így Szeghalom mellett is találkozunk a Korhány halom elnevezéssel, ami arra mutat, hogy a régi magyar nyelv ismerte és használta a talán még Etelközből hozott kurgán, korhan kifejezést, ami később eredeti értelmét elveszítve mint földrajzi név megmaradt.) A szovjet régészek ásatásai, a telepeken feltárt állatcsontok vizsgálata során tisztázódott, hogy ez a korai sztyepei népesség elsősorban állattartó életmódot foly-

tatott, melyen belül a lótarásnak kiemelkedő jelentősége volt. A nomád állattartás, a települési helyet gyakran változtató, mozgó életformát feltételez. A korai vándorlások során az időszámításunk előtti harmadik évezredben ezek a népcsoportok elérték az Al-Duna, Erdély és a Tiszántúl területét is.

A tiszántúli halmok kutatásában új szakaszt nyitottak azok a korszerű tudományos eszközökkel végzett halomfeltárások, melyeket Gazdapusztai Gyula régész, a szegedi József Attila Tudományegyetem korán elhunyt tanára indított el az 1960-as években a Hortobágyon és a Békés megyei Kétegyháza területén. Ezeknek a feltárásoknak az adatai bebizonyították, hogy a tiszántúli halommezők rítusukat és korukat tekintve is egységesek, és világossá vált az is, hogy a lótaró sztyepei népesség bevándorlása a tiszántúli rézkor mely szakaszában kezdődött...

A sztyepei népek Moldva, Havasalföld és Erdély területén előnyomulásuk korai szakaszában letelepült földművelő népeket találtak, melyek régóta szoros kapcsolatban voltak egymással és a tiszántúli pásztorkodó népességgel. Az ekkor, az időszámításunk előtti harmadik évezred második felében a Tiszántúlon élő nép a régészeti elnevezés szerint Bodrogkeresztúri kultúra néven ismert. Kiemelkedő jelentőségű ebben a korszakban az erdélyi réz viszonylag nagymérvű felhasználása, a jellegzetes ellentett élű rézcsákányok készítése és cseréje. (Feltételezhető, hogy a rézkorban a sztyepei és közép-európai zóna kapcsolatainak kibontakozása éppen a fémművességgel, az erdélyi arany és rézművességgel összefüggésben indult meg.) Nagyarányú változást tükröz az a tény, hogy ezeknek a virágzó kultúráknak a telepmaradványai csaknem mindenütt erőszakos pusztulás jeleit mutatják, s méginkább az, hogy edény- és eszközkészítési stílusuknak nyomát sem leljük a következő, későrézkori periódusban. Feltűnő az is, hogy a rézművesség is nagymértékben lehanyaglik, jóformán eltűnik. Minden jel arra mutat tehát, hogy a helyi lakosság feladta településeit és elmenekült, csupán arra nem volt a kétegyházi ásatási eredmények elemzéséig bizonyíték, hogy ezt az eseményt a sztyepei gödörsíros kurgánok népének előnyomulása váltotta ki. Kétegyházán a halmok feltöltése alatti, kétségtelenül a későrézkor elejére (i.e. 3. évezred utolsó negyede) datálható tűzhelyeken és a halmok közelében feltárt telepmaradványok között kerültek elő a hazánkban legkorábbinak tartható lócsontok, ami a lótaró törzsek korábbi megérkezését bizonyítja.

Hasonló meglepő eredményre vezetett a Szeghalom-Dióér lelőhelyen feltárt, valamivel későbbi, a későrézkori badeni kultúrához tartozó település állatlétszám-anyagának vizsgálata is. Ezzel bizonyossá vált, hogy a sztyepei eredetű gödörsíros kurgánok népe a késői rézkor, a balkáni népcsoportok beáramlása előtt és annak korai szakaszában érkezett a Tiszántúlra, előzve szállásterületeiről a helyi népességet. Bulgáriai és romániai leletek alapján valószínű az is, hogy a kelet, illetve dél felől érkező két népesség már az Al-Duna vidékén kapcsolatokat alakított ki, bár erre a későrézkori telep- és temetőfeltárások és anyagelemzések kis száma miatt még nincs elegendő adat.

Pontosabbá tették az új halomfeltárások a halmok jellegzetes temetkezési rítusával kapcsolatos ismereteinket is.

A magyarszági temetkezések legjellemzőbb közös vonásai a sír és a sír építmény gondos előkészítése, mint a bőrből, gyékényből készült derékaljak és sírtakarók illetve szőnyegmaradványok mutatnak; továbbá a halott háton, térdben felhúzott lábakkal történő elhelyezése, az okkerfestés alkalmazása, a sírba helyezett okkerrög melléklet, a csaknem kizárólagos nyugati tájolás, nem utolsósorban pedig az eszközök és ékszerek előfordulásának ritkasága.

A tiszántúli feltárások során két fő sírforma került elő. Az egyik típusnál a sírt faszerkezet borítja, a másiknál ennek a helyén gyékényből, szövetből vagy fűből készült sírtakaró maradványait találjuk. A sírgödörök lekerekített sarkú négyszögek, ritkábban ovális formájúak. A sír és a sír építmény kialakítására fordított különös figyelem jeleit vehettük észre a kétegyházi Török halom alaptermetkezése és a dévaványai Barcé halom sírjának feltárása során. A sírt védő faszerkezet mellett nemez- és sövénytakaró nyomait figyelte meg Csalog József a fa padlóval is ellátott balma-zújvárosi sírnál...

A sírok berendezésének és szerkezetének pontos megfelelőit ismerjük a Szovjetúnió, Románia és Bulgária területén feltárt gödörsírokból. Ezek feltárása során olykor a sír fölött elhelyezkedő gerendaszerkezet háztetőszerű kialakítását is megfigyelték a gyakoribb, vízszintesen elhelyezkedő védőtető mellett. A gyékény és fa sírborító szerkezet készítése a gödörsíros kultúra kezdetétől meglévő szokás. A temetkezéseknek ezt a sajátos vonását a szovjet kutatók az a sír a halott háza elképzeléssel magyarázzák, mely a sztyepei nomádoknál hosszú ideig követhető.

A halott végső lakhelyének elkészítéséhez tartozik annak befejező szakasza, a sírhalom felépítése. A magyarországi feltárások több esetben jól mutatják, hogy a kurgánok egy része kétségtelenül több etapban épült. Az egyes későbbi feltöltésekhez tartoznak a korábbi halomba ásott utántemetkezések. Az egymás fölött elhelyezkedő gödörsíros temetkezéseket a csoporton belül is azonos sírszerkezet, tájolás és mellékletanyag jellemzi. Az ilyen szerkezetű halmok esetleg a kisebb közösségek – családok, nagycsaládok – közös temetkezési helyének tekinthetők. Különösen valószínű ez akkor, ha a feltárt kurgán olyan halomsíros temető tagja, melynek többi alaptermetkezései is a gödörsíros kultúrához köthetők. Családi temetkezési helynek tekinthető a kétegyházi Török halom, Dévaványa-Templomdomb, és valószínűleg egy családhoz tartozott az a serdülő és két csecsemő is, akiknek sírját az 1973-ban elhordott dévaványai Csordagyepi halom rejtette.

A temetkezési rítus sajátos eleme a háton zsugorított fektetés, melyet a legtöbb gödörsírnál megfigyeltek. A póz béka fekvés elnevezése onnan ered, hogy a térdben felhúzott lábak gyakran kétoldalra estek le a holttest elkorhadása után, ebben az esetben a lábak a sírfenéken sajátos rombuszformát alkotnak. A halmok alaptermetkezéseinek feltűnő jellegzetessége a vörös festékrög jelenléte a sírban. A magyarországi gödörsírokból a vörös okkerrögöt a fej közelében, a vállnál találjuk általában, így Kétegyházán a Török halom alaptermetkezésében a tönkrement bőrzacskó lenyomatát még őrző rög is a váll táján került elő.

Két kétegyházi okkerrög analízise esetében megállapítható volt, hogy ezek nem

festékrögök, hanem a talaj felső humuszrétegéből kézzel alakított formák voltak, melyeket feltehetően messziről hozott hemetittal alaposan befestettek. Feltehető, hogy a sárból, esetleg agyagból gyúrt forma magát a halottat szimbolizálja egy olyan rituális cselekmény során, melynek célja, hogy a halállal szemben lépjen fel az újraszületés leképezése révén. Ezzel az aktussal, melyet a földből gyúrt forma vörösre festése jelent, a temető közösség mintegy újra tagjai közé avatja a halottat, így akadályozva meg annak teljes megsemmisülését. Feltevésünket alátámaszthatja az a megfigyelés, mely szerint a Katakomba kultúra egyik sírjában olyna vörös színű okkerrögöt találtak, mely realiztikus megformálású kis emberi fejszobor volt. A lelet valószínűleg nem egyszerű festékmelléklet, hanem az újraszületésre irányuló varázslat során létrehozott, a halott és a közösség kapcsolatát mágikus erővel biztosító tárgy volt. Mivel a földfestékek – okkerek – képlékenyen nem alakíthatók, ebben az esetben csak a már elkészített szobrocska utólagos befestéséről lehet szó. Itt kell megemlítenünk azt az érdekes, sírgödörszerű objektumot, melyet az egyik ukrainai kurgántemető feltárása során találtak. Ebben 44 tojás nagyságú és formájú vörös okkerrög feküdt. Feltételezik, hogy a közösség temetkezési helyén elrejtett vörös okkerrögök a nemzetség elvándorolt, eltűnt tagjainak emlékét idézni voltak hivatottak. Véleményünk szerint számításba jöhet annak lehetősége is, hogy ez az objektum egy olyan közösségi ceremónia emlékét jelenti, amelynek során a temetkezéseknél végzett szertartást a halottakra emlékezve megismételték.

Az egyes kurgánok pontos feltárása, a temetkezések részletes megfigyelése legtöbbször a temető közösség társadalmi szerkezetéről is árulkodik. Sokáig a régészek is feltételezték, hogy a nagyobb halmok a nagy hatalommal rendelkező nemzetségszűk, törzsfők számára épültek. A halomépités azonban, mint ezt a halomcsoportok családi temető volta és az egységes típusú halmos temetkezések sokasága bizonyítja, aligha fogható fel másképp, mint az egész társadalom temetkezési rítusának alapvető eleme. Erre mutat az is, hogy az alaptermetkezések között női, férfi és gyermeksírok egyaránt előfordulnak, és a sírmellékletek között sem találunk a társadalom vezető rétegének teljes elkülönülésére, kiemelkedő gazdagságára utaló leleteket.

Bár a nomád életforma ismereteink szerint patrilineáris családszerkezettel, patriarchális társadalmi berendezkedéssel jár együtt, amit a sztyeppvidék későbbi nomádjainál, így a szkítáknál, szarmatáknál jól követhetünk. Úgy tűnik, hogy a gödörsíros kurgánok által képviselt korai időkben még nem alakultak ki olyan mértékű gazdasági különbségek, melyek a korai pásztortársadalom éles tagozódását eredményezhették volna.

A tiszántúli kurgánok, köztük szeghalomvidéki halmok nem őrdombok, nem is kincses királyok nyughelyei tehát, hanem a terület legkorábbi nomád pásztorainak sírjai. Fontos, hogy hírül adjuk mindazoknak, akik közöttük dolgoznak: ősidők emberkéz alkotta sírdombjai, a puszták műemlékei ezek a halmok. Ne tegye tönkre őket a nemlétező kincseket keresők ásója, és ne engedjük, hogy valamiféle egyoldalúan felfogott gazdasági érdek nevében gépekkel pusztítsák el őket nyomtalanul. Sajnos,

ez még gyakran előfordul, így a halmok számának csökkenése ma is folytatódik Biharugra, Dombegyháza, Dévaványa környékén és szinte mindenütt a Tiszántúlon. Megőrzésük nemcsak régészeti, hanem helytörténeti, néprajzi szempontból is fontos, hiszen elpusztításuk után a róluk szóló hagyomány is eltűnik. Vigyázzunk rájuk, mert egyképp őrzik emlékét egy sokezer éves és egy csak nemrég eltűnt pásztori világnak.

*Forrás: Ecsedy István: A Szeghalom vidéki halmokról
Békési Élet, 1977/2.*

Megjegyzés: Annak ellenére, hogy a dombegyházi halmok egyikét sem tárták fel szisztematikusan, fontosnak tartottuk közölni a fenti tanulmányrészletet. Történelmi, művelődéstörténeti tanulságai miatt és azért is, mert nyilvánvaló, hogy az itteni halmok is azok közé a kurgánok közé tartoznak, amelyekről a dolgozatban szó van.

Néhány szómagyarázat:

patriarchális:

1. a törzsi társadalomra, a régi korra vonatkozó.

2. apajogú

patrilinéaris: apai ágon való (öröklés, leszármazás)

szkíták: ázsiai eredetű nép. Az első források i.e. 700 körülről adnak hírt róluk. Ekkor a Fekete-tenger északi vidékén tartózkodtak, de eljutottak a Kaukázuson túlra, Mezopotámiába is. Később birodalmuk a Dunától északra és a Kárpátoktól keletre terjedt Közép-Európa keleti termékeny síkságaitól a Don folyóig. Szarmaták: a szkítákkal rokon iráni nyelvű lovas nomád nép.

Attila-hagyományok

A dombegyházi Attila-hagyomány ez idő szerint ismert első írásos rögzítését Losonczy István Hármaskis Tükör című, Pozsonyban 1773-ban kiadott, nemesi főiskolai tankönyvében találjuk...

Ezen kiadásban a dombegyházi Attila-hagyománnyal a következő szöveggel foglalkozik: „...nekie is végre fejet kellett hajtania a halálnak, mely életét közel 50 esztendőskorában elvitte 454-ben, mégpedig lakodalmának idején, mikor Hildegundával, a francia király lányával menyegzői pompát tartana, kinek teste arany, ezüst és vaskoporsóba téteven, nagy pompával, *Domb-egyház mellett, Tsanád vármegyében. (mint írják) eltemetett...*”

A dombegyházi Attila-hagyomány időrendben következő írásos feljegyzését Révész Imre Etellaka vagyis Attila hun király birodalmi székhelye című, 1859-ben megjelent könyvében találjuk. Érdekessége ennek, hogy semmiféle összefüggését sem lehet megállapítani a közel 100 évvel korábban nyomtatásban megjelent Losonczy-féle forráshellyel. A hagyomány megfogalmazásában is az tűnik ki, hogy független és teljesen önálló hagyománnyal van dolgunk... Könyve hetedik fejezetében kimerítően foglalkozik ezzel a régi hagyománnyal, amely egyben a dombegyházi Attila-hagyomány igen értékes írásos alapforrását is adja. E fejezetéből az alábbi részeket idézem:

„Jól emlékszem, még gyermek koromban hallottam a szomszéd H. Böszörményben, e vidéken is kevesek által ismert ezen hagyományt: „Attila natus est in Engaddi, educatus est in Zelemér, sepultus est in *Dombegyháza*.” (Magyar nyelven: Attila Engaddiban született, Zelemérben nevelkedett és Dombegyházán lett eltemetve.)

Közönségesen tudva van, hogy ezen hagyománynak Engaddira vonatkozó pontja, vagyis azon hit, vagy nézet, miszerint Attila Engaddiban, – mint némelyek a mai Enyednek vélnek, – született legyen, már Bonfininál és őtána másoknál előfordul... Zelemér hajdan falu, ma már szántóföld stb. legnagyobb részben a böszörményi határban, a Debrecen és újvárosi határ szomszédságában. Egykori templomának romjai mai napig fennállanak... *Dombegyházát*, mint Etele temetésének helyét, úgy vélem, hogy csak hagyomány, de mindenesetre olyan hagyomány tartotta fenn, amely azután később az irodalomba is áttalment, de nagyobb hitelre bizonyosan nem tehetett szert, azon már Kézainál és Thuróczinál előforduló adatnál, mely szerént Etele a mai Kajászó Szent Péter körül, ott temetett el, ahol Béla, Kadicsa, Keve és más hun vezérek hamvai is nyugodtak...”

A Pallas Nagy Lexikon 1893. évi kiadásában Mangold Lajos, volt aradi főgimnáziumi tanár, majd a budapesti egyetemen az ókori történelem professzora, jeles történész, – Attila sírja címszó alatt még a következő fogalmazásban ad rövid összefoglalót erről a témáról: „A népszerű hun király sírját a hazai krónikásaink némelyike (Kézai, Thuróczi, a budai és a pozsonyi krónika) a dunántúli Keveháza tájékára, a

nagy hun nemzeti temetőbe helyezik. Egy másik nemzeti hagyomány a *tiszántúli Dombegyháza* tájékán keresi Attila sírját, ismét mások a Baracska melletti Szetiván pusztán, (Budapest és Fehérvár között), nemkülönbén a Somogy megyei Attala faluban keresik. Osztrák szomszédaink a gyönyörű fekvésű, ősrégi Hainburgra gondolnak: az Ets medrében is kereték már, szintúgy Pettan környékén, Stiriában. A franciák a chalonsi csatatéren kutattak, ahol a nép egy Vesigneuil falu határában emelkedő sírhalmot Attila sírjának nevezett el. Felső-Olaszországban is már több ízben híresztelték, hogy meg is találták Attila sírját. A lengyel tudósok azt hiszik, hogy Attila Galícia földjén alussza örök álmát...

Németh Gyula Attila és hunjai című, 1940-ben kiadott 330 oldalas igen kiváló történelmi műnek Attila a mondákban című fejezetében, – miután mendemondának minősíti krónikásainknak Keveházára vonatkozó-utaló helymegjelölését, – az alábbi erősen gúnyoros szöveggel foglalkozik az Attila sírjára vonatkozó népi hagyományokkal:

„...Attila sírját is makacsul keresi a nép képzelete: *Dombegyháza* határában, a battai Százhalom Attila-vára nevű dombja alatt vagy a baracscai Szetiványi-pusztán (ez a kettő valószínűleg középkori hiedelem felújulása), a rétszilasi Sárrét egyik dombjában, Attala Somogy megyei falu határában avagy a Budavár oldalában, aranykoporsóban, temérdek kincssel együtt. És mióta Ipolyi Magyar mitológiájában arról regél, hogy Attilát, egy folyó medrébe temették (mint Jordanes Alarichját), azóta a Tisza-Maros vidéki nép képzeletét izgatja Attila hármaskoporsója...”

Forrás: dr. Radnai Mikes: A dombegyházi Attila-hagyomány új megvilágításban. Békéscsaba, 1981. A Békés megyei tanács V. B. Művelődésügyi Osztály és a TIT Békés megyei szervezetének kiadványa.

A templom mint kultúraforrás

Hajdan a templomépületet is egyháznak hívták. Ezt bizonyítják a templomépületekről vett helynevek: Bod-anya-egyház (a mai Gorsa puszta közelében), Csorvásegyház (Orosházától délnyugatra), Dál-egyház (Makótól keletre, a dáli csárda környékén), Derek-egyház (Nagylak mellett a ma is létező Derekegyház-dűlőben), *Dombegyház* (a mai Dombegyházától északra)...

A templomok még többnyire faépületek és kisméretűek. Hajójuk belül három-négy, szentélyük egy-két öl hosszú. Ehhez mérten alkalmazkodott szélességük. Nyugatról kelet felé állottak, a nyugati oldalon egyetlenegy ajtóval. Világosságukat a keleti és a déli oldalak egy-két négyszöglábnyi ablakaitól nyerték. Sem karzat, sem szék nem volt a hajóban, csupán a tetőzetet tartó, faragványokkal díszített néhány oszlop. Oltárul négyszögű kő szolgált. Fatemplomokon kívül e korszakban találunk kőtemplomokat. Eleinte ezek is a fatemplomokhoz hasonló terjedelemben és beosztással épültek. Annyira elterjedt az Anjou-korban a falfestés, hogy igen sok falusi egyház falait festményekkel díszítették...

Falusi templomaink voltak az első népiskolák. Nemcsak a felnőtteket, de a gyermekeket is tanították a plébánia székelyein, mégpedig a vallás elemeire, éneklésre, olvasásra, helyenkint írásra. Falun orgona még nem volt, a kántor a szentmise alatt gregorián énekeket énekelt, és énekesfiúkat vett maga mellé. Az oktatást a plébános, káplánja vagy az iskolamester végezte...

E korban... a lelkipásztor a nép vallási és kulturális életének szobrot emléző Ismeretlen Katonája. Pedig a középkori hívő szemével a lelkipásztor, a megyéspap vagy plébános Isten embere, Isten küldötte volt. Hívei mázsás lelkiismeretének, kínjainak, viaskodásainak, szenvedéseinek, bukásainak és csak ritkán győzelmi jelentéseinek hétpecsétetes, élő levéltára. Többnyire a nép fia, ezért tudott a népben oly mélyen gyökeret verni, ezért volt a falusi életre minden vonatkozásban igen nagy hatással. Ha külön-külön egynek-egynek a hatása kicsinynek is tűnt fel, beleállítva elődeinek és utódainak s egyidejű kartársainak névtelen nagy sorába, nemcsak lelkipásztori szempontból, hanem az általános művelődés legnagyobb hatású és legmélyebbre nyúló munkása volt kijelölt állomáshelyén.

Forrás: Juhász Kálmán: A csanádi egyházmegye története. A csanádi püspökség története. Makó, 1933-1944.

Megjegyzés: Településünk első templomáról ez ideig nem sikerült fellelni olyan dokumentumot, amely alapján rekonstruálni tudnánk a korabeli épületet. Az azonban szinte bizonyos, hogy Arpád-kori építmény volt. Hasonló lehetett azokhoz, amelyekről Juhász Kálmán ír. Emiatt és művelődéstörténeti tanulságai miatt került be a szöveggyűjteménybe a szemelvény.

Toronyi török foglyot ejt Dombegyházán

Hús esztendeire mikor nevelkedett,
A vadászatokban sokkal vetélkedett.
Kedves lakóföldünk volt akkor kietlen,
Szántóföldjeink is maradtak vetetlen.
Mivel török, tatár határink pusztítá,
A halomra gyűlt bajt azzal szaporítá.
Akkor Gyula vára volt Vég-Gyula vára,
Mert ott végeztetett az ország határa.
Azonban Aradon a török lakását
Vette, s onnan tette a földnek dulasát.
Nemesre, parasztra terhes sarcot vetett,
S ha valaki aztán néki nem fizetett,
Nyakon kötve szegényt Aradra hozatta,
Testét megmetélvén végig beszóztatta...
Toronyi Tamás még ekkor ifjú vala,
Egy izmos szolgálival vadászást gyakorla.
Vastag Balázs nevet ki atyjától nyerte,
Vadászat néki is vala nagy kenyere.
Midőn vadászatban mindketten fáradnak,
Dombegyházi pusztán délután maradnak.
Elordítá magát egyszer Vastag Balázs:
Hamar, úgymond, uram, ama halomra láss!
Úgy vélem, hogy onnan törökök suhannak,
S mindenünk ők mindjárt egy kis bajt okoznak...
Toronyi hirtelen, hogy felveté szemét,
Mond Vastag Balásznak: ez bizony nem szemét.
Mégis, mint oroszlán, oly bátor szívébe,
Ragadja vadászó dárdáját kezibe.
Tekint ide s tova, mint a tűz villámlás,
Ezt, hogy megsajdítá erős Vastag Balázs,
Forgatja kezibe hét fontos csákányát.
Jön Borosjenőből Mehemednek fia,
Ifjú Kucug pasa merő haramia.
Mihelyst Toronyi Tamást észrevette,
Megkapván jó lovát, ott termett mellette.
Először is reá-rohana Balászra,
De rá is akadott a vitéz pajtásra,
Mert Balázs a csákányt hozzá méregette,

A kardcsapásokat félre veregette.
Azután ugratott vitéz Toronyinak,
Sok munkát is adott erős karjainak.
Egyedül Toronyi és Kucug vívának,
Amikor még hárman odaugratának.
Toronyinak ekkor nem kis baja esett,
Mert már négy törökök hánytak neki leset.
Kucug elevenen elfogni akarja,
De megfelel neki Tamás erős karja,
Ámbár körülvette három szolgálival,
Mégsem bánhat könnyen vitéz Toronyival,
Mert Toronyi Tamás jeles vitézsége
Miatt leve itten két töröknek vége.
És így négy törökből csak kettő maradt,
De azért a pasa meg nem zavarodott.
Sőt végre Tamáson erőt kezdte venni,
Mert gyors fordulásban úgy talált öklelni,
Hogy Tamás lovának kiomola béle,
Mert keresztül járta a dárdának éle.
Ekképpen Toronyi már gyalog marada,
De azért semmibe meg nem tántoroda.
Sőt bajnoki módra hegyes tört villogtat,
Magaviselete egész Marsot mutat.
Halálosan döfte Kucug pasa lovát,
A földhöz szorítá bő bugyogós urát.
Tamás a ló alól megkapván gallérát,
Kirántá s készteté, hogy adná meg magát.
Míg így történt a dolga Toronyi Tamásnak,
Segítség érkezik a Kucug pasának.
Multizur szolgálja érkezik hozzája,
De végire jára Tamás buzogánya.
Balázsnak is szeme most nem szunnyadozik,
Mert két erős vitéz véle viaskodik.
Ütött-vágott Balázs, majd erre, majd arra,
Mégis alig léphet a diadalomra.
De csakugyan végre egyiket átdöfte,
Mohamed keblébe nyugodni küldötte.
Erre az esetre Balázs azt gondolta,
Hogy ellenségeit mind összegázolta.
Biztatta is magát, hogy szabadulást vész,
És kedves urának segítségére lész.
De míg eszét Vastag így vetette s hánya,

Toronyi tőr meggyházán
A török is magát egészen elszánta.
Új viadalt kezdett vitéz bajnokával,
Semmit sem gondolván élete folytával.
Tőle a hegyes törő nem is kiméltette,
Balázs is ezt látván okos volt felett.
A hegyes törő előtt a ló mellé hajla,
Amely fortélyával a kopaszt megcsalja,
Közelebb ugratván ragadja csákányát,
Szörnyen bezúzta a török koponyáját.
Másfelől Toronyi kötözi Kucugot,
Balázs is segítni odarugaszkodott.
Parancsol Toronyi Vastag Balázsnak:
Fogjon fel egy lovat a török pasának.
Melyre felrakhassák mint drága portékát,
S Gyula várába vigyék az eb maradékát.

*Forrás: Vörös Mihály: A bajnokok vég Gyula várában.
Szeged, 1807.*

SZIKSZAI FABRICIUS BALÁZS:

Halotti beszéd Balsaráti Vitus János életéről és haláláról

1575. április 9. (részletek)

Halotti beszéd a hírneves Balsaráti Vitus Jánosnak, a tapasztalt és jóhírű orvosdoktornak, a sárospataki egyház tudós és hűséges pásztorának életéről és haláláról, amelyet megírt Szikszai Fabricius Balázs sárospataki iskolamester, és amelyet elmondott 1575. április 9-én az ünnepélyes gyászszertartáson a főurak, nemesek, egyházi férfiak és közemberek népes gyülekezetében.

Balsaráti Vitus János Alsó-Pannóniának Erdély közvetlen közelében lévő, a Maros és Körös folyóktól közbezárt vidéken született, ott, ahol mindenféle élelem könnyen és bőséggel terem, amely nevezetes lakosainak emberségéről, igazságosságáról, derékségéről, mindenféle munkára serény készségéről, egy nem ismeretlen városban, amely nevét: Dombegyház, a kiemelkedő dombon épült templomról nyerte. Apja Vitus Lukács volt, jeles erényű, hitű és bölcsességű férfiú, akire megtapasztalt bölcsessége, deréksége és kitűnő emberi tulajdonságai miatt az egykori híres nemes Jaksith család Temesvár vidékén lévő Nagylak nevű várát őrzésére megvédésre rábízta. Őt a nevezetes városban, ahol néhány jószágot bírt, feleségével együtt egykor a török elfogta. Itthagya háromhónapos János fiacskáját, miután úgy rabolták el, hogy az ellenség nem sejtett becsapása juttatta a legszomorúbb fogságba, ahonnan sohase tért vissza. Hogy a kis Jánost Isten csodálatos kegyelme hogyan védte és óvta meg akkor, és a nyilvánvaló életveszélyből a jelenlévő isteni erő megnyilatkozása hogyan szabadította meg, legyen szabad erről itt megemlékeznem, mintegy kiváló példájául a szent angyalok jelenlétének és segítségének a zsenge korúak élete és épsége szüntelen védelmezésében, a csecsemőket fenyegető váratlan bajok elhárításában ott, ahol már semmi emberi segítség nincsen. A vad és barbár török szörnyű rajtaütéssel a mondott városra törve, a nyomorult lakosokat részben foglyul ejtette, részben kegyetlenül meggyilkolta, fölgyújtva szanaszét a házakat a környék megfélemlítésére, prédára és rablásra jutott az elmenekült lakosság házi fölszerelése. Égett már az ellenséges török tüzétől az az épület is, amelyben a szüleitől már akkor szerencsétlenül elárvult János feküdt, ahol is föltárván az ajtó, egy török fölfigyelt a ház közepén, a bölcsőben síró csöppségre, berontva a lángokon át, megragadva a bölcsővel együtt a tűzből kivitte, és kihajította az udvar közepére, nehogy a gyöngye csecsemő, akinek magányosságán és ártatlanságán még a vad barbár kegyetlensége is megkönyörült, megégyjen az egyre erősödő tűztől pusztuló épülettel együtt. Ott a fölfordult bölcső alatt, ahová a barbár jótékony kegyetlenség juttatta, három egész napig rejtezett a csecsemő a földhöz tapadva, minden táplálék nélkül, mivel az egész környéket tűzzel-vassal

dühödten elnéptelenítő töröktől való féltőkben a városlakók, akik elkerülték az ellenség kezét, nem mertek visszatérni a városba. Majd visszavonulván a török, a visszatérő lakosok a szanaszét heverő legyilkolt polgárok tetemei között megtalálták a fölfordult bölcsőt, amelyet még néhány kardcsapás is megsértett. Ez onnan volt, hogy lóhátról akarták a bezárt helyről keserves bömbölést hallató fiúcskát átdőfni. Amikor fölállították a bölcsőt, a kicsit még lélegezve és mozogva, de a háromnapos éhezéstől és az akadályoztatott levegőzés szűkös volta miatt csaknem holtan találták.

Akkor nyilvánvalóvá vált mindenki számára, hogy a háromhónapos fiúcskának nemcsak a szükséges tápláléknak elviselhetetlen nélkülözése, de a levegőé is, amelyet alig kapott, el lévén zárva a járatok, de még a fölfordult bölcső ránehezedő súlya miatt is meg kellett volna halnia, és nem tudott volna olyan sokáig életben maradni, hacsak az ég angyalainak, akiket Isten küldött a végveszélyben lévőknek segítséget vinni, éber szolgálata és hűséges vigyázása nem őrizte volna meg az életét. A feléje irányuló isteni jósnak és gondviselésnek ezt a történetét a dicséretes hitű és jámborságú férfiú hálás magasztalással igen gyakran elismételte nekünk, mintegy első példájául és szerencsére zálogául annak az atyai kegyelemnek és jósnak, amelynek felnőttébb korában is bírta nem kevésbé bőséges és emlékezetes bizonyosságát, amint azt a következőkben előadjuk. Vitus Jánost, miután ilyen nyilvánvaló életveszélyből csodálatosan megmenekült, mert már akkor is kijelölte az Isten és az Egyház és a haza nagy hasznára, szüleitől megfosztott árva lévén, nagybátyja, Fodor Ferenc vette magához, hogy fölnevelje. Hűséges dajkáról gondoskodott számára, aki tejjel táplálta a kicsit és nevelésében az anyai szeretetet és gondoskodást pótolta. Fölszerűen önként használta a Balsaráti nevet arról a helységről, Balsarátról, ahol nevelkedett, azért, hogy megőrizze jószágos neveltetésének édes emlékét, amely azon a helyen a nevezett Fodor Ferenc dicséretes bőkezűségéből jutott neki. Mihelyt ifjúkorba jutott és már fogékonyra vált a tanulásra, a nemes és istenfélő Anna asszony, Jaksith Péter özvegye – az ő birtokán laktak szülei – emlékezve apja érényeire és hűségére, fiává fogadta, és azzal a nagy jószándékkal és gondoskodással vette magához, hogy a tanulmányokba bevezesse és azonban otthonossá tegye. Ezért a legközelebbi és leglátogatottabb iskolába, a gyulaiba küldte az említett nagyasszony szorgalmatos gondoskodása, hogy ott megfelelő képzést kapjon az elemi tananyagból. A nemesifjak szerencsés gyülekezetében gondoskodott Jánosról is, mind az anyagi, mind a szellemi javakat tekintve. Nagyon kedvelte és szerette eleven esze meg azon hajlandósága miatt, amellyel minden ifjúi feladatot készségesen és gyorsan elvállalt.

Azokban az időkben a nagyságos Drágffy Gáspár úr, mit se félve János király és a tisztább tan visszaállítását állhatatosan ellenző püspökök rosszallásától, a jámbor és igaz tudományt hirdető lelkészeket. Pannónia más főurai mellett, nagylelkűen és igaz jámborsággal oltalmába fogadta. Biztos menedéket és bőkezű vendéglátást nyújtott nekik városában, Erdődön, ahol nagy jövedelmű, gazdag vára is volt. Amikor azután Jaksithné megtudta, hogy abban az egyházban és iskolában isteni tudományban jártas férfiak vannak, olyanok, akik a keresztény jámborságot nem a szerzetesek nevetséges ceremóniáiba, és azok ostoba és istentelen bámulásába, hanem Isten igaz

megismerésébe, félelmébe és lélekbeni tiszteletébe helyezik a Szentírás tanítása és előírása szerint, akkor neveltjét, Jánost is oda küldte. Figyelmébe ajánlották itt a kiváló Kopácsi Istvánnak, aki Dévai Mátyással, Batizi Andrással és Ozorai Imrével a Drágffy úr biztonságos oltalma és védelme alatt szorgalmasan hirdette az evangéliumi igazság magvait.

Miután az ifjú János az igen tanult és bölcs Kopácsi István kezére adták, annak először a széptudományok alapjaira meg a tiszta kegyességi ismeretekre volt gondja, de nem kevesebb jóindulattal gondozta és nevelte is, és majdhogynem fiaként tartotta.

Amikor ugyanaz a Kopácsi István innen a nagybányai egyház kormányzóságára hivatott meg az Úr 1547. évében, nem tudott elszakadni Vitus Jánosunktól, aki már a serdülőkort elhagyta, hanem magához vette. Hűségesen és kitartóan irányította tanulmányait tovább, úgyhogy mind a latin, mind a görög nyelvben dicséretes előrehaladást tett, és egyúttal a kegyesség és az igaz tudomány elemeit is elsajátította, mivel erre készséges hajlandósággal és hívő lélekkel rendelkezett. Végre meghívatván Kopácsi István az Úr 1549. évében ennek a pataki egyháznak irányítására, magával hozta Vitus Jánost is, akivel ebben az iskolában együtt tanította nagy készségesen a latin és görög nyelvet, a népet pedig, elűzve a pápai tévelygés szomorú homályát, az igazság egyre világosabb fényének és a tiszta tudomány világosságának megpillantására serkentette prédikációival. Huszadik évében járva már Vitus János, mindkét nyelvet tanította az ifjúságnak. Együttműködve ebben az iskolában hűségesen és készségesen segített tanárának, Kopácsi Istvánnak, sokakat, akik ma is élnek, hasznosan tanított. Amint elérte huszonkettedik életévét, és már a filozófiai stúdiumok alapjaiban meg a latin és a görög nyelvben való jártasságával könnyűszerrel megelőzte társait, Wittenbergbe küldték, mert úgy tűnt, hogy a külsországi egyetemek tudós professzorai és magiszterei közt kora meg érett ítélete miatt, dicséretesen és hasznosan fog majd forgolódni. Jaksith Anna látta el a peregrinációhoz bőségesen elég, igen szép összeggel, a már elhunyt idősebb Jaksith úrnő leánya, aki mint örökös úgy gondolta, hogy jámbor kötelessége a gondját föl vállalni, megajándékozni és minden módon segíteni azt, akit anyja fiaként szeretett, és akit ha elhagyna, abból híres familiájára gyalázat és szégyen háramolnék. Itt, Wittenbergben mihelyt a széptudományokban és a nyelvek ismeretében teljes és alapos tudásra tett szert, és érettebb kora miatt a magasabb tudományokban is biztosabb ítéletet tett magáévá, ekkor már huszonötödik évében volt, Melanchton Fülöp javaslatára, aki nagyon kedvelte és szerette, elnyerte a magiszteri címet. Ettől kezdve ugyanannak a Fülöpnek tanácsára és tekintélyére hallgatva, akinek a nagyasszony levélbelileg kiváltképpen ajánlotta, és aki tanulmányaiban is leginkább vezette és irányította, az orvostudomány elméletére és gyakorlatára adta magát, mivel úgy gondolták, hogy termete valamelyest alacsony lévén, nem tudja majd a szószékről tanító egyházi személynek járó méltóságot és tiszteletet biztosítani. De nem hanyagolta el a fiatalon kezdett teológiai stúdiumokat sem, mert mindennap biztosított egy kevés időt és alkalmat a szent dolgokon való elmélkedésre és az égi tudomány tanulmányozására. Megértette ugyanis, hogy egyedül ebben a tudományban mutatkozik meg az üdvösség elnyerésének

kész útja és csalhatatlan módja. Vezetője volt akkor, dicséretesen és eredményesen, azon iskolai gyakorlatok irányításának és értékelésének, amelyek egykor honfitársaink körében Wittenbergben dicséretes módon szokásban voltak. A keresztyén vallás főbb fejezeteiből fölváltva bizonyos tételeket rendszeresen vitára tűztek ki, a vélemények és érvek nyugodt és tudós összevetésével vizsgálva és vitatva azokat. Ezt több éven át a kiváló Melanchton Fülöp tekintélye alatt és helyeslésével szokta volt gyakorolni, és gyakorolja mind a mai napig a magyar coetus. Az érvek megcáfolásában olyan találékonynak, késznek, ügyesnek és elmésnek tartották Vitus Jánost, hogy sokan, akik ott tanuló társai voltak, még ma is hirdetik éleselműségét, gyors észjárását és csodálatos ilyen irányú képességét.

A füvek és fák tanulmányozásával és az egyszerű gyógyszerek általános ismeretével úgy jeleskedett, hogy alig volt párja, talán ha egy-két társa múlta fölül akkor a wittenbergi egyetemen. Németországban is és Magyarországon is sokakat vitt szerencsésen előbbre ebben az ismeretben, úgyhogy közülük is többen, amit kaptak, egyedül nekik köszönhetik, ha valamire jutottak ennek a tudománynak elméletében és gyakorlatában, nevemet ezek közé sorolni én se szégyenlem. A magiszteri fokozat elnyerése után két évet töltött Wittenbergben úgy, hogy a szent tudományok az orvosi mellett haladtak, bár elsődlegesnek tartotta a természettudományos hivatást és gyakorlatot. Akkor Melanchton Fülöp, a szellemi képességek igazi megbecsülője és az irodalmi műveltség tudós értékelője, írt a nagyságos Perényi Gábor úrnak, és Vitus János képességeit, tudását, erkölceit, műveltségét buzgón dicsérve, kezdeményezője volt annak, hogy orvosi tanulmányainak abszolválására Itáliába küldetett. Itt ugyanis a bolcolások gyakori megtekintése, meg a régi könyvek, Hippokratész, Galénosz és Avicenna bőségeiből magyarázatai, de meg a leghíresebb orvosoknak a gyógyításban való jeles jártassága miatt igen virágzóznak tartják az orvostudományt. Átment ide Balsaráti Vitus János az Úr 1556. évében, miután előbb megtekintette és bejárta Németországot és Svájc néhány legnemesebb városát, barátságot kötve itt-ott az egyetemeken tudós férfiakkal csakúgy, mint teológusokkal és orvosokkal. Ezeknek peregrinus honfitársaink iránti különös emberségéről, kedvességéről, a vendégszeretetre való hajlandóságukról gyakorta megemlékezett. Különösen megemlégette a svájci lelkészek közül a zürichi egyház csodálatos jólelkűségét és a vendégekkel való törődését. Itt barátságba került nemcsak a legkiválóbb teológusokkal, Henrik Bullingerrel, Petrus Martyrral és az iskola más híres tanáraival, de Konrad Gesnerrel is, aki hírneves volt sokféle tudománya és irodalmi munkássága miatt is. Ez a vízben élő állatokról írt hatalmas kötetében néhány helyen baráti és megtisztelő módon meg is említi őt. Négy teljes évig maradt részint Bolognában, részint meg Padovában nagyságos Perényi Gábor úr költségén. Hallgatta a legtapasztaltabb és leghíresebb orvosokat, boncolási gyakorlatokat sűrűn és szorgalmasan látogatott, de maga is tarott ilyet baráti körben, hogy a mesterséget és saját jártasságát kitanusítsa. De meg a gyógyítás gyakorlatát is, amelyet azokon az egyetemeken a tapasztalt orvosok nagy tudása és hosszú gyakorlata alapján alkalmaztak, pontosan megjegyezte. A híres orvosok ítéletét és véleményét a legsúlyosabb betegségek okainak, külső jegyeinek

és tüneteinek vizsgálatában pontosan megfigyelve, összevetette és mérlegelte egyúttal több ugyanazon betegséget gyógyító orvos sokszor eltérő véleményét, amely dolog a legnagyobb figyelmet és különleges értelmi képességet kíván. Annyira jutott ebben a tudományban, amelyre természettől való élénk hajlama ragadta, és amelyben fáradhatatlan munkával és tanulással jutott előre, hogy neve azon vidék híres orvosai között csakhamar ismert lett, és nem sokkal azután a bolognai egyetem tekintélyes ítélete és az orvosok nyilvános szavazata alapján elnyerte a doktori címet és ünnepestélyes jelvényeket. Innen Rómába is elutazott, hogy ott is hallgassa a híres orvosokat és a gyógyítási elméletüket és gyakorlatukat megismerje, és hogy egyúttal bemutassa az orvostudományban való jártasságát a földkerekség leglátogatottabb színpadán. Itt magának a pápának udvarában gyakorolta egy fél éven át tisztes díjazás ellenében orvosi mesterségét, nevének ezzel nem kis dicsőséget és hírnevet szerezve.

De tisztább hitvallása miatt, amelyet minthogy már megismert és a római egyház annyi istentelen és szörnyűséges visszaélése között megtagadni egyáltalán nem tudott, várható volt, hogy nagy veszélybe kerül, ezért nem maradhatott ott tovább. Hát ismét visszatért Bolognába, és ott vezetője lett annak a kollégiumi közösségnek, amelyet a magyarok már korábban alapítványból bírtak, egy gazdag zágrábi kanonok jóvoltából, aki, mint mondják, a magyar származású nélkülöző tanulók használatára rendelt egy házat biztos jövedelemmel. Innen a szomszédos Illyricumba is elhívta a zágrábi püspök, és a környék több nemese, akiket veszedelmes betegségektől szabadított meg csodálatos eredménnyel és gyógyító tudományának egyedüli dicsőségére. Megjárva végül Itália legnevezetesebb városait, és azon vidékek legnevesebb orvosaival baráti kapcsolatba lépve, bízott abban, hogy hosszú peregrinációjának a haza már várt gyümölcsét veheti, de egyébként is, mivel a nagyságos Perényi Gábor úr rendelkezésére hazahívatott, az Úr 1560. évében hazatért, és urának magánorvosa lett, egyszersmind udvari emberei és tanácsosai közé is bekerült. Orvosi mesterségét nyolc évig gyakorolta az ő udvarában hűséggel, éberséggel, szorgalmasan, bölcsen és a legnagyobb alkalmatlansággal úgy, hogy annak a vidéknek minden főura és nemese versengett az ő gyógykezeléséért. És minden rendű és rangú ember, megnyomorítva a legváltozatosabb és legsúlyosabb betegségektől, naponta a legtávolabbi helyekről úgy kereste föl, mint valami apollói vagy aesculapusi gyógyhelyet, azzal a biztos reménységgel, hogy megromlott egészségüket visszaszerzik. Balsaráti Vitus János, aki akkor már ura nagy megbecsülését és sok hálóját élvezte, annyira kész volt mindenkivel jót tenni, annyi volt benne a segítőkészség, hogy senkit, bármi nincstelent és nyavalyást vissza nem utasított, a gyógyítást soha senkitől meg nem tagadta, hanem ajándékozó jósággal és örömet látott hozzá gyógykezelné mindenkint, szót se ejtve bárkinél, a jutalmazásról vagy fizetésről. Soha főurat, nemest, egyházi férfiút vagy gazdag polgárt nem gyógyított úgy, hogy elébb megegyezett volna munkája és fáradozása fizetését illetően, vagy valakinek gyógykezelését megkezdve zsugori módon kikötött volna egy bizonyos összeget föltétlenül arra az esetre, ha az illető betegségéből fölgyógyul. Még azt is, amit a gazdagabbak önként fölajánlottak, még azt is hányszor láttuk, hogy csak nagy vonakodva és szegyenkezve szokta volt elfogadni, erőszakkal

ráterőltetve, hogy ne vesse meg a hála és viszonzás szimbólumát azoktól, akiknek egészségét helyreállította. És bizony, hogy mennyi nyereséget és hasznot hozott a tizenöt éves, soha meg nem szakított orvosi működés, és hogy a családi vagyont illetően mit eredményezett, amint gondolható, gyümölcsöző orvosi tudománya, azt mutatja takarékos és szegényes háztartása, ahol aranyat, és ezüstöt semmit, vagy csak valamicskét láthatni. Sőt hátramaradt családjának a mindennapi szükségésnél valamivel nagyobb összeg sem áll rendelkezésére. Ezt a férfit ugyanis jóságra született természete valahogyan a mindenki iránti jótétemény gyakorlására vitte. A nagylelkű ingyenes gyógykezelést más érdemekkel is igyekezett növelni, és ezért sok súlyos beteget, egyházit és közrendűt, sőt a szegényebb nemeseket is, akik betegségük miatt idehozatták magukat, jóságosan ő élelmezte, napi étellel és itallal bőven táplálta. Egyébként házát, mint minden nincstelen és nélkülöző közös fogadóhelyét és a jóság tárházát látogatták mindig a szegény és bajba jutott emberek. Jóságának jámbor és dicséretes példájával házanépét is hozzászoktatta a készsleges alamiznaosztásra, úgyhogy senki se ment el üres kézzel, senkit ki nem zártak, aki adományt kérni jött ide.

Amikor már nagy kegyben volt uránál, és nagy tekintéllyel rendelkezett, sok bűnösnek használt könyörgésével és közbenjárásával, még a súlyos bűnök bocsánatát is kieszközölte, és sokakat a biztos halálbüntetéstől mentett meg. Így sok nemes és alávetett polgár ügyét és pártfogását készslegesen föl vállalta, és nagy hálálkodásukra véghez is vitte. Elsősorban pedig azért érdemel dicséretet, és magasztalást, mert rábeszélte urát, hogy a tudós és jámbor hírnevű férfiakat mindenütt gondosan föl kutatva elhelyezte a birtokán lévő iskolákba és egyházakba azért, hogy ezeket minél virágzóbbnak lássa olyan ékességekkel, amelyeknél nincsen ebben az életben előbbvaló, nincs szebb, nincs végre semmi, ami a világi méltóságnak nagyobb és fölsége-sebb díszére volna. Keresztülvitte továbbá, hogy az úr a tanulóifjúságot bőkezűen és nagylelkűen oltalmába vegye, és gondoskodjék róla, részint a hazai iskolákban, részint a külföldi egyetemekre szükséges összeg biztosításával azoknak főleg, akik majdan nagyobb előrehaladás reményét látszottak nyújtani. De az is az ő kedvezésének, tekintélyének és ügybuzgalmának volt az eredménye, hogy ugyancsak urától, Perényi Gábertől bizonyos birtokokat és nem kis jövedelmeket szerzett ennek a pataki iskolának is. Ilyen és ennyi ékes tulajdonságokkal jeleskedve úgy tűnt, hogy szerencsés és előnyös helyzetében minden lehetőségét mások közönséges hasznára fordította, azt akarta, hogy mindenkinek használjon, senkinek ne ártson. Mégis, mivel ahogy a kiemelkedő érényt ellenségesen mindig megtámadja az irigység gonosz ösztökéje, úgy ezt a kiváló férfit is méltatlanul merészelt üldözőbe venni. Igyekezett hamis vádakkal vakmerően megtépázni hírnevét, és szemérmetlenül csorbítani tekintélyét. De ismert ártatlansága, deréksége, hite, érénye, valamint mindenfajta embereknél szerzett érdemei, ugyancsak urának hathatós hálája, meg a helyes cselekedeteinek biztos és rendíthetetlen alapjaiba vetett megbecsülés, és valamennyi rend előtt való nagy tekintélye, könnyen elsöpörte a hitvány gyalázkodást. És a rosszakarók és irigyek hitvány fecsegése és álnok csalárdsága csakhamar semmivé lett és megszűnt, azoké, akik más ragyogó hírnevét nem képesek elviselni, a legjobbak gyalázásával és ki-

sebbítésével akarnak nagyvá lenni, mert nem jeleskednek olyan igaz erényvel, szilárd dicsőséggel, amely őket ajánlhatná. De az ő kipróbált élete ártatlanságának akár egyetlen nyilvánvaló és bőséges bizonyága lehet az, hogy maga Miksa császár, aki most a Római Birodalmat szerencsésen igazgatja, mihelyt tudomást szerzett János kiemelkedő erényeiről, tudásáról, hitéről, műveltségéről, a legsúlyosabb betegségek veszélyeinek elűzésében való csodálatos szerencséről, és nagyok és kicsik iránti sok érdeméről, mihelyt, amint mondtam, ezekről teljes bizonyossággal tudomást szerzett, önként nemesi címet és címert adományozott neki, és bőkezű jóságának kegyéből némi jószággal megajándékozva átemelte őt a nemesi rendbe. Eztán, mikor az említett Perényi Gábor úr az Úrnak 1567. évében Pozsonyban befejezte életét, ekkora és ilyen bőkezű pártfogót veszítve el, Vitus János doktor arra se vonta meg készséges és nagylelkű gyógyító tevékenységét kicsinyektől és nagyoktól, valahányszor csak kérték. Gyakran hosszú útra vállalkozott, fagyos szélben és tomboló zivatarban még életének és egészségének nyilvánvaló veszélyeztetésével is. Csak megbecsülnék igyekezetét és jóakarát azok a főurak, nemesek és barátai, akik magukhoz hívták! Nem kímélte magát, fagyot és hőséget egyaránt elviselt, túrta a gyakori utazások keserves terhét és fárasztó kényelmetlenségét a jó cselekedetek gyakorlásában való szüntelen sürgölődésében és az övéi és mások lekötelezésében való serénykedésében.

Fáradozásai pedig Isten jóságos kegyelméből egyáltalán nem nélkülözték az üdvös és kívánt eredményeket, mert sokakat meggyógyított hosszadalmas és súlyos betegségekükből, és pedig olyanokat is gyakran, akik már nem is bíztak az életükben. Közülük sokan most is erősítik, hálásan hirdetve, a kapott jótéteményt, hogy életüket és egészségüket az ő jósága tartotta meg. Így élt hát, mint valami közjó szolgálat és vigyázta a mások javát és hasznát, mialatt a magáéval nem törődött, elhanyagolva arra jóval kevesebb gondot fordított. Barátai gyakran szemére vetették, hogy ne csak másoknak akarjon használni úgy, hogy magának árt és otthoni dolgainak kárt okoz, ami meg is történt, családi ügyeinek ilyen elhanyagolása miatt, amelyeket pedig gondoznia és gyarapítania kellett volna. Továbbá, hogy kiemelkedő érdemeivel ne csak életében gazdagítsa a magyar nemzetet, az utókorra is ráhagyta tudásának a köznép javát szolgáló egy hírneves emlékét. Patrónus nélkül maradván, visszavonulva valamivel nyugalmasabb magánéletbe, egy kis pihenőhöz jutva, a seborvosok számára anyanyelven a gyógyításról négy könyvet írt, hogy a betegségek orvoslásának helyesebb és jobb gyakorlatáról őket tájékoztassa. E könyvek, lévén a gyakorló orvosok különös hasznára a legmegfelelőbb módszerrel összeállítva, ha egyszer kinyomtatásra kerülnek, a tudománytalan gyógyítás régimódi, rossz, hogy ne mondjam, esztelen módszereit kiűzve, illetve megjobbítva, elmondhatatlan, hogy egész hazánknek mekkora hasznára lesz az. Már korábban, amikor 1564-ben a veszedelmes járványos betegség ezen a vidéken olyan erősen terjedt, szerkesztett egy tudós könyvecskét latin nyelven, patrónusa, Perényi Gábor számára, amelyben tárgyalta azt, hogy hogyan kell elkerülni a járványt hozó idő betegséget okozó kellemetlenségeit, az egészséges étrend helyes megállapítását és az alkalmazandó gyógyszereket a mérgezett levegőtől megbetegedett test meggyógyítására. Összefoglalta ebben a legjobb módszerrel a leghíresebb

orvosok véleményét, azokat, amelyek ennek a témának rövid tárgyalásához tartoznak. És ezt a könyvecskét készségesen másokhoz is eljuttatta, úgyhogy közkézen forog. Végre idősebb korba jutva, megunva ezt a meddő, küzdelmes életmódot, amely nem támaszkodott biztos támogatásra és látható haszonra, és már türelmetlen volt a sok kényelmetlenség miatt, amely terhes volt számára, ugyanis naponta hívták gyakran mindenféle utakon távoli helyekre, ezért korábbi életmódját bölcs és megfontolt szándékkal megváltoztatni kívánta. Hogy ne éljen dicstelenül tunya és tétlen életet, hanem hátralévő éveit is jámborban az Istennek, és hazánk szentelje, ezért az egyház keretében a szent dolgok tanításának tisztére vállalkozott. Meglehetősen készséggel rendelkezett ennek a tisztségnek betöltésére, amely nemesebb, mint az orvosé, lévén a lélek gondozásával elfoglalva, a testi betegségeket gyógyító tudományt ezzel akarta elcserélni, vagy még inkább azt emezzel az előbbrevalóval és érdemesebbel tökéletesíteni és ékesíteni, és még nemesebbé és gyümölcsözőbbé tenni. Erre a megfontolásra vitte őt korábbi neveltetésének emléke is.

A Jaksith úrnő kiváló bőkezűséggel támogatta gyermekéveitől folytatott tanulmányait azzal a jámbor és üdvös szándékkal, hogy neveltje, János, ha felnőtt kort ér és igaz tudásra tesz szert, tudományát majd az Egyház szent hasznára fordítsa...

Hogy tehát az elhunyt jámbor szándékának eleget tegyen, és egyébként is lelkiismeretének és életének nyugalmat szerezzen, elhatározta, hogy az orvosi tudományokhoz, amelyeket sok éven át gyakorolt, hozzákapcsolja a mennyei gyógyítás közönséges hivatását...

Közben folytatta hűségesen a megkezdett tanítói hivatást, mindaddig, míg azok, akik nem jó szemmel nézték korábbi életének ezt a változását, megenyhültek és megszelídültek, és az egészséges békességakarók lelke az ugyanazon szent hivatalban lévő szolgatárssal a jámbor és üdvös egyezés megóvására és ápolására hajlott.

Minden jószándékú ember ugyanis egyhangúan és nyíltan kimondva dicsérte korábbi életének ezt a nemes és bölcs megváltoztatását. Főnemesek, nemesek és a köznép csodálva élethivatásának ezt a váratlan megújítását, vetekedve dicsőítették az isteni jószágot, hogy a hazai egyházakat ilyen üdvös ajándékban részesített, nagy hiány lévén a művelt lelkipásztorokban. Vitus János pedig, hogy nyilvános bizonyosságát adja annak, hogy ő semmiféle új és rossz tant, azon régi egyházak hitvallásával ellenkezőt vagy attól eltérőt nem akar terjeszteni, elvállalt tanítói hivatalában, közreadott egy tudós és világos írásművét, áttekintendő, rövid tételekbe csoportosítva a keresztyén vallás valamennyi fejezetét, hogy hitét, amelyet hirdetni, amelyért harcolni készült, azon vidék tudós férfiai szabad és biztos ítéletének vizsgálata alá bocsássa, hogy azt a Szentírás mértéke és mércéje alatt vizsgálják meg. De hogy e szükséges és nem haszontalan kitérő után visszatérjek a már megkezdetthez, ne gondolja senki, hogy Vitus János ezt a szent hivatalt valami hátsó szándékkal vállalta el, vagy rút kapzsiságból, vagy hogy dicséretes elhatározására mások hivatalának megkörményezése ragadta. Tanítói hivatalát a szomszédos, egyáltalán nem nagy és népes és valamennyinél kevesebb jövedelemmel kecsegtető város egyházában kezdte...

Elmúlván az év, minthogy az volt a vélemény, hogy Balsarati Vitus János jámbor-

ságának, tudásának, kormányzói bölcsességének, a tanításra való gyümölcsöző alkalmatosságának, erényeinek, jótanácsainak és más jótulajdonságaiank gyümölcssei egy népesebb és híresebb egyházban még jobban tündökölnének és nagyobb haszonnal járnának, és a pataki egyház éppen első lelkész nélkül volt, úgy döntött e város tiszteletre méltó tanácsa, félretéve minden habozást, és a magisztrátus is teljes tekintélyével és szavazatával helyeselte ezt, hogy egyházunk vezetését a nép egyetértő szavazata alapján doctor Vitus Jánosra ruházza...

Méltán mondhatta volna róla bárki, hogy amikor prédikált, akkor meggyőzősi képessége a száján ült. Megvolt benne a leleményes találkonyság a mondanivaló elrendezésének és beosztásának a hallgatóság értelmi képességéhez és tanulékonyágához szabott bölcs alkalmazására, a legmeggyőzőbb érveknek összegyűjtött harcra kész serege, és végül a bőségesen áradó ékesszóló előadóképesség, a beszéd folytatására mindig bőséges anyagot szolgáltató könnyedség és elegancia. Hogy ne is említsük szóban forgó egész külső megjelenését, amely csodálatosan méltóságos volt, taglejtése, arca tekintélyes, és illendő az öltözéke...

Természetből vele születetten egyenes, egyszerű, nyílt, tiszta, távol minden cselvetéstől és a csalárd titkolódzás megrögzött ravaszágától. Kiemelkedően szerény volt, soha nem tartotta magát nagyra, soha nem beszélt kevélyen, soha nem akart senkinek ártani, hanem mindenkinek egyformán hasznára lenni. Kedves beszédű, a baráti, családias érintkezésben udvarias és nyájas a vendégekkel, akik minden rendből hozzá sokszor naponta látogattak, vidáman tréfálkozó, kedvesen elmés volt...

A házaselete a legbékésebb volt, őszinte, kendőzetlen szeretettel teljes, mindkét nem mindenféle házastársi erényeinek fényes és utazásra méltó példája...

Feleségével, Orsolyával, ezzel a jámborsága, tisztasága, szemérmessége, ép egészsége, férje iránti hűsége és valamennyi asszonyi ékessége miatt nagyon dicsérendő nővel, akit egy tisztas családból, a régi nemes Móre familiából vett feleségül, tizenöt kerek esztendőtt élte együtt, ebből a házasságból öt élő gyermeke volt, három ma is él közülük. Hát még az iskolához milyen kegyes volt, milyen jóságos, bőkezű és adakozó! Hányszor ruházta fel a nélkülöző diákokat, egyformán fölöltöztette a rászorulókat, de különösen azokat a szorgalmasan tanulókat, akikről úgy gondolta, hogy nélkülözik a pártfogót.

Minden szegény és rászoruló, aki ebből az iskolából ment hozzá, kapott valamelyes támogatást, annyit, amennyit adni lehetősége volt...

Amint pedig a derék életűek jó véget szoktak érni, és a haláluk is csendes álomhoz hasonló, minden gyötorem és keserves félelem nélküli, úgy az ő jámboran és ártatlanul eltöltött életének a legóhajtottabb halál volt a bizonyíték. Mert minden félelem és szomorú rettegés nélkül folyamatos jámbor és buzgó fohászok közepette, amelyekben a saját, az ővéi, valamint az egész Egyház üdvét Istennek ajánlotta, április 7-én kilehelte lelkét, amikor még nem haladta túl negyvenhatodik életévét.

Forrás: Szikszai Fabricius Balázs: Halotti beszéd Balsarati Vitus János életéről és haláláról, 1575. április 9. Janus Pannonius – Magyarországi humanisták. Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp. 1982. (Orációk. Fordította: Ritoókné Szalay Agnes.)

Biographisches lexikon Der hervorragendsten aerzte Aller zeiten und völker

(Red.: Wernich, A. Dr. – Hirsch, A. Dr.)
Wien und Leipzig, 1884. I. Band. pag. 276.

Balsaratus, Johann B. (eigentlich Johannes Vitus) ... im Jahre 1529. geboren ... 20. Jahre alt, verliess er die Heimat, um die Universitaet, diesen Sammelpunkt hoher Gelehrsamkeit, zu beziehen, wo er durch volle 7 Jahre philosophischen Studien oblag und auf den Rath seines Gönners und Lehrers Philipp Melanchton, in Italien, namentlich in Padua, noch durch mehrere Jahre medizinische Kantnissei sich aneignete. Seine ausserordentliche Fleiss und seine grosse Gelehrsamkeit verschafften ihm alsbald einen weiterbereiteten Ruf und er genoss die Auszeichnung, als Fremder, an den Hof des Papstes Paul V. berufen zu werden, wo er durch einige Zeit als dessen Leibarzt wirkte, bis er auf Geheiss des Kaiser Maximilian I. 1560 wider nach Heimat kam, und sein Wissen seinem Vaterlande dienstbar zu machen bestrebte. Er starb 46 Jahre alt, nach kurzer Krankheit an einer Dysenterie und wurde von seinen Landslauten im zahlreichen Epigrammen... vielfach betrauert:

Petrus Beregszászi, Wittenberg 1575.

Siegmundus Cassoviensis, Wittenberg, 1577.

Sein

... erwachstwertten Arbeit:

Magyar chirurgia a sebgyógyászat mesterségéről 4 könyve. 1564.

A magyar szövege:

Minden idők és népek legkiemelkedőbb orvosainak életrajzi lexikona

(Szerk.: dr. A. Wernich – dr. A. Hirsch)

Bécs és Lipcse, 1884. I. kötet, 276. old.

Balsaráti V. János (közönségesen Vitus János) ... 1529-ben született... 20 éves korában elhagyta hazáját, hogy magasabb képzettség megszerzése végett egyetemre iratkozzék be, ahol teljes 7 évig foglalkozott filozófiai tanulmányokkal, majd pártfogójának és tanárának, Philip Melanchtonnak a tanácsára Itáliába, nevezetesen Pádovába utazott, ahol több évi tanulással elsajátította az orvosi tudományokat is. Rendkívüli szorgalma és hatalmas tudása révén nagy tekintélyre tett szert, és mint idegent, V. Pál pápa kitüntette figyelmével, akinek egy ideig udvari orvosaként működött. Azonban 1560-ban I. Maximilian császár parancsára ismét visszatért hazájába, és

tudását szülőházája szolgálatába állította. 46 éves korában rövid betegség után halt meg dizentériában.

Honfitársai számos epigrammában meggyászolták, a többi között:

Beregszászi Péter, Wittenberg, 1575.

Kassai Dávid, Wittenberg, 1577.

Jelentős munkája:

Magyar chirurgia a sebgyógyászat mesterségéről 4 könyve. 1564.

(A lexikoncikket ford.: G. Gy.)

Megfőzött nevet, ki nem ismert!

4. „VITUS” név a jelentésén nem ismert!

5. „VITUS” név a jelentésén nem ismert!

6. Más mint „VITUS” név nem is lett volna tebezzél,
„VITUS” helyesen kaptad meg nevedet!

7. Elvetted a házad, gyógyítván nyakvályúkat:
Önön életed így elfogy, nem csoda hét!
Orvosok harc mezején haltál mag hős halál!
Mily nemes és mi dicső így meghalni honért!

8. Elízium mezején jár-kei most néhai VITUS:
Láta Galénus is őt, láta nagy Hippocrates.
Am zaband ányát szemlélve meg se gyanítják:
Önmagukat látják Vitis alakja mögött.

*Magyarok Császár György Salva Fabrice Vasa Rostoll és háttérrel minden, majd nyomtatásban
Kassai Dávidhoz.*

Wittenberg, 1577.

Balsaráti Vitus János:

Búcsú tudóstársaimtól

Itt az idő, cihelődjünk már, hívnak honi tájak,
Hogy az elég terhes útra kilépjen a láb.
Nincs nehezebb, mint megkezdett haladásban megállni.
Így, mit alig kezdtünk, félbeszakadva marad.
Am, hogy a sors bajait mind bölcs türelemmel előzzem
Bátor léptekkel megyek a rosszak elé.
Hogy a sors maga nem vígan mosolyogva nevet rám,
Én türelemmel bajban is élni tudok.
Néktek, társak, akikre a dolgok jobbsorú légköre vár,
Tudós kebleteket töltsé be a jó tudomány.
Kívánom, hogy vígan éljetek annyi sok évig,
Mennyit az agg rege mond Nesztora élte felől.

/Latinból fordította:

Gulyás József

főiskolai tanár 1890-ben/

*Forrás: Szűkebb hazánkról /Mezőkovácsháza és környéke a szépirodalomban. Versek. Szöveggyűjtemény./
Összeállította: Balogh György könyvtárigazgató
Mezőkovácsháza, 1992.*

A magyar szöveg:

Minden váll és népek legkeményebb orvosának bevezetése

(Szark., dr. A. Wersch - dr. A. Hirsch)

Bécs és Lipcse, 1884. I. kötet, 276. old.

Balsaráti V. János (közönségesen Vitus János) ... 1829-ben született. ... 20 éves korában elhagyta hazáját, hogy magasabb képzettség megszerzése végett egyetemre iratkozzék be, ahol teljes 7 évi foglalkozást filozófiai tanulmányokkal, majd partfogósnak és tanárnak Philip Melaschionnak a tanácsára itáliaiába, nevezetesen Padovába utazott, ahol több évi tanulással elsajátította az orvosi tudományokat is. Rendkívül szorgalmas és hatalmas tudása révén nagy tekintélyre tett szert, és miután idegen V. Pál pápa kitüntette figyelmével, akinek egy ideig udvari orvosaként működött. Azonban 1860-ban I. Maximilian császár parancsára ismét visszavért hazájába, és

Balsaráti Vitus János halálára

1. Élet-e vajon az élet, amelynek e föld a hazája?
Életünk, mely igazi: Ádám odaveszté!
Föld a halál országa; a mennyben zárul az élet,
Melynek örök kapui VITUST most fogadák.
2. Az, kit a Valla jelentett egykor Itália földjén
És Láng doktor volt Némethonnak egén:
Orvosi nemzetség legnagyobb hőse valál.
Győzött ím a kegyetlen vég, a halál tefölötted,
S megmerevítette gyógyító kezedet.
Nagy voltál, de nagyobb lennél a Napnál is az égen,
Hogyha magát a halált győzted volna le most!
3. Elharapódzva e földön a bűne az emberi nemnek,
Bosszuló istenség kézbe véve a nyilát:
Elsőként a te városodat szemelé ki a pestis,
Melyben működött áldott ORVOS-ATYÁNK!
Éppen azért ragadott el téged e földi világból:
Megfékezni ne tudd járvány örületét!
4. „VITUS”: e név a jelentésére nézve is „Élet”.
Mily sokakat rántott vissza a sír peremén!
5. „VITUS” név, azaz „ÉLET” méltán illette téged:
Életed mily sokszor néped élete volt!
6. Más mint „VITUS” név nem is illett volna tehozzád,
„Életről” helyesen kaptad meg nevedet!
7. Életet adsz a hazának, gyógyítván nyavalyákat:
Önnön életed így elfogy, nem csoda hát!
Orvosi harc lmezején haltál meg hősi halállal
Mily nemes és mi dicső: így meghalni honért!
8. Élizium mezején jár-kél most néhai VITUS:
Látja Galénus is őt, látja nagy Hippocrates.
Ám zuhanó árnyát szemlélve meg se gyanítják:
Önmagukat látták Vitus alakja mögött.

*/Függelék Császár György Szikszai Fabritius Vazul életéről és haláláról mondott, majd nyomtatásban kiadott beszédéhez.
Wittenberg, 1577./*

Szikszai Fabricius Balázs:

Vitus János sírírata

Vitus János, akit tudományában maga Phoebus
sem győzött le sosem, nyugszik e hantok alatt.
Ámde ha holttetemét ez a domb betakarta is éppen,
híre dicsőségét nem nyeli el sohasem.
Meg nem elégedvén azzal, hogy a kórfajokat mind
elveri s így gyógyít testeket orvosilag,
még nemesebb gyógyszert alkalmaz a kedveszegettnél:
égi malaszt nedvét önti szívébe a hős.
Evvel a két gyógyszerrel erősíté fel az embert,
úgyhogy egészében járta meg orvosi szer.
Boldog, akit buzgó hite képessé teszen erre
s ily belső szerrel mentheti meg betegét.
Még a csodás kegyelet, bölcsesség, lelki nemesség,
jellemerő és hit, min soha folt nem esett,
és az a jóakarát, mely mást kiségiteni önként
kész vala benn, szintén emlegetésre való.
Sírjon a pannon föld, árvulva búsuljon az egyház,
sóhajtozzon a búbánatos orvosi céh.
Visszahozathatlan kimúlál díszéke hazánknak,
Elmúltál s roppant rés szakadott teveled!
Tiszteljen meg az érdemidért mindig az utókor
s óvja mulandóság bús doha ellen eged!
Üdv véled, Vitus! Hozzád a halál doha nem fér;
hírneved el nem vész, Vitus, az ég teveled!

/Szerzője ezt a verset a már idézett gyászbeszédhez fűzte, és adta ki Wittenbergben 1576-ban./

Siegmund Dávid:

Fabritius Vazul emlékére

VITUS a nagy doktor megvált eme földi hazától,
És új élete lett csillagok útja felett.
Lelke felét ám itt feledé a halála után is:
Itt hagyván társát, hű Fabritiusát.
Kéri az isteneket, hogy végre is visszaadassék
Néki Fabritius s Fabritiusnak is ő.
Véget vetve hamar a tanítvány élte sorának,
Hogy ne gyötörtessék földi bajoktól már.
Gyógytudomány szerzője a délosi híres Apolló
Gyermeke kérését meghallgatja tehát:
Tegzéből kiemelve halálos fegyvere-tárát,
Már levegőt szelik át vésteli gyors nyilai.
Titkos a mérég s permetezik le az égi magasból,
Szörnyű halálos kór veszti az embereket.
Járvány-fertőzött tömegek menekülnek a tájra,
Ám ily nagy bajnál nincs mérték, se határ.
Végre Fabritiust is az égi tájra utalta,
VITUSA mellett már új élet fakad ott.
Nagy lelkek, kiket im most kölcsönös hév ragadott el,
Tündöklik nevetek minden időkre dicsőn!

Megjegyzés: Szikszai Fabritius Vazul /Balázs/ felesége Vitus Margit volt, B. V. J. testvérhúga. Azonban Fabritius nemcsak mint sógorát, hanem, mint tanárát is tisztelte Balsarátit.

Forrás: Veszprémi István: Magyarország és Erdély orvosainak életrajzaihoz adandó pótlékok. Az eredeti latin nyelven íródott a 18. század második felében: Succinta medicorum Hungariae et Transilviae biographia - supplementa címen. Az egész mű 4 kötetes, a fordítás Budapesten készült 1960-1970 között.

A Marczibányi család

Marczibányi (puchói). Trencsénvmből származó ősi nemes család. Első ismert őse M. István, aki a XIV. században élt. Fia Márton, illetve unokája András, akinek Mátyás király 1467-ben címeres levelet adományozott.¹

Megyénkben a család tagjai közül először M. Lőrincz I. jelent meg; mikor költözött megyénkben, nem tudható; neve első ízben 1739-ben fordul elő;² 1741-ben, a főispáni beikatatáson, mint jegyző szerepelt³, 1742-ben pedig, mint Csongrád vm. jegyzője vett részt az egyik megyei ülésen.⁴

Midőn Návay György 1743-ban állásáról lemondott, a vármegye Bibics Jakabbal szemben M. Lőrinczet választotta meg alispánjának.⁵ Birtokot 1752-ben szerzett megyénkben, midőn Tornyát, mely ez időben a mutinai uradalomhoz tartozott, a kincstártól megvette.⁶ Ezt megelőzőleg a M. családnak Trencsénvmben (Dvorecz, most Bánudvard) és Borsodvmben is nagy kiterjedésű birtokai voltak, melyeket M. Lőrincz később különféle vételek útján egyre gyarapított. Erről tanuskodik a csanádi káptalan előtt 1759. október 28-án kiállított okirat, mely szerint M. Lőrincz és felesége *Kvassovszky Judit* a birtokukból hitbizományt létesítettek.⁷ Ebben az okiratban említett családibirtokok még: Kamenicza, Ledenicze és Beucsin (vétélára 40000 frt.), tornya (11000 frt.), Varjasháza (17000 frt.) Kurticsfalu 1/2 része és Kutas (melyeket a Horváth, illetve Muslay családtól vett meg 33420 frt-ért)

A család későbbi birtokvásárlásai voltak a felsoroltakon kívül: Csóka (M. Lőrincz II. vétele 95500 frt-ért);⁸ Dombegyház (M. István szerezte meg 1800-ban és ide telepítette Marczibányi-Dombegyházát);⁹ végül Lőrinczfalva (M. Lőrincz III. telepítése 1848. körül). Az itt felsorolt birtokok M. Antal 1871. máj. 16-án kelt végrendelete alapján, minthogy a fiuág M. Lőrincz III. 1872. évben bekövetkezett halálával kihalt, a női ágra szállottak át s azokat a *Vagyon-, Rakovszky-, Madocsán-, Jobb-, Andaházy-, Jánoky-, Justh-, gr. Karácsonyi-*családok stb. örökölték.¹¹

M. Lőrincz I. vármegyénk kimagasló alakjai közé tartozik. Még birtoka sem volt Csanádvm-ben, midőn már mint tekintélyes nemes szerepelt és így tisztán egyéni kiválóságnak tulajdonítható, hogy az 1741-iki pozsonyi diaetán, mint megyénk követe vett részt. Mint alispán pedig vármegyénk minden ügyét nagy odaadással szolgálta.

Elődje, Návay György, nyomdokain haladva, ő is a régi, nagy és hatalmas Csanádmegye visszaállításán fáradozott.

Orosháza megszerzése iránt indított mozgalom volt e téren első lépése. Orosháza ebben az időben Harruckern Ferencz báró tulajdonában volt, akinek engedelmével

¹ Nagy Iván VII. k. 294-5. I. ² Ik 1739. 53. sz. ³ Ik. 1741. 35. sz. ⁴ 1742. III. 6. ⁵ Ik. 1743. 32. I. ⁶ Ik. 1753. 149. ⁷ Ik. 1769. 542. B. ⁸ B. II. 112. ⁹ B. II. 145. ¹⁰ B. II. 636. *Szentkláray: 100 év Délmagy. tört.* 202., 448. ¹¹ M. Antal végrendelete.

ott nagyszámú - legnagyobb részt ág. h. ev. vallású - idegen lakosság telepedett meg. A helység megszerzésére ugyan aligha voltak Csanádvárnak történelmi jogai, mert - tudomásunk szerint - sohasem tartozott megyénkhez. M. Lőrincz e cél elérésére még a Básty-családtól is kért iratokat,¹⁾ de sikertelenül, mert Orosháza továbbra is Békés megye területén maradt.

A következő évben Tótkomlós visszacsatolása került sorra. Ez a község, mely már a XV. században jelentékeny helység volt, a XVI. század közepéig megyénkhez tartozott. Mikor a Paksy-család I. Ferdinánd királytól a szentandrási uradalom birtoklási jogának megerősítését kérte, az erre vonatkozó adománylevélben - tévedésből - Tótkomlóst is Békésmhez tartozó községnek tüntették ki. 1719-ben a szentandrási uradalom a Száraz-család birtokába ment át, mely alkalommal az említett és 1560-ban kelt adománylevél alapján Tótkomlóst - ismét tévesen - Békés megyéhez számították. M. Lőrincz azonban, tudva ezt a tévedést, anélkül, hogy a visszacsatolást törvényes uton kieszközölte volna, Tótkomlóra is kivetette az adót. Ez ellen Békés vmegye tiltakozott, majd ennek eredménytelensége után a helytartótanácshoz fordult panaszával. A helytartótanács erre utasította Csanádvármegyét, hogy álláspontját e kérdésben fejtsse ki. A vármegye jelentésében hivatkozott a téves adománylevélre, mely épen tévedésénél fogva jogforrásnak nem tekinthető, utalt Tótkomlós földrajzi fekvésére, mely szerint Tótkomlóst keletről Kaszaperegh és Kovácsháza, délről Fecskés és Mezőhegyes, nyugatról Kopáncs és északról Szőlős határolják, amely területek pedig mind Csanádmegye területén fekszenek, idézte az 1561. évi palatinalis conscriptio adatait, sőt felemlítette azt is, hogy a közelmúltban a vármegye ott joghatóságát (iurisdictio) minden akadály nélkül gyakorolta, legújabban pedig Balta Péter arendator a reá kirótt adót is megfizette. Ennyi világos adat mellett a helytartótanács nem döntött a vitás kérdésben, hanem per útjára utasította a megyét.²⁾

Ilyen körülmények között M. Lőrincz tanácsosnak látta írásbeli bizonyítékokat is szerezní s ezért az 1746. június 22-ikére kitűzött palatinalis bírósági tárgyalás elhalasztását is kérte; egyben Abrahámffy Gábort Erdélybe, Botka Andrást a leleszi és jászói konventhez, Lakó Mihályt a Nógrádvmben lakó Básty-családhoz küldte el, hogy Tótkomlósnak Csanádmegyéhez való tartozását igazoló okiratokat keressenek, azonkívül a kir. kancellária bécsi levéltárát is átnézte. Az így összegyűjtött írásos bizonyítékokkal felszerelve indult le Pozsonyba, hogy a perben személyesen képviselje a vármegye érdekeit és megvédhesse annak jogait.

Az 1746. nov. 14-én kezdődő tárgyalás a vármegye javára dőlt el és M. Lőrincz alispán 1747. március 16-án örömmel jelentette a rendeknek hogy Tótkomlós visszacsatolása érdekében nem fáradozott hiába. A vármegye eme bejelentés után a legelső gyűlését mindjárt Tótkomlóson tartotta, amely gyűlés lefolyása azért érdemel különösebb említést, mert azon M. Lőrincz magyar beszédében üdvözölte az összegyűlt rendeket s a vármegye nevében a legteljesebb támogatást ígérte a tótkomlósiaknak.³⁾

¹⁾ Ik. 1744. 171. ²⁾ Ik. 1745. 190., 225., 289. ³⁾ Ik. 1747. 355.

Ebben a kétségkívül igazságos döntésben azonban Békésvm. nem nyugodott meg, hanem pörújítással élt; de igazságtalannak tartotta azt a Száraz-család is, mely a maga birtokának tekintette Tótkomlóst és jogainak csorbitását látta az ítéletben. Hiába sürgette a helytartótanács az ítélet végrehajtását, hiába fordult M. Lőrincz támogatást kérve a nádorhoz; 1748. dc. havában a nádor visszafélte Tótkomlóst Békésvm.-nek s ettől kezdve ez a helység végleg elszakadt Csanádmegyétől.¹

M. Lőrincz, hogy a hivatalos teendők rendesebb ellátását biztosítsa, már 1744-ben sürgette a megyeház építését. 1745-ben meg is kezdték a munkát, a „Domus Cotensis” azonban 1751-ben már dűledező állapotba jutott², ugyannyira, hogy helyette Vertics József mérnök tervei alapján 1780-ban új megyeháza épült, melyet 1836-ban a mai alakjában emeletesre bővítettek.³

M Lőrincz nemcsak lvármegyéjének volt lelkes és odaadó munkása, hanem mint földesúr is gondját viselte népének. Alig hogy Tornyát birtokába vette (1753. május 3.), a csanádi püspöktől papot kért, akinek lakást, ételmet és fizetést adott. 1753-ban templomot is épített Tornyán, mert ez időben Battonyán, Dombegyházán, Dombiratoson, Kevermesen, Kovácsházán és Kamaráson, tehát az egész környéken seholsem volt templom.⁴ A községében szegényházat (kórházat) is létesített.

Az 1762. nov. 22-én tartott tisztújításon ismét egyhangú lelkesedéssel választották meg alispánnak, mely hivataláról 1767. április 30-án mondott le.⁵

M. Lőrincznek fia volt:

M. István (sz. 1752. † 1810.), akit 1783. aug. 12-én választottak meg a vármegye alispánjának. Vezetése alatt avármegyei élet, mely elődje, Marsovszky György alispán, idején erősen hanyatlott, újból mozgalmassú vált. II. József újításai ugyanis konzervatív rendek ellenállását idézték elő s ennek egyik lelkes mozgatója M. István volt. Leghevesebb ellenzője volt a németesítő törekvéseknek, de a közigazgatási reformok megvalósítása ellen is erősen küzdött. Vármegyénk külön is igen alaposan megindokolt feliratban – melyet M. István javasolt s főbb vonásaiban készített is – fordult a helytartótanácsához a rendelet visszavonása érdekében, bár az új főispánt, illetve kir. biztost, aki Bihar-, szabolcs-, Békés-, Arad- és Csongrádvmegye főispánja is volt, a megye hajlandó volt ebben a minőségben is elfogadni. Az újítások ellen elhangzott tiltakozásai azonban eredménytelenek maradtak, sőt mikor Békés- Csongrád- és Csanádmegye egyesítésével az ősi Csanádmegye önállósága is megszűnt, 1786. május 27-én állásáról lemondott.⁶

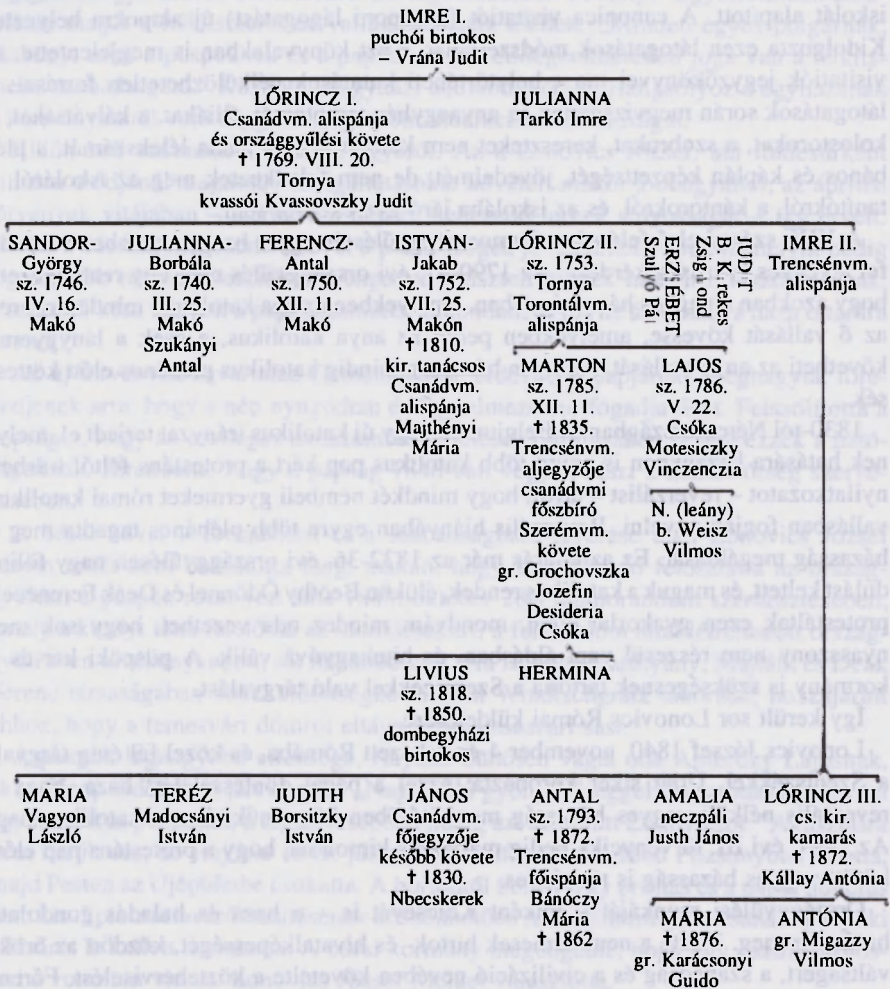
A II. Lipót által 1790 június 6-ára összehívott országgyűlésen, a közben önállóságot visszanyert megyénknek ő volt az egyik követe; 7 munkálkodásáról beszámolt a megyének és egyben a követi napidíjairól a megye javára lemondott.⁸

¹ Ik. 1746. 300., 317., 321. — 1747. 336. — 1748. 426., 447., 400. — 1749. 460. ² Ik. 1745. 211. — 1751. 689. ³ Szalay, aradi építőmester építette 10800 frtért. Ik. 1780. 311. — 1781. 255. B. II. 473. ⁴ Ik. 1754. 251., 316. ⁵ Ik. 1762. 392. 1767. 1. ⁶ Ik. 1784. 427., 433. — 1785. 458., 466., 552., 691. — 1786. 567. ⁷ Ik. 1790. 5. 8 Ik. 1791. 527.

Testvérének, *Lőrincznek* egyik fia, *Márton*, rövid ideig vármegyénk főszolgabírája volt. Ez utóbbinak fia *Livius*¹, aki Torna és Kurtics (ma Kürtös) felerészét illető királyi tizedre V. Ferdinándtól adománylevelet nyert 1836. június 26-án, melyet megyénkben u. azon évben kihirdetett.²

A család többi tagjai közül felemlítjük még *M. Imrét*, aki Trencsénvármegye alispánja volt és ennek fiát, *Jánost*, aki vármegyénket, mint főjegyző, majd mint orsz. gy. követ szolgálta.

A család 1843. január 12-én a *csókai* előnevet kapta.³ Megyénkben szereplő ágának leszármazása ez:

¹ Borovszky – tévesen – István fiának mondja Livius. B. II. 145. ² Ik. 1836. 2445. ³ Kir. könyv 135.
 Forrás: Barna J. – Sümeghy D.: Nemes családok Csanád vármegyében. (Makó, 1913.)

Lonovics József

Lonovics József 1793-ban született Miskolcon. 1817-ben szentelték pappá, majd 1829-ben kanonikként került Egerbe, de nem sokkal később már temesvári püspökként működött. 1830-ban az alsótábla káptalani követévé választották, főpapként pedig a felsőház tagja volt.

Püspökként huszonhárom plébániát, bölcséleti és jogi főiskolát, liceumot és tanyai iskolát alapított. A canonica visitatiót (a kánoni látogatást) új alapokra helyezte. Kidolgozta ezen látogatások módszertanát, s ezt könyvalakban is megjelentette. A visitatiók jegyzőkönyvei ma a helytörténeti kutatások nélkülözhetetlen forrásai; a látogatások során megvizsgálták az anyaegyház templomát, filiákat, a kálváriákat, a kolostorokat, a szobrokat, keresztekét nem különben a plébánia lélekszámát, a plébános és káplán képzettségét, jövedelmét, de nem feledkeztek meg az iskoláról, a tanítókról, a kántorokról, és az iskolába járó gyerekekről sem.

A XIX. század első felének reformországyűlésein egyre határozottabban vetődött fel a vegyes házasság kérdése. Az 1790-91. évi országyűlés még úgy rendelkezett, hogy azokban a vegyes házasságokban, amelyekben az apa katolikus, minden gyerek az ő vallását kövesse, amelyekben pedig az anya katolikus, a csak a lánygyerek követheti az anya vallását. Az ilyen házasság mindig katolikus plébános előtt köttesék.

1830-tól Németországban és Belgiumban egy új katolikus irányzat terjedt el, melynek hatására hazánkban is egyre több katolikus pap kért a protestáns féltől írásbeli nyilatkozatot – reverzálíst – arról, hogy mindkét nembeli gyermeket római katolikus vallásban fogják nevelni. Reverzális hiányában egyre több plébános tagadta meg a házasság megáldását. Ez az eljárás már az 1832-36. évi országyűlésen nagy fölnindulást keltett, és maguk a katolikus rendek, élükön Beöthy Ödönnel és Deák Ferencsel, protestáltak ezen gyakorlat ellen, mondván: mindez oda vezethet, hogy sok menyasszony nem részesül papi áldásban, és hitehagyóvá válik. A püspöki kar és a kormány is szükségesnek tartotta a Szentszékkal való tárgyalást.

Így került sor Lonovics Római küldetésére.

Lonovics József 1840. november 4-én érkezett Rómába, és közel fél évig tárgyalt a Szentszékkal. Útját siker koronázta: azzal a pápai döntéssel tért haza, hogy a reverzális nélküli vegyes házasság megkötésében közreműködhet a katolikus pap. Az 1844. évi III. törvénycikk pedig már azt is kimondta, hogy a protestáns pap előtt kötött vegyes házasság is törvényes.

Országyűlési munkáját – miként Kölcseyét is – a haza és haladás gondolata határozta meg. Védte a nem nemesek birtok- és hivatalképességét, küzdött az örök-váltságért, a szabadság és a civilizáció nevében követelte a közteherviselést. Főrendiházi beszédében hangsúlyozta: „Valahányszor az eddig adózott néposztály terheinek közösen viseléséről leend szó, és főpapi és főpásztori minőségemben ezt mindenkor

a legszívesebb készséggel fogom pártfogolni.”

A nyelv kérdésében is a kor szellemének megfelelően foglalt állást. Már a nyelvtörvény megszületése előtt magyar nyelven küldte szét pásztorleveleit. Úgy tartotta, hogy a nyelv a nemzetnek legdrágább kincse. A túlzó nyelvújításokat sem ítélte el, mint ahogy – szerinte – nem kárhozzáttható a túláradó anyai szeretet és aggodalom sem.

A szólás- és sajtószabadság hirdetője volt: „Őszintén óhajtom, hogy hírlapjaink írói használhassák a szó minden fegyverét az attikai sótól kezdve a legcsípősebb lúgig, s az egyszerű cáfolattól kezdve a legkorszerűbb iróniáig.” Egyértelműen elkötelezte magát a lelkiismeret és vallásszabadság mellett. „Minden egyes polgárnak, csakúgy, mint a püspöknek és a papnak, teljes elidegeníthetetlen joga van a lelkiismeret szabadságára.” Küzdött az egyházi autonómiáért is. Hangsúlyozta egyházának a kormányzattól való függetlenségét, önrendelkezési szabadságát.

Külön kell szólnunk a dézsma ügyéről. Az a Lonovics József, aki földesúrként minden elődjénél magasabb szolgáltatásokat követelt makói jobbágyaitól, az áprilisi törvények vitájában – átérezve a népére nehezedő terhek súlyosságát – így érvelt: „Noha a dézsma megszüntetésével a püspökségek jövedelmeik felét, némelyik pedig legnagyobb részét elveszítik, de engedve a tisztelt rendek hazafiúi felszólításának, részemről kész vagyok a papi dézsmáról lemondani és ezt az áldozatot a haza oltárára letenni.”

Az új törvények zavartalan életbeléptetése érdekében papjainak meghagyta: törekedjenek arra, hogy a nép nyugodtan és fegyelmezetten fogadja őket. Felszólította a papságot, hogy az esetleges antiszemita tüntetések elfojtásában segédkezzenek a hatóságoknak. Elrendelte, hogy a papság 1848-ban vegyen részt a nemzetország szervezésében.

A bécsi udvar a forradalom és a szabadságharc leverése után Lonovics József három tettét nem bocsátotta meg: azután, hogy az uralkodó feloszlatta az országgyűlést, a püspök részt vett ama 1848. október 28-i memorandum szerkesztésében, amely a királyt tette felelőssé az öldöklésekért; a forradalom által létrehozott országgyűlésben tevékenykedett, sőt hajlandó volt arra is, hogy Batthyány, Majláth és Deák Ferenc társaságában békeküldöttségbe menjen Windischgrätz táborába; hozzájárult ahhoz, hogy a temesvári dómról eltávolítsák a császári sást.

A püspök legnagyobb ellensége, Haynau dühösen vágta oda Ambrózy Lajosnak, aki a főpap érdekében járt el nála: „Nagy lelki győnyörűséggel akasztottam volna fel egy katolikus püspököt, a legszívesebben pedig azt az önhitt Lonovicsot.” Akasztásra nem került sor, de Haynau 1849. július 21-én elfogatta, s előbb Pozsonyban tarotta, majd Pesten az Újépületbe csukatta. A börtöntől Scitovszky primás és a pápai nuncius nem kis diplomáciai erőfeszítésének köszönhetően menekült meg, de csanádi püspöki állásáról le kellett mondania. A bécsi kormány megengedte, hogy egy osztrák kolostorba vonuljon vissza. Lonovics József Melket választotta.

„A meg nem érdemelt balsorsot méltósággal viselte. Soha nem panaszkodott, soha senkit nem vádolt, semmit sem kárhozzátott, senkire nem neheztelt. Ámbár szívén

érhette a kegyetlen csapás, és erősen vérezhetett tőle. Sebét mégis mindenki előtt elrejtette, senki nagy fájdalomát észre nem vette.” – írta Ipolyi Arnold.

Lonovics főpapként és országgyűlési követként nem tudott időt szakítani könyvek írására, de meghurcoltatása alkalmat adott erre. A melki apátság könyvtárában jutott ideje tudományos kutatásokra. Ott írta a Josephinismus, az Angol türelem és a Népszerezű egyházi archeológia című műveit.

1853-ban megengedték, hogy száműzetés Bécsuben folytatódjon. Ekkoriban Széchenyi Döblingben senkit sem fogadott, de a püspököt magához hívatta, és a legnagyobb magyar átmenetileg visszanyerte lelki egyensúlyát.

Lonovics 1860-ban, az októberi diploma megjelenése után visszatérhetett hazájba, a IX. Pius elégtételül amasiai címzetes érsekké tette meg. 1866-ban kinevezték kalocsai érseknek.

Első pásztorlevelét még megírta, de Kalocsára már csak a koporsója érkezett meg. 1867. március 13-án halt meg, a kalocsai székesegyház kriptájában helyezték örök nyugalomra.

A gégerákban elhunyt főpap kimetszett gégéjét a Lonovics család *dombegyházi kriptájában* helyezték el, jelképesen ezzel is jelezve, hogy az érsek igazában szónoklataival, főrendházi beszédeivel szoltáta hazáját és egyházát. Ezt a kriptakápolnát 1945 után kifosztották, majd porig lerombolták...

Forrás: dr. Tóth Ferenc: Kétszáz éve született Lonovics József (Élet és Tudomány, 1993/43.)

A szegénylegények visszavárták Kossuthot

Néha aztán meglepett a vágy, egészen magunkra lenni, hogy szívünk, lelkünk szerint kibeszélhessük magunkat. Ilyenkor tömegesen megleptük Junga Gyurit dombegyházi pusztáján. Fényes legényi háztartása volt, s vendégszeretete nem ismert határt. Ő maga nem, de két testvére szintén honvédeskedett.

Étkezés és borozás közt itt újra megvívtunk minden csatát, apró részleteivel; Szolnok, Nagysalló, Isaszeg, Branyiszko, Budavár bevétele egymás után szőnyegre került, a piski híd, Szeben stb.

Mindenki tudott valamit mondani, ami legnagyobb volt. Glatz Tóni megnyerő, szelíd s kedves egyéniség szívvel-lélekkel hazafi, 1848-49-ben országgyűlési képviselő, hogy saját életéből szintén kimagasló mozzanatot említsen, megszólalt:

– Mindaz kevés ahhoz a jelenethez képest, mikor mi Debrecenben április 14-én egyhangúlag kikiáltottuk a függetlenséget.

– Ahhoz ugyan nagy hősiesség kellett – jegyezte meg egyik vasgyúró honvéd –, egy győzelmes hadsereg háta mögött ezt megtenni. Glatz Tóni az ő lágy, csengő hangjával csak annyit felelt:

– Azért mégis nagyszerű volt.

Ez összejövetelek híre még a pusztákon is elterjedt, annyira, hogy egy alkalommal, amint így együtt poharaztunk, belép Junga inasa azon hírrel, hogy szegénylegények akarnak bejönni.

Hadd jöjjenek.

Hét szál példányszerű legény állított be. Katonásan tisztelegtek.

– Hallottuk, hogy itt vannak a tiszt urak – szólalt meg az első-, látni kívántuk.

– És kérdeni tette hozzá a második –, mi újság? mikor érkezik Kossuth, s meddig várjunk még?

– Semeddig, fiam – szólt Karácsony Tóni ezredes –, Kossuth éppúgy Törökországban belebbezve van, mint mi Aradon. A legszentebb óhajtaival, legjobb akarattal sem jöhet. Legokosabb, ha búcsút mondtok a pusztáknak, aztán hazatértek az ekéhez s tisztességes munkához.

– Mi csak megvárjuk Kossuthot.

– Hisz az otthon is megtalál.

– De nem talál, mert a német elvisz katonának.

– Annál jobb, legalább fegyveresen talál.

– Köszönjük, van az nekünk.

Étkeztek, néhány üveg jó bort megittak, aztán tisztességtudón megköszönték a szíves vendéglátást.

– Aztán vigyázatok magatokra – intettük őket.

– Már akármi lesz, akárhogy lesz – felelték –, de a német nem eszik belőlünk...

Forrás: Degré Alajos: Visszaemlékezéseim (Magyar Századok sorozat) Szépirodalmi Kiadó, Bp. 1983. Megjegyzés: Az 1848/49-es szabadságharcnak vannak más dombegyházi vonatkozásai is. Bóna Gábor Kossuth Lajos kapitányai c. könyvében (Zrínyi Kiadó, Bp., 1988.) említést tesz a következő két tisztről: Csapó Sándor, 1818-ban született Dombegyházán. Magyar Cs. kir. főhadnagy a 7. vérteszredben. 1848. október 19-én a 60. Wasa gyalogezred honvédsereghez csatlakozott. 1. zászlóaljának alszázadosává nevezik ki, de a császári hadseregben marad. 1851-ben mint főszázadost nyugalmazták. 1891-ben halt meg Budapestén.

Markovits Vince 1826-ban született Nagyváradon, vagy talán Dombegyházán. (Erről nincsenek egyértelmű adatok idáig.) A bécsi hadmérnöki akadémián végez, 1846-tól hadnagy a 9. Miklós huszárezredben.

1848. október 19-től honvéd főhadnagy ezrede tartalék századánál Nagyváradon, majd Derecskén. Később alszázados ugyanitt. 1849 márciustól ezredénél szolgál a VII. hadtestben. Április 5-én megsebesül Hatvannál. Április 18-tól főszázados és századparancsnok a világosi fegyverletételig.

Aradon, halálra, majd négy év várfogságra ítélik.

1851-ben kegyelmet kap. Az 1850-es években és 1867/68-ban földbélő Dombegyházán, ez utóbbi időpontban a Csanád megyei honvédegylet tagja.

Hollósy Kornélia

Hollósy Kornélia ősei szamosújvári örmények voltak. Eredeti nevük Korbuly, s a családnak egyik sarja, Korbuly Bogdán 1871-1874-ig a kolozsvári Nemzeti Színház intendánsa volt, dúsgazdag ember, négy éven át a sajtójából fedezte a színház tetemes deficitjét...

Hollósy Kornélia apját is Korbuly Bogdánnak hívták, ő 1779-ben született Szamosújvárt. Fiatalon, húszéves korában feleségül vette a mindössze 14 éves Csasz Mária Magdolnát, az örmény származású Csasz Salamon leányát és a későbbi nagyhírű pesti orvosprofesszor, Csasz Márton testvérhúgát. Huszonkét évig tartó házasságukból 11 gyermek született, 5 fiú és 6 lány. A testvérek közül az ötödik fiú, József a katonai pályát választotta, s a hannoveri husároknál főhadnagyi rangot ért el, majd a szabadságharc alatt ezredével együtt a honvédekhez állt, s itt századossá léptették elő...

A lányok közül Anna Mária volt a legidősebb. Ő Szabó Antal temesi alispán felesége lett. Korai halála után Szabó a következő Hollósy lányt, Katalint vette feleségül, majd annak halála után harmadszor is Hollósy lány lett a felesége Cecília.

Kornélia Julianna Klára szüleinek legfiatalabb gyermeke volt, 1827. április 13-án született, a Temes megyei Gertenyesen, apja birtokán. Születése édesanyja életébe került. A sok gyermekkel özvegyen maradt apa hamarosan újból megnősült, feleségül vette az ugyancsak örmény Lászlóffy Rebekát. 1832-ben Korbuly Bogdán gertenyesi előnévvel magyar nemességet kapott I. Ferentől, amely kiterjedt fiú- és leányági törvényes leszármazóattaira is. A család ugyanakkor nevét Hollósyra változtatta. Gondtalan, boldog családi életet éltek Gertenyesen; a gyermekek lassan felnőttek, a fiúk megházasodtak, a lányok férjhez mentek.

A későn született Kornélia is felcseperedett, s mert Gertenyesen középiskola nem volt, apja vejéhez, Szabó Antal másodalispánhoz Temesvárra adta 11 éves leányát, hogy ott járjon iskolába, s beíratta az apácák zárdaiskolájába. Bár a tanulás minden ágában kitűnő volt, az ének- és zongoraórákat különösen kedvelte. Ének- és zongorára a bécsi operaház kiérdemesült tenoristája, az öregedő Zimmermann oktatta a növendékeket. A jó hangú kis Hollósy lány hamarosan annyira magára vonta az énekmester figyelmét, hogy külön kezdett foglalkozni vele, s a kislány kiváló tehetségére felhívta az apa figyelmét is. Ajánlotta, hogy taníttassák, képeztessek tovább a hangját, s adják művészpályára.

Hollósy Bogdán hallani sem akart arról, hogy a gazdag és nemes família leánya színészlő legyen, ez ellenkezett társadalmi rangjával és osztályának felfogásával is. A biztatás annál inkább hatott Kornéliára, aki kettőzött szorgalommal tanult és gyakorolt. 15 éves korára befejezte tanulmányait és ő maga is azzal a kéréssel fordult apjához, hogy továbbképzése érdekében engedje küldöldi tanulmányútra.

Kornélia kérését a családtagok is támogatták, s útjának anyagi fedezetére kikérte

anyai örökségét, illetve a hozományára szánt összeget, s ő minden további anyagi igényéről lemondott. Ez az elszántság végül is engedékenységre bírta az apát, és teljesítette leánya kívánságát. Kornélia sógorának, Szabó Antalnak egy idős rokonát, Sóskuti Szabó Johannát vette maga mellé kísérornek, s így indult el tanulmányújtjára.

Zimmermann ajánlatára először Bécsbe ment, és Matteo Salvinál, az udvari opera későbbi igazgatójánál jelentkezett kiképzésre. Salvi zeneszerzőként is jó nevet szerzett magának, és több magyar tehetséget nevelt. Szívesen fogadta Kornéliát, aki olyan nagy haladást ért el az énektanulásban, hogy Salvi magánál különb mestert ajánlott Francesco Lampertit Milánóban.

Hollósy Kornélia 1843 őszén kísérorjével együtt Bécsből Milánóba utazott Lampertihez. Két évig volt a mester növendéke, s tanulmányai befejeztével egy ének-mesteri bizottság előtt vizsgázott – teljes sikerrel.

Lamperti atyai intelmmel bocsátotta útjára növendékét, hagyva, hogy egyelőre csak kisebb színpadokon szerepeljen, míg megszokja a nyilvánosságot és a nagy színpadokat. Először Corfuban lépett fel nyilvánosan; Verdi Ernani c. operájának Elvira szerepét énekelte. Kéthónapi corfui szereplés után Torinóba hívták. Itt figyelt föl rá, Henriette Carl asszony, a híres német származású énekesnő, aki éppen egy staggione társulatot szervezett, bukaresti vendéjátékokra. Tervének Hollósy Kornéliát is megnyerve, őt három hónapra szerződtette.

Bukarestben több operában lépett fel: a Lammermoori Luciában, a Lindában, az Alvajáróban stb. Búcsú s egyben jutalomjátéka 1846. április 18-án volt, amikor az Ernani Elviráját énekelte. Ez alkalommal igen nagy ünneplésben részesítették, két német és egy olasz nyelvű üdvözlő verset is írtak hozzá, s azokat a színházban a közönségnek osztogatták.

Bukarestből néhány olasz énekes társaságában hazalátogatott, hogy rég nem látott apját, nevelőanyját és testvéreit üdvözölje. Az egész család fokozott érdeklődéssel várta, mi lett Kornéliából a külföldön töltött évek alatt, hiszen sokan hallották a külföldről hazaszálló híreket sikereiről, s szerették volna, ha Kornélia itthon is bemutatja tehetségét. A bemutatkozásra kedvező alkalom kínálkozott, mert Temesvárott éppen az Erdélyi Daltársaság és Veszter Sándor Balett társulata játszott. Ajánlották Hollósy Kornéliának, hogy a daltársulat keretében, az olasz énekesek közreműködésével lépjen fel. Így lehetőség adódott egész operában való szereplésre is.

1846. június 4-én, magyar színpadon először Temesvárott lépett föl, a Gyárvárosi kisedővó javára, Bellini: Alvajáró c. operájában, a jótékony célra való tekintettel felemelt helyárok mellett. Néhány nap múlva Bellini Normájában, majd a Lindában énekel, minden alkalommal telt ház előtt és hatalmas sikerrel. Az első előadás felvonásközeiben a hozzá írt üdvözlő vers lapjait osztogatták a közönség között.

A három előadás tiszta jövedelmének legnagyobb részét mind Kornélia, mind pedig a vendég olasz énekesek jótékony célra engedték át.

Hollósy Kornélia első hazai sikeréről még a Pesti Divatlap is lelkes hangú cikkben számolt be, de édesapjának aggályait ez sem oszlatta el. Egy sor elriasztó példát hozott fel lánya előtt a színpadon működő nők erkölcsseire vonatkozóan, ami – sajnos

– igaz is volt. Nemesi osztályának felfogása is korlátokat vont Kornélia művészpályája köré: egy nemes kisasszony nem énekelhet pénzért, nem mutogathatja magát.

Kornéliában azonban élt a művészi becsvágy és elhivatottság, s minden érvelés és lebeszélés ellenére is kitartott amellett, hogy az énekesnői pályán marad. Elszánt hősiesség kellett ehhez az elhatározáshoz, hogy szakítva osztályának előítéleteivel, lemondjon a biztos jólétről, a vagyonról, a társadalmi érvényesülésről, elmenjen theátristának.

Nemsokára össze is csomagolt és felutazott Pestre, rokonai meglátogatására. De erősen vonzotta a pesti színházi élet megismerése is. Már a bukaresti vendégszereplés alkalmából írta az Életképek: „Vajon nem lehetne-e a kisasszony/t.i. Hollósy Kornéliát/Nemzeti Színházunk számára is megnyerni? Nem vagyunk ám fiatal énekesnők bővében, s aztán a kisasszony ügyis a miénk, nyelvmestert sem kell neki tartani, hogy egy pár áriát magyarul énekelhessen. Csak elevenebb életet az operába, mely már pangani kezd örökös egyformaságban.”

Hamarosan létrejött a megegyezés, hogy Hollósy néhány operában vendégszerepelhessen. Bemutakozásra Donizetti Lindájának címszerepében-Schodelné legjobb szerepeinek egyikében – állapodtak meg, s az előadás napját július 23-ára tűzték ki...

Hollósy Kornélia... rendkívüli sikert aratott. Jóllehet szerepét – részben a vendégművésznőre való tekintettel, részben és főleg, mert nem volt ideje a magyar szöveg betanulására – olaszul énekelte. A közönség olyan tüntető szeretettel fogadta, oly sokszor tapsolta ki, s a virágcsokrok és koszorúk olyan özönével halmozták el, hogy „a rendkívül szíves fogadtatás eleinte inkább csüggeszteni, mint bátorítani látszott őt”. Hollósy sikerét fokozta, hogy egy nagy áriát, amelyet a pesti előadásoknál rendszerint kihagytak, nagy bravúrral adott elő, s ezzel valósággal lázba hozta a publikumot. A lapok egyöntetűen dicsérték énekét és játékát...

Az őszi szezon legnagyobb eseménye minden bizonnyal Bellini négyfelvonásos operájának, a Montecchi és Capuletti párt (Rómeó és Júlia története operaszínpadon) előadása volt, amelyet szeptember 26-án Schodelnéval Rómeó és Hollósyval Júlia szerepét újíttották fel. Az operát a Nemzeti Színház már 1837-ben bemutatta, s korábban Júlia Dérynének volt egyik híres szerepe...

Hollósy 1847 március végére és április elejére kért szabadságot és Bécsbe utazott. Nagy élmény volt számára Lind Jenny énekét hallgatni, aki Meyerbeer legújabb operájának, a Vielkának a címszerepében lépett fel. De még nagyobb élménye volt, hogy a Bécsben időző P. Horváth Lázár megismertette Meyerbeerrel. A zeneköltő nemcsak Hollósy személyére, de éneklésére is kíváncsi volt, s felkérte, hogy az ő zongorakísérete mellett énekeljen neki. Hollósy Kornélia Bellini Alvajáró c. operájából énekelt néhány áriát, amivel a zeneköltő őszinte dicséretét nyerte el...

Bécsből hazajövet itthon már erősen készültek Rossini Sevillai borbélyának felújítására. Az új szereposztás szerint Hollósy Rosinát, Wolf pedig Almavivát énekelte. 1847. április 13-án volt a repriz, amely Hollósy Kornélia alig féléves színpadi működésének újabb diadalát jelentette. Hollósy Rosinjája egy új virág azon szép koszorúban, melyet ő magának kivívott – írta a korabeli egyik kritikus. Az ember nem

tudja, a hang szép csengését, vagy a hajlékonyságot, könnyűséget, játsziságot dicsérje-e, mely énekében elárad.”...

Felújításra került Donizetti Bájitala és bemutatásra Doppler Ferenc Benyovszky című operája. A Bájital reprize 1847. szeptember 15-én volt, és teljes sikert hozott mind az Adinát éneklő Hollósynak, mind pedig partnereinek, Wolfnak és Benzának...

A gyorsan változó és egymásra torlódó események közelről érintették Hollósy Kornéliát is. József bátyja a császári hadseregből a honvédségbe lépett át, ő maga, amidőn országos gyűjtés indult meg a honvédség felszerelésére és az önálló Nemzeti Bank megalapítására, nemcsak évi fizetésének 3%-át ajánlotta fel, miként a színház minden tagja, hanem még külön adománnyal is gyarapította a gyűjtés összegét...

Néhány nap múlva egy nőküldöttség tagjaként Kossuth Lajos előtt jelent meg. Kossuth július 11-én mondta el megajánlási beszédét, amelyben 200 000 főnyi hadsereg és ennek felállításához 42 millió forintnyi hitel megszavazását kérte a képviselőháztól. Az egyhangú megadjuk felkiáltásra tette aztán Kossuth az azóta történelmi szállóigévé lett kijelentését: „leborulok a nemzet nagysága előtt”. Másnap 18 magyar asszony, főként képviselők feleségei, keresték fel Kossuthot szállásán és hatalmas rózsacsokrot nyújtottak át neki, szalagján a következő felírással:

„Te leborultál a nemzet nagysága előtt –

Mi előtted borulunk le, lángszavú Kossuth Lajos.”

Kossuth meghatott szavakkal köszönte meg a figyelmességet, és a küldöttség minden hölgytagját homlokon csókolta. A Nemzeti Színház képviselőjében Lendvayné és Hollósy Kornélia voltak a küldöttség tagjai.

Július 11-én mutatta be a Nemzeti Színház Flotow romantikus vígoperáját: Mártha vagy a richmondi vásár címmel...

Hollósy Lady Harriet Durham, azaz Mártha szerepét énekelte. „Szép szerepe oly kedvező fénybe helyezé, mely egyéni tökélyeivel egészen azonosult mind felvett jellem által, amelyeket ez alkalommal is csodaszépen énekelt. Szövegkiejtése azonban még mindig nem kifogástalan, ami a hatást rontja” – írta szerepéről a kritikus...

1849. december 29-én került sor Doppler Ferenc, a színház fuvolaművésze magyar tárgyú operájának, Ilka és a huszártoborzónak bemutatójára... A közönség egyöntetű lelkesedése ellenére a hivatásos kritika álláspontja eltérő volt... de Hollósy Kornélia szerepléséről és sikeréről közönség és kritika egyöntetűen a legnagyobb elismerés hangján szólt. Az Ilka bemutatója idején olyasvalami is bekerült a lapokba, amiről egyébként már széltében-hosszában suttoztak, de biztosat senki sem tudott... „Hollósy Kornélia hűsvétra csakugyan elutazik...”

Hollósy Kornéliának két nyomós oka is volt, hogy búcsút vegyen a Nemzeti Színháztól. Az egyik férjhezmenési szándéka, a másik a szabadságharcban részt vett József bátyjának elítéltetése... Hollósy József hivatásos katonatisztként a hannoveri tüzéreknl szolgált, de a Szabadságharc alatt ezredével együtt átállt a honvédséghez, s itt küzdött a magyar szabadságért. A világosi fegyverletétel után ő is az aradi várbörtönbe került, s a haditörvényszék golyó általi halálra ítélte, de ugyanakkor az ítéletet börtönbüntetésre enyhítette. Az enyhítésben közrejátszott, hogy szinte egész

Európa felzúdult a Haynau által rendezett vérfürdő ellen, s talán az is, hogy Haynau többször látogatta a Nemzeti Színház operaelőadásait, amelyekben Hollósy Kornélia szerepelt, s tudomására hozták a művésznő és a fogoly rokoni kapcsolatát. S talán itt kell keresnünk Hollósy Kornélia távozásának valódi és legfőkénti okát: a kegyelemért lojalitásának tanújelét kell adnia.

S ehhez járult a Lonovics családdal már fennálló rokonsága, valamint az ifjú Lonovics Józseffel tervezett házassága, ami szintén nem maradhatott titok...

Hollósy Kornélia 1850. március 16-án beadvánnyal fordult Pest város tanácsához, amelyben a maga, kísérője, Verzár Emánuel és szobalánya részére külföldi utazásához útlevel kiadását kérte. Az útlevelet szinte egész Európára kiterjedő hatállyal, nevezetesen Német-, Frank-, Belga-, Holland-, Angol-, egész Itália, Spanyol-, Török- és Oroszthonban teendő utazásokra, maga és kísérője, valamint szobalánya részére március 22-i kelettel megkapta. Útjára a Nemzeti Színház és a Hangász egylet ajánlóleveleivel, számos tisztelőjének búcsúztatása mellett április 6-án a Bécsbe induló gőzhajóval indult el...

Bécsben... bemutatkozó fellépésére május 2-án került, sor amikor a Hoftheaterben Bellini Alvajáró című operájában Amina szerepét énekelte. Az előadáson Ferenc József is megjelent, ami a „felsőbb parancsra” vonatkozó következtetést is igazolja. Hollósy első fellépése a teljes siker jegyében zajlott le. Eleinte kissé elfogult volt, de ad dörgő tapsvihar s az ezerajkú éljenek csakhamar felbátorították, s úgy énekelt, mint egy angyal. Maga a császár is oly lelkesen tapsolt, amint csak lehetett”...

Mielőtt... végleg elhagyta Bécsset, még egy hangversenyen is szerepelt. Gustav Hölzel bécsi operaénekes rendezett hangversenyt a Bécsben vendégszereplő művészek közreműködésével július 10-én a Hotel zur Stadt Baden nagytermében. A hangverseny keretében Hollósy Kornélia operaáriákon kívül magyar dalokat is énekelt, olyan sikerrel, hogy azokat háromszor is meg kellett ismételnie. Ez volt a végleges búcsú Bécsből. Hosszúra nyúlt vendégszereplésének befejezte után... július utolsó napjaiban Bécsből Varsóba utazott, ahová augusztus 3-án érkezett meg.

Varsói sikereiről természetesen időről időre a pesti lapok is beszámoltak. Így jutott el a hír Pestre, hogy igen előnyös szerződést kínáltak Hollósynak a szentpétervári operához, de ugyanakkor a varsóiak is szerették volna a maguk számára továbbra is megtartani a művésznőt, aki szinte páratlan népszerűségre tett szert Lengyelországban...

Hollósy Kornéliát azonban sem a lengyelek szerető ragaszkodása, sem a kilátásba helyezett szentpétervári fényes szerződés nem tarthatta vissza. Haza vágyott, és úgy érezte, hogy vállalt kötelezettségének eleget tett, a házasságba sem üres kézzel indul, várnak rá otthon és talán a Nemzeti Színházban is, tehát felkészült a varsói búcsúra...

Hollósy Kornélia művészetét nehezen nélkülözte a Nemzeti Színház. Még varsói tartózkodása alatt megindultak levelezés útján a tárgyalások visszaszerződése ügyében... 1851. szeptember 17-én lépett a művésznő újra a pesti közönség elé Donizetti Lindájában. A zsúfolásig megtelt színház közönsége roppant lelkesedéssel fogadta a hazatért énekesnőt. Egy rajongó széplélek még verset is írt a hazatért Hollósy Kornélia

dicsőítésére, és ezt másnap a Hölgyfutár le is közölte. Másodszor a Lammermoori Luciában lépett fel, szeptember 19-én. Sikere ismét igen nagy volt, főleg Lucia és Edgár első felvonásbeli kettőse ragadta meg a publikumot. Hollósy repertoárja nagyjából most is a régi. Egymás után lép fel a Mártában, az Alvajáróban, a Normában, az Ilkában, a Hunyadi Lászlóban, a Kunokban, az Ernaniban, a Lindában, az Afanáziaúra változtatott című Benyovszkyban...

Marad vagy távozik Hollósy a színházról? Ez volt a lapok témája, a közönség kérdéseinek visszhangjaként ezekben a napokban. A találgatásoknak a színház igazgatóságától származó közlemény vetett véget: „A Nemzeti Színház igazgatósága örömmel jelenti, miszerint Hollósy Kornélia kisasszonyt, első szerződése kiteltével sikerült még 2 hónapra vendégül megnyerie éspedig az eddiginél kedvezőbb feltételek mellett. Pesten január 14-én, 1852 Szigligeti titkár.”...

Hollósy Kornélia április közepén apjákoz és nevelőanyjához utazott Aradra, a küszöbön álló esküvő előkészületeinek megtételére...

Lonovics József és Hollósy Kornélia 1852. április 21-én kötöttek házasságot az aradi minoriták templomában, ahol Fábry Ignác kassai püspök eskette őket...

A Nemzeti Színház újszervezésében az egyik fontos feladat volt Hollósy Kornélia visszaszerződtetése, mert sem az utána következő tagok, sem a vendégek nem pótolhatták a távozásával bekövetkezett hiányt...

Végül is sikerült... szerződést kötnie a Nemzeti Színháznak. Havi nyolc fellépés, kéthavi szabadság, megfelelő ruhapénz, amelynek fejében azonban köteles saját ruháiban játszani, továbbá két jutalomjáték, olyképpen, hogy a teljes bevétel fele őt illeti, a másik fele a színházé marad.

1855 március végén érkezett Pestre, és lakásukat az Egyetem téri Wenckheim-házban rendezték be, s fellépése előtt is adott néhány házi hangversenyt, s a meghívottak meggyőződhetek róla, hogy hangja nemhogy veszített volna szépségéből, sőt még terjedelem és csengés tekintetében is sokat nyert.

A Lonovics-Hollósy pár körül nagy baráti kör fejlődött ki... A szalon vendégei közé tartozott... Irinyi József, az ifjúsági mozgalmak vezéralakja, Vas Gereben, Szigligeti Ede... Laborfalvi Róza, a nagy drámai színésznő férjével, Jókai Mórral, és Hollósy Kornélia vendége volt pesti tartózkodásai alatt Liszt Ferenc is...

A harmincadik születésnap méltó megünneplését is a szalon látogatói gondolták ki. Sárosy Gyula vetette fel az ötletet, hogy a társadalom kiválóságai emléksorokkal ellátott albummal lepjék meg az ünnepeltet. Az album összeállításával Dobsa Lajos színműíró és Vadnai Károly újságíró bízta meg. A szép elgondolású tervet sikerrel valósították meg, és buzgalmuk nyomán egy ritka szép albumot sikerül összeállítani, amelyben az akkori író - és művészvilág valamennyi számottevő tagjának emléksorozatai megtalálhatók...

Valamint a zenében, úgy az életben minden élvezetet a harmóniától függ, s boldog csak az lehet, kinek körében egyes szavak az egésznek összhangját nem zavarják. Ez az, mit Önnek kívánok s mit mások felett bizonyosan az érdemel legkinkább, ki bájoló szavával még talál soha életében harmóniát nem rontott meg. „Báró Eötvös József)

Ha nem éneklis szeretem a drámát, ha te énekelisz – szeretem az operát. (Szigligeti) Királynő vagy a művészet országában. Két koronád van egyik nemes szíved, Másik (ragyogó művészeted.) (Vadnai Károly) ...

A Nemzeti Színház 1862. július 29-én tűzte ki Hollósy Kornélia bucsúfellépését a Bánk bán Melinda szerepében, Hollósy Kornélia tisztelői és az opera kedvelőinek körében nyomor agggodást váltott ki a most már visszavonhatatlan búcsú. A művésznő tisztelői azért szomorkodtak, mert ezentúl nélkülözni kell az ő páratlan művészetét az operákban az operák partnerei is búcsút mondanak a színháznak, s ezután aligha lesznek opera előadások, s ha mégis, azok meg sem közelíthetik a Hollósy korszak ragyogó előadásait.

A nehéz búcsú után augusztus 1-jén dombegyházi brtokára utazott, az egész év fáradsalmait és a pálya izgalmait kipihenni. Hollósy Kornélia tehát elbúcsúzott a Nemzeti Színházról, den nem búcsúzott még el véglegesen a pályától és a színpadtól. Gyakran kérték fel vidéki városok, színházak, egyletek vendégszereplésre, amikor még a Nemzeti Színház kötelékében volt. Akkor még a meghívásoknak nem tehetett eleget, de ígéretet tett, hogy ha megváltik a Nemzetitől, lesz ideje a vendégtájkokra. Ezeket az ígéreteit kívánta most beváltani, midőn idejével szabadon rendelkezett.

Hollósy Kornélia befejezve kétéves hangverseny körútját, végleg búcsút mondott a pályának, színháznak, hangversenydobogónak. Pesti lakásukat felszámolták, és végleg a dombegyházi kúriába költöztek.

A dombegyházi birtokot Lonovics József vásárolta a Marczibányi családtól s eredetileg 600 hold termőföldből, a kényelmes, tágas kúriából és az azt körülvevő parkból állott. Az évek folyamán a jó gazda ezer holdra gyarapította a birtokot, amely főként szántóból és legelőből állott, teljesen alföldi jellegű, s ennek megfelelően a gazdálkodás is ilyen jellegű volt...

Az Európában elterjedt influenzajárvány 1889 késő őszen Csanád megyébe is betört, és elérte a Lonovics-kúriát. Először maga a családfő betegedett meg, majd az alig hatéves unoka, Kornélia kapta meg e fertőző betegséget, s míg nagyanyja önfeláldozóan ápolta, maga is megbetegedett és ágyynak esett. Vesebántalmai miatt legyöngült szervezete nem tudott ellenállni a kórnak.

1890 február első napjaiban az aradi újságok is hírt adtak Lonovics Józsefné Hollósy Kornélia betegségéről, sőt február 8-án a betegség súlyos voltáról és az aggodalomról írtak, amely a szeretett nőt, anyát, és nagyanyát, nemkülönbén a híres művésznőt körülveszi... Hollósy Kornélia 1890. február 10-én hétfőn este 6 órakor meghalt. A váratlan haláleset gyászba borította a szerető családot, s túl rajta az egész országot, amely a nagy csalógányt, a feledhetetlen művésznőt gyászolta az elhunytban.

Forrás. Diósszilágyi Sámuel: Hollósy Kornélia élete és művészete. A Makói Múzeum Füzetei. 41., Makó, 1984.

Szász Károly:

A csalogány halála

Hová lettél erdő csalogánya?
Szomjú szívünk dalodat kívánja
De hiába kéri, várja, nem szól...
Fülemilénk, te hallgatsz – tán haragszol?

Nyári fény volt, messze még az ősz, tél,
Árnyas erdőn mélyen elrejtőztél;
Fölkerested legsűrűbbik bokrárt,
Bokor árnya hallgatag hajolt rád.

Piciny ajkad ott is tán dalolgat;
Hallgatója de ki ott dalodnak?
Csak a fészek s egy kis bokoralja?
Kis családod, más a dalt nem hallja.

Majd a zöld lomb őszi szélről sárgul,
Tél viharja kapja le az ágrul;
Újra zöldül, jönnek, mennek évek,
Egyre halkabb lesz bokrán az ének.

Egyszer aztán elnémul, elhallgat-
Mindörökre vége fényes dalnak
Harmatos lomb, sűrű bokor árnya
Sírva borul a holt csalogányra.

Kis bokornak sóhajtó, kesergő
Panaszától megzendül az erdő,
Mély zúgását hegy-völgy tovább adja –
Kis csalogányt egy ország siratja.

Forrás: Diószilágyi Sámuel: Hollósy Kornélia élete és művészete. (Függelék) A Makói Múzeum Füzetei: 41. Makó, 1984.

Megjegyzés: Szász Károly (1829-1905) református püspök, költő és műfordító volt. A fenti verset Hollósy Kornélia halálára írta.

Hollósy Kornélia emlékkönyvébe:

Mi zendült meg olyan szépen,
Fönt a kéklő tiszta légben!?
Tavasz hirdetője
Kis madár, pacsirta,
Derűt csal a szívre
Virágot a sírra. –

Míg oda fönt estve, reggel
Beszélget a tündérekkel,
A magas menny üdvét
Kéri éjszakára
S egy parányi fészek
Enyhelyén találja. –

Dal tavaszunk hirdetője,
Sötét szívek derítője!
Dicsőségeden túl,
Hol koszorúk várnak,
Osszad égi sorsát
A dalos madárnak.

Miskolcz, 1857. augusztus 3-án

Lévai József

Éneked mindig eszembe juttatja Petőfi e szép sorait:

Minek nevezzelek,
Ha megcsendülnek hangjaid,
E hangok, melyeket ha hallanának
A száraz téli fák,
Zöld lombokat bocsátanának, –
Azt gondolván,
Hogy itt már a tavasz,
Az ő régen várt Megváltójok
Mert énekel a csalogány –
Minek nevezzelek?

Pest, 1857. április 10.

Gyulai Pál

A dal az út az égbe. Boldog vagy Te, ki ez utat mindennap megjáród.

Pesten, 1857. április 13.

Jókai Mór

Egy nép lakik, túl tengeren,
Hol délre lejt az Alpok alja,
Hol fűszeres völgy, rónaság
Az erdős Appenint uralja;
Hajdan dicső nemzet, ma rab,
S hogy láncsa csörgéseit ne hallja
Énekkal űzi bús nesztét
S az ércigát enyhíti dalja.
Oh! hát dalolj nekünk...

1857. május 1.

Arany János

Valamint a zenében, úgy az életben minden élvezet a harmóniától függ, s boldog csak az lehet, kinek körében egyes szavak az egésznek összhangját nem zavarják. – Ez az amit Önnek kívánok s mit mások felett bizonyosan az érdemel leginkább, ki bájló szavával még talán soha életében harmóniát nem rontott meg.

Pest, 1857. április 12.

B. Eötvös József

Szép dalára a madárnak
Hajnal támad...
Te dalod is hajnalt hozzon
A hazának.

Pest, 1857. április 12.

Tóth Kálmán

Forrás: Hollósy Kornéliának a magyar írók április 13. 1857. (A Makói Múzeum Füzetei: 67.) Makó, 1990.

Megjegyzés: Az önkényuralom éveiben Hollósy Kornéliának és férjének, Lonovics Józsefnek lakása – előbb a Wenckheim-palotában, majd a Zrínyi-házban – mindig nyitva állt írók, művészek, közéleti személyiségek előtt. Ennek az irodalmi szalonnak egyik állandó tagja, Sárosy Gyula költő vetette fel, hogy lepjék meg születésnapjára egy emlékalbummal a körülrajongott dalénekesnőt. Az album összeállításával és a betűsok összegyűjtésével Dobsa Lajos makói születésű színműíró és Vadnai Károly újságírórt bízták meg. A díszes album az aradi múzeumba került, de valószínűleg elkallódott. Fotómásolata – Diósszilágyi Sámuel jóvoltából – a makói múzeumban maradt fenn. A közölt szemelvények ebből valók.

Az Olümposz

A hetvennégy esztendőös Erkel Ferenc hajlott háttal, nehéz lélegzettel állt a karmesteri emelvényen. Fehér bajusza remegett, szeme nedvesen csillogott, míg vezényelte művét, hol széles, lágy – hol feltörő indulatú, heves, szaggatott mozdulatokkal.

Az új Dalszínház, amely (az öreg muzsikus, a magyar zenedráma megalkotójának több évtizedes makacs vágyából vált valósággá, ez a kőből, vasból, fából, márványból emelt, szobrokkal, korinthuszi oszlopfőkkel, kariatidákkal és monumentális falfestményekkel ékes palota, száz hangon zengett, színek és fények koszorújában tündökölt ezen az estén, ezernyolcszáznyolcvannégy szeptember huszonhetedikén, a színházavatás ünnepi óráiban. A nemzet örömeinek, diadalának, alkotóerejének megnyilatkozása volt ez a díszelőadás.

Az ünnepi műsorban, a Bánk bán és a Lohengrin első felvonásai között: magyar táncok.

És a Hunyadi László nyitánya.

A bánatos alaphangulatú motívumát, a furulya szelíd mélabúját, a hegedűk tömör, fájdalmas hangját s a hárfa tiszta hangzatait – a lázadó indulat kürtök torkán, trombiták öblén áradó akkordjai szakították meg.

Ezerkétszáz ember hallgatta a sötét fenségű muzsikát, jórészt meghívott művészek és közéleti személyiségek, akik a tizenkét évvel ezelőtt tervbe vett és azóta felépült, s a zene művelőinek és hívőinek ez estén birtokba adott gyönyörű palota létrejöttéhez hozzájárultak valamivel, ösztönzők, alkotók...

Az ezerkétszáz ember közt ott ült Lotz Károly is.

A Képzőművészeti Tanács és a Dalszínház – immár Magyar Királyi Operaház – építő bizottmányának tagjai és más előkelőségek ültek a közelében. Lotz alkotó társai – köztük Ybl Miklós – mellett kapott helyet a proscénium baloldalán...

a nézőtér és az előtér mennyezetképének megfestésével egyedül Lottzot bízták meg...

Lotz barátot keres. Az előkelőségek látása nem okoz különösebb örömet. Megjelennek azok mindenütt, ahol reprezentálni kell.

A művészek közül Prielle Kornéliát, Szirmai Imrét, Márkus Emiliát ismeri fel. És Jászai Marit.

De hol van ifjúságának titkos és reménytelen szerelme? Lonovichné nagyasszony, Hollósy Kornélia megöszülve és elhívva valahol Dombegyházán éldegél. Miért is jött volna el, ünnepelni és csodálni a tündöklő új Dalcsarnokot, melynek falai az ő hanját nem verik vissza, soha.

Forrás. Barát Endre: Alvó Vénusz (Lotz Károly életregénye), 1974. Budapest, Corvina Kiadó.

Az új kereskedelemügyi miniszter

Az átmeneti kormány kereskedelemügyi tárczáját Vörös László nyugalmazott államtitkárral töltötték be.

Vörös László neve a közlekedési vállalatok körében régi, nagyon előnyösen ismert név. Egyike a legképzettebb és legnépszerűbb közgazdáknak. Vörös László mint igazi szakember került a kereskedelmi tárcza élére. Az új kereskedelemügyi miniszter 1871-től egész 1898-ig, tehát 28 éven át volt a közlekedési, illetve a kereskedelemügyi minisztérium kötelékében, a honnan az összes hivatalnoki fokozatokat meghaladva, mint államtitkár vált meg. A kereskedelemügyi és közlekedési ügyek vezetése tehát olyan férfiú kezeibe van letéve, a ki azoknak legalaposabb és leghivatottab ismerője. Nagy előnye Vörös Lászlónak az is, hogy munkatársai a minisztériumban mind régi ismerősei és jóbarátai, a kik kedvvel és odaadással fogják az új minisztert felelősségelejs állásában támogatni.

Vörös László életrajzi adatai a következők:

Született Dombegyháza pusztán, Csanád vármegyében 1849. június 8-án.

A középiskolát Budapesten és Aradon, a hol atyja polgármester volt, jogi tanulmányait Nagyváradon végezte. A volt közmunka- és közlekedésügyi minisztériumba 1871-ben mint segédfogalmazó lépett be, 1873-ban fogalmazóvá, 1879-ben titkárrá, 1889-ben pedig osztálytanácsossá neveztetett ki. Mindvégig a vasúti szakosztályban működött, a hol a vasútengedélyezési ügyeket vezette. 1881-1884-ig a magyar északkeleti vasút felügyelő bizottságának tagja volt, 1882-ben póttagja lett az államvasutak igazgató-tanácsának, 1884-ben a budapest-pécsi vasút kormánybiztosává s még ez évben az államvasutak gépgyára és a diósgyőri vas- és acélgyár felügyelő-bizottságának tagjává, majd 1887-ben az államvasutak összeülésének póttagjává, a vasúti tisztképző tanfolyamon a történelem rendes tanárává és egyúttal a tanfolyam kormánybiztosává, 1888-ban pedig a posta és távirda tisztképző tanfolyam kormánybiztosává neveztetett ki. Nemsokára e tanfolyamok felügyelő-bizottságának helyettes elnökévé lett. E két tanfolyamnak egyúttal megteremtője és szervezője volt, mely érdemeit maga Baross Gábor is több ízben elismerte, s főképp e téren való sikereinek köszönhette, hogy 1892-ben a III. oszt. vaskorona-rendel tüntettetett ki. Erélyének gyümölcse volt az is, hogy a közlekedési tanfolyamok már fennállásuk első éveiben saját külön díszes palotájukban helyezkedtek el. Miniszteri tanácsossá 1893-ban lépett elő, s a következő évben, a mikor Reiszig államtitkár a belügyminisztériumba ment át, a vasúti szakosztályra nézve államtitkári hatáskörrel ruháztatott fel. 1895. február 5-én pedig államtitkárrá neveztetett ki. Kiváló része volt a fővárosi villamos hálózat megteremtésében; az egész közúti hálózat megépítése és átalakítása, valamint a földalatti vasút megépítése az elnöklete alatt alakított vegyes bizottság által hajtott végre. Már 1878-ban mint főmunkatárs lépett a Központi vasúti és közlekedési közlöny szerkesztőségébe, amelyből a Vasúti és közlekedési közlönyt alapította, amely-

nek 1887 elején társa, György Endrének visszalépése után tulajdonosa is lett. 1882-ben az Útmutató című, hazánkban hézagpótló vállalatot alapította. Ettől valamint a Vasúti és közlekedési közlöny szerkesztésétől azonban 1887-ben visszalépett. Úttörő munkódot fejtett ki azzal, hogy a Magyar vasúti évkönyvet megalapította, és azt szerkesztette 1871-1887-ig. 1886-ban a Budapesten tartott nemzetközi távirtda-értekezlet alkalmából a német császár a vörös sasrend csillagos középkeresztjével, a szerb király pedig a Száva-rend nagykeresztjével tüntette ki. Államtitkári állásában az ezredéves kiállítás rendezése és sikere körül szerzett érdemeiért a Lipót-rend középkeresztjét nyerte. 1897-ben a brüsszeli nemzetközi kiállításon a magyar osztályt szervezte, amely első ízben mutatta be a külföld előtt Magyarországot mint önálló államot. Ez alkalommal a belga Lipótrend nagy tiszti keresztjét kapta. Ugyancsak ő szervezte a magyar kiállítást 1898-ban a turini nemzetközi villamossági kiállításon, amely a hazai ipar számára fényes erkölcsi és anyagi eredményekkel járt. Az 1900. évi párisi világiállítás magyar kormánybiztosságát még ő szervezte mint államtitkár, és az ő érdeme a magyar pavilon létesítése, amely szintén a magyar állam önállóságát juttatta kifejezésre. 1898 őszén önként lemondott államtitkári állásáról, tagja lett a képviselőház közlekedési bizottságának, amely csakhamar elnökévé választotta. A képviselőháznak 1895 óta tagja. Előbb mint a széki, később mint a kaposvári kerület képviselője 1896-ban a fővárosi III. kerületben is megválasztott, de ő a kaposvári mandátumot tartotta meg. Tagja és elnöke volt a képviselőház közlekedési bizottságának.

A kereskedelemügyi minisztérium tisztikara hétfőn este hét órakor mutatkozott be Vörös László miniszternek. A minisztert Szalay Péter államtitkár üdvözölte. Vörös László a következőleg válaszolt:

A szívélyes és lelkes fogadtatásáért, melyben részesíteni sziveskedtek, fogadják hálás szívből fakadó őszinte köszönetemet. Nem tagadom, hogy reméltem, sőt vártam ilyen fogadtatást, mert jórészt régi munkatársak és barátok körébe térve vissza, pillanatig sem kételkedtem a felett, hogy a hazafias és becsületes munkásságban és kötelességteljesítésben gyökerező kölcsönös megbecsülés, szeretet és őszinte ragaszkodás kötelékei hosszabb távollétem alatt sem lazulhattak meg.

A kereskedelemügyi minisztérium felelős vezetését mindazonáltal bizonyos lemondással veszem át, mert súlyos politikai viszonyaink miatt hosszabb időre terjedő munkaprogramot nem adhatok, nagyobb alkotásokra vagy ilyenek kezdeményezésére az Önök kipróbált munaerejét igénybe aligha vehetem, mert az új kormánynak első feladata s legfőbb törekvése az, hogy létrehozza a korona és a képviselőház többsége között a megegyezést, a többség soraiból alakult kormány kezébe adja át az ország kormányzását. A magam részéről minden utógondolat nélkül törekszem arra, hogy a kormányváltozás mielőbb bekövetkezzék; addig is azonban, tisztelt uraim és barátaim, vezetni, irányítani, intézni kell ennek a minisztériumnak ügyeit a törvények által meghatározott keretekben, becsületesen, részrehajlatlanul, mindenkifelett pedig gyorsan ki kell szolgálnunk az állampolgárok igényeit. Ehhez a nagy és hazafias feladathoz kérem az Önök közreműködését és számítok arra, hogy ezen hazafias

törekvésében Önök, az egymás közötti viszályt és versengést mindig kerülve, követni és támogatni fognak. A munkámban, különösen pedig az egymás iránti szeretet és kölcsönös megbecsülés érzetének ápolásában és helyreállításában elől fogok járni. Ha Önök, úgy, a mint államtitkári működésem idején tették, bizalommal vesznek körül és híven követnek, azt hiszem, hogy egyetértő és összetartó munkásságunk eredményes lesz, és igen rövid idő alatt önérettel fogunk arra utalhatni, hogy igyekeztünk mindenkor a haza iránti kötelességünket teljesíteni.

Forrás: Vasúti és Hajózási Hetilap (1905. június 24.) Bp.

Vörös László

Ma, amikor a politika annyi keserőséget okoz mindenütt, ezen a helyen egy olyan férfiúról emlékezünk meg, a kit még exponált állása mellett is, még a politika mai keserőségei közepette is elkerül a szenvedélyek viharzása. A közélet egész mezején olyan táborokban, a melyeket egy világ választ el egymástól, róla egy vélemény van: az, hogy jó helyen van ott, ahol van, az, hogy azt a helyet, a melyre állították, nála jobban senki sem töltheti be. A magyar kereskedelem világa hangosan hirdeti ezt a meggyőződést és a magyar utazó kereskedők tábora egyenesen a hálának és a lelkesedésnek az érzésével tekint feléje. Mi itt nem politizálunk. Szolgáljuk az ország fejlődését, gazdasági érdekeit és a Vörös László korszakát azért fogjuk hálás emlékezetben tartani, mert becsületes, nehéz munkánkban lett megértő, jóindulatú segítők és támogatónk.

A magyar utazók világának nem kell elmondanunk: hogyan. De emlékezetébe idézhetjük annak, a ki talán nem emlékszik rá; milyen kínos, keserves, hosszú és meddő küzdelmet vívtunk azért, hogy a kereskedelmi kormányok respektálják érdekeinket, segítsenek nehéz munkánkban, támogassanak küzdelemre utunkon. Hiába volt minden. Mennyi memorandum, kérés, deputáció. Az ember most bámul rajta, hogy ilyen egyszerű dolgokért, ilyen természetes intézkedésekért, az egész ország forgalmának és termelésének javát szolgáló rendelkezésekért úgy kellett könyörögni. Az ember bámul rajta, hogy egy intelligens, értékes társadalmi réteg életérdekeit így el lehetett hanyagolni.

Az ember bámul rajta, – mert most már megvan. Vörös László átvette a kereskedelmi tárczát, megvizsgálta a dolgot, és hosszú huzavona nélkül, minden póz nélkül, a legtermészetesebb módon megadta azt, a mit elődei makacsul megtagadtak. A mit úgy tagadtak meg, mint ahogy jogtalan és szerénytelen követeléseket szokás megtagadni. Ő jött és megadta. És íme nem dől össze az ország, nem károsodik az állam,

csak mi jutottunk a jogainkhoz és az egész ország gazdasági életének tétetett egy hasznos szolgálat.

Igaz: az, a mit megtett, nem minden. De a vasúti bérletjegyrendszert reformálta, a kétszemélyes bérletjegyeket engedélyezte, a naptári év kényszerét eltörölte, az egész év kényszerét szintén eltörölte, a podgyászdíjkezdvezényt az első két zónára is kiterjesztette, az egy órás kiváltás kényszert megszüntette... Hát ez nem minden. De milyen sok. Milyen sok – ha meggondoljuk, hogy ezeket a természetes, okos intézkedésekért keserves küzdelmet kellett vívni – hiába. Csak természetes és okos intézkedések ezek, de milyen hálát kell éreznünk az iránt, a ki elrendelte, ha meggondoljuk, hogy ezeknek az okos, hasznos és szükséges intézkedéseknek az okosságát, hasznosságát és szükségességét előtte senki fel nem ismerte.

Vörös László az, a ki megértette azt is, hogy a kereskedelem számára nem szórakozás az utazás, hanem munka, produktív munka, a melynek a produktivitása az olcsóságától is függ. Az eredmény? A gyorsvonatok harmadik osztályának a megvalósítása már csak idő kérdése.

Egyszóval: a kereskedelem minisztere végre csakugyan a kereskedelem minisztere, a kit tudás, hivatottság és akarat egyformán képesít rá, hogy a maga körében nagy eredményekkel tegye emlékezetessé kormányzását. A magyar utazó kereskedők mindig hálással fognak megemlékezni róla, hogy ő volt az első, a ki érdekeiket respektálta, jogaiknak utat nyitott, és szép jelét adta annak, hogy ismeri és méltányolja hasznos, nehéz, fáradságos munkájukat.

Forrás: Magyar Utazó Kereskedő (a Magyarországi Kereskedelmi Utazók Egyesületének Közlönye) Bp., 1906. március 1.

Regényes kóborlások

1. Tíz éve már, hogy nem jártam az Alföldön, egy új tünemény lepett meg azóta, mint új nemzetgazdasági akvizíció. Amerre csak jrtunk, az út két oldalán egész sűrű lombos erdők terülnek mindenfelé; igenis sűrű erdők az úgynevezett szerb tövisből. Néhol mezőt, legelőt, szántóföldet ellepett az, kemény tövisei között a szántómarha is félve jár, s a kaszások rongyokba csavargatják be lábaikat előle, mert veszett sebeket ejt az emberekre. Még mikor Petőfi megénekelte a pusztát, ez a növény nem volt indigenálva; azóta ez is megtelepült nálunk s nem engedi magát irtani, megy szakadatlanul egyik falutól a másikig, ott is végigmegy az utcákon, árkok, piacok nem szakítják félbe. Odafészkel magát a házak oldalába - ez a szomorú jelképe a nyomorúságnak Tavaly egy tudós francia azt írta, hogy Magyarország a Tiszáig oláh; no ha ezt a sok tüskét látná, majd írhatná, hogy a Dunáig szerb. Én a szerb nemzetet ugyan nagyrabecsülöm, hanem azért bár ne jutott volna tőle Magyarország számára annyi tövis.

Egyébiránt egész Békés vármegye közepéig nagyon kevés hasznát lehet venni az oláh grammatikának (dacára ama francia tudós etnográfiai rendelkezésének). Battyányán volt alkalmunk használatba venni az első ungye mérát. De ott is megszegyennültünk vele, mert a megszólított oláh atyafi magyarul felelt rá vissza, hogy merre visz az út...

A dombegyházi hun halmoknál, mik szabályos távolságban emelkednek előttünk a láthatáron, eltűnődünk: mik lehettek azok hajdan? őrdombok-e, harcos előőrsök vigyázó helyei? vagy áldozathalmok, miken vitéz dédapáink ősisztüknek áldoztak? vagy tán csaták holttesteiből rakták azokat s behantolták fölül szépen: nagy csatának kellett volna annak lenni. Ha azok a halmok beszélni, mi pedig hallgatni tudnánk...

2. Gerzson úr atyai buzgalommal szorítá meg Lénárd kezét; a báró is úgy tett, mintha visszazorítaná.

Egy negyed múlva megjelent Henriette a teremben, teljes előkészületben, az inas felhozta a reggelit; az urak is hozzáültek, hogy a delnő ne reggelizzék egyedül.

- Pompás időnk lesz, báróné - szólt Gerzson úr, feketekávéját kaláccsal mártogatva, ami elég furcsa szokás -, az ég egészen csillagos, kívánni sem lehet szebb utat.

- Az ég elég szép lesz hozzá, de a föld egy kicsit göröngyös - szólt bele Hátszegi. - Dombegyháza körül különösen jó feldűlni való utak vannak.

- Ne tarts tőle, én magam fogom hajtani a lovakat.

- Óh, azt nem engedem - szólt Henriette -, az nem multság többé, mikor rossz utakon óraszámra kell a gyeplőt tartani.

- Magam előnyeért teszem, nagyság; tudja, én pipázni szeretek, s benn a fedett hintóban azt nem tehetném...

Források: 1. Jókai Mór: Magyarhon szépségei. /Utí- és tájképek a XIX. századi Magyarországról/, Bp. 1966. Magvető Kiadó.

2. Jókai Mór: Szegény Gazdagok. Bp. 1987. Szépirodalmi K.

Áspis kígyó

(népballada)

Émöntem szógálni
Kecskemét pusztára
Sási vize mellett
Örökre őrsztem,
Léhajtván fejemet
Csipke bukor alá,
Mérges áspis kígyó
Kelebembe bújván
Piros véröm szíjja,
S szívem szomoríttya,
Karcsú dérékamat
Majd átalszakajtya.

„Jó napot, jó estét
Kedves édösapám!
Ode le szógáltam
Kecskemét pusztáján,
Lehajtvá fejemet
Csipkebukor alá,
Mérges áspis kígyó
Kelebembe bújván
Piros véröm szíjja
Szívem szomoríttya,
Vöd ki, vöd ki, vöd ki
Kedves édösapám!”

„Bizon nem vöszöm én
Édös, kedves lányom,
Inkább möglöszök és
Ész szép lányom nélkül,
Ész szép lányom nélkül;
Erigy el anyádhon,
Majd talán kivöszzi!”

„Jó napot, jó estét
Kedves édösanyám,
Oda le szógáltam
Kecskemét pusztáján,

Léhajtvá fejemet
Csipke bukor alá,
Mérges áspis kígyó
Kelebembe bújván
Piros véröm szíjja
Szívem szomoríttya,
Vöd ki, vöd ki, vöd ki
Kedves édösanyám
Ha igaz vagy hozzám!”

„Bizon nem vöszöm és
Édös, kedves lányom,
Inkább möglöszök én
Ész szép lányom nélkül,
Ész szép lányom nélkül,
Mind fél kezem nélkül;
Erigy a bátyádhon
Majd talán kivöszzi!”

„Jó napot, jó estét,
Kedves édös bátyám!
Ode le szógáltam
Kecskemét pusztáján,
Lehajtván fejemet
Csipkebukor alá,
Mérges áspis kígyó
Kelebembe bújván
Piros véröm szíjja,
Szívem szomoríttya,
Karcsú derekemet
Majd átalszakíttya,
Vöd ki, vöd ki, vöd ki
Kedves édös bátyám!
Vöd ki édösbátyám;
Ha igaz vagy hozzám!”

„Bizon nem vöszöm én
Édes kedves húgom,
Inkább möglöszök én
Ész szép húgom nélkül
Ész szép húgom nélkül,
Mind fél kezem nélkül,
Erigy a nénédhön
Maj talán kivöszi!”

„Jó napot, jó estét,
Édös, kedves néném,
Oda le szolgáltam
Kecskemét pusztáján
Lehajtván fejemet
Csipkebukor alá,
Mérges áspis kígyó
Kelebembe bújván,
Piros véröm szíjja,
Szívem szomorítyya,
Karcú dérékamat
Majd átalszakíttya,
Vöd ki, vöd ki, vöd ki
Édös kedves néném,
Vöd ki édösnéném
Ha igaz vagy hozzám!”

„Bizon nem vöszöm én,
Édös, kedves húgom,
Inkább möglöszök én
Ész szép húgom nélkül,
Ész szép húgom nélkül,
Mind fél kezem nélkül;
Erigy a mádkádhön,
Majd talán kivöszi!”

”Jó napot, jó estét
Édös kedves mátkám!
Ode le szolgáltam
Kecskemét pusztáján,
Lehajtván fejemet
Csipkebukor alá,
Mérges áspis kígyó
Kelebembe bújván
Piros véröm szíjja,
Szívem szomorítyya,
Karcú dérékamat
Majd átalszakajtya;
Vöd ki, vöd ki, vöd ki
Édös kedves mátkám
Vöd ki édös mátkám,
Ha igaz vagy hozzám!”

„Bizom kivösözöm én
Édös kedves mátkám,
Inkább möglöszök én
Az fél kezem nélkül
Mint szép mátkám nélkül.”
Fölgýürte az ingit,
Az kelebibe nyúlt
Kivöszi az kígyót
Acskó aranyná vát,
Az ajtóhön vákta,
Mind szétdült az arany;
„Nincs szív az apámná,
Anyámná, bátyámná,
Se az én nénémné
Csak a szertömné!”

El se hítt a mönnyegzőjire egygyet se, testvérejből, apjából, anyjából. Ettül az időtől fogva, ha a gyerök mögházasodik, elhagygya a szülöjít.

*Forrás: Kálmány Lajos: Alföldi népballadák. Bp. 1954.
Akadémiai Kiadó*

Szendre báró leánya

(ballada)

Falu végén terebélyes diófa,
Egy juhászlegény furulyáztat alatta.
Olyan szépen fújja a furulyáját,
Behallatszik a Szendre báró ablakán.

Éjfél után egyet ütött az óra,
Kinyílt a Szendre báró ablaka.
Kinyílt a Szendre báró ablaka,
egy kökényszemű báró lány néz ki rajta.

Szendre báró fölnyergelte a lovát,
Fölkereste a juhászok tanyáját.
Meggérdezte az öreg számadóját,
Nem látta-e az ő kedves leányát.
„Báró uram, az igazat megvallom,
Egy bojtárom háram napja odavan.
Egy bojtárom három napja odavan,
A nagyságos kisasszony is vele van.”

Jaj de szépen kifaragták az a fát,
Amelyikre a juhászlegényt akasztják.
Fújja a szél a fekete göndör haját,
Mért szerette el a báró leányát.

Adatközlő: Tóth János /1980/

Megjegyzés: Ez a ballada hasonló szöveggel megtalálható Bartók Békés megyei gyűjteményében is. a zeneszerző 1926-ban Endrődön gyűjtötte. Az a változat nyolc versszakos, és dallama is eltér az általunk ismerttől.

A dohány szó eredete

(népmonda)

Régebb időben még a dohányt nem úgy hívták, hogy dohány, hanem levél. Egyszer az ördög, amint megy, összetalálkozik egy emberrel, akit Dohnak hívtak. Amint együtt utaztak, azt mondja az ember: „Hallod, pajtás, csináljunk pipát, pipázzunk!”

„Helyes” - mondja az ördög - nálam van levél”. Addig mentek míg egyszer találtak pipának való görbe fát, szépen kifaragták a pipának, tüzes dróttal kisütötték a makját és a szárát, a tűszekrényét pedig bicskával kivájták. Mikor készen volt, azt mondja az ördög: „Nesze, pajtás! Levél, meg van vágva, csak gyújts rá!”

Doh rágyújtott, szívta és elszédült a levéltől. Akkorában odajött egy másik ördög is, kérdezi: „Mit csináltok, pajtás?” Elmondták, hogy milyen jól sikerült a pipacsinálás, a pipázás, azt mondja az ördög a másiknak: „Nézd csak pajtás! Doh hány a levéltől!”

Ebből ered a dohány, hogy Doh hány a levéltől.

*Forrás: Kálmán Lajos: Hagyományok és rokonneműek. I-II.
Vác, 1914. Néphagyományt Gyűjtő Társaság kiadása.*

A vasajtó

A Balku kiserdőjének a dombjában van egy pince. Ez a pince a régi templom pincéje volt. Minden hét évben egyszer kinyílt a vasajtó, és egy fényes hintó jött ki rajta lovastól. Annak a hintónak az utasai az éjjéli misére mentek. Ha valakivel az úton találkoztak, megálltak és fölvettk, hogy menjen ő is. Aki egyszer fölszállt arra a hintóra, soha többé nem került elő. Sokan eltűntek így. A hintóban egy uraság-forma ember ült. Egyik alkalommal, ahogy megálltak, hogy fölvegyenek valakit, a következő történt: kinyílt a hintó ajtaja, és az útszélén álló ember meglátta, hogy az uraság lába kibújít a pokróc alól. Nem olyan volt, mint az ember lába, hanem mint a lónak a patája. Mikor ezt fölfedezte az ember, meghátrált, és nem mert fölszállni. Ezután senki sem szállt fel a hintóba, és nem is nyílt ki többé a vasajtó.

A Cikó-halom boszorkányai

Az a hír járta, hogy a Cikó-halomnál boszorkányok tanyáznak. Egyszer ment két ember Battonyára a javasemberhez, mert megrontották a tehenüket. A javasember pedig meg tudta az ilyet gyógyítani. A Cikó-halom felé közelebb volt menni. Visszafelé, mikor vitték a javasembert, az mondta a kocsisnak, hogy a Cikó-halom környékén nem hagyja a lovakat megállni, mert akkor nem maradnak életben. ha nem akarnak menni a lovak, akkor üsse őket. Ahogy odaértek a halomhoz, a kocsi kereke nem fordult többet, pedig nem volt se sár, se hó, sima volt az út. A kocsis ütötte a lovakat nagyon, azok annyira kifáradtak, hogy tiszta hab volt mind a kettő. Húzták a kocsit, de úgy, hogy a kerék nem forgott, hanem csúszott. Amikor elhagyták a halmot, térdre estek a lovak, mert megint elkezdtek forogni a kocsi kerekei. Utána nyugodtan mentek tovább, és a javasember meg tudta gyógyítani a tehenet. De soha többé nem mentek a Cikó-halom felé, mert ott a boszorkányok nem szerették, ha háborgatták őket.

/Adatközlő: özv. Megyeri Andrásné/

(Lévési népdalok)

Sárga csikó, de fényes a serénye,
Nem mindegyik lá nak kacsint a szeme;
Lám az enyim sem tudott kacsintani,
Még is tudok szép szeretőt tartani.

Mán Aradon mögfúják a trombitát,
Minden huszár nyergője föl a lovát.
Nyergöld huszár, nyergöld föl a lovadat,
Császár elébe mutatod magadat.

***

A Dömötör, a Dömötör közeledik,
A juhásztól a birkákat számon kéri;
Nincsen neki egyebe:
Csak egy vezér ürüje,
Rajta van a csengetyűje.-

Legelteti, legelteti alá s elé,
Kondorosi, kondorosi csárda felé,
Szolgálója olvasa,
A gazdája számoja,
Az asszony meg siratgatya.

***

Nyári estén hull a csillag az égrű,
Hull a könyv a kedves babám szömibű;
Hull a könyve, ne sira son engemet,
Vasra tötték lábomat is kezemet.

Részlet a 2. kötet bevezetőjéből: „A községeket kimodás szerint írtuk le, így kaptuk: Lévést, mely nem egyéb, mint Marczibányi Dombegyházának Marczibányi Livius után nyert neve s e szerint Livius magyarul: Lévés.”

(A térség más településének népdalai)

Három fertály patyolat,

Ki van az ablak alatt?

Három kislány, mint a hó,

Magyar legénynek való.

Ez az ucza de poros,

Ez a kis lány de piros,

Pántlikája de bokros,

Az ajaka de csókos.

/Magyarbánhegyes/

/Pusztaföldvár/

Hej, hogy ha én asszony löszök,

Kerek aju szoknyát vöszök,

Kerek löszök, mint a retök,

Nem mondom mög kit szeretök.

Tél az idő, fuj a szél,

Fázik a szegény legény,

Fázik gyenge két karja,

Suba alá takarja.

/P-földvár/

/Cs-apáca/

Forrás: Koszorúk az Alföld vadvirágaiból. Dugonics András sírjára. Arad, 1878.

Megjegyzés: Kálmány/Kálmán/Lajos/1852-1919/, népköltészeti és néprajzi gyűjtő. Katolikus pap. Pécs-kán kezdte népköltészeti gyűjtését. Kelet-Csanád számos településén gyűjtött: Battonyán, Dombegyházán, Magyarbánhegyesen stb. A modern folklorzisztika egyik úttörője volt. A népdalokban megtartottuk a gyűjtő eredeti lejegyzési sajátosságait, amelyekkel a kiejtést, a szótagnyújtást stb. próbálta érzékeltetni.

Népdalok újabb gyűjtésből

Szombaton este nem jó citerázni,
A lányokhoz részegesen járni.
Mennél jobban részegesen járok,
Annál jobban szeretnek a lányok.

Cukros zabot adok a lovaknak,
Jó éjszakát mondok a babámnak.
Mondok neki olyan jó éjszakát,
Szervusz, babám, felejtjük el egymást.

***

Sej, bádогоzzák a dombegyházi templomot.
Kilenc kislány hordja rá a bádogot.
Kilenc kislány kilenc barna legénnyel,
Sej, mindegyik a maga szeretőjével.

Sej, búra, búra, búbánatra születtem,
Nem igazi édesanya nevelt fel.
Se nem igaz, se nem az a mostoha,
Sej, azt szerettem, akit nem kellett volna.

***

Arad felől, sej Arad felől tornyosulnak a felhők.
Szaladj, kislány, piros-barna kislány, mert megver a nagy eső.
Majd szaladok, ha akarok, én megázni nem akarok,
Dombegyházán, a magam falujában szeretőt nem találok.

Elátkozott, sej, elátkozott engem az édesanyám,
Hogy ne legyen, sej, hogy ne legyen se országom, se hazám.
sűrű erdő közepibe, ott is a babám ölibe,
Ott töltöm el, sej, az időmet, a legényéletemet.

***

- Béreslegény, hová hajtod az ökröt?
Talán bizony kiskertembe bekötöd?
Oda bizony, béreslegény nem kötöd, de nem kötöd,
Gyenge a rozmaring ága, letöröd.

- Ha letöröm, megfizetem az árát.
Adj egy kaszát, hadd vágjak egy rend rózsát.
Ritka rózsza, nem lehet rendre vágni, sejt levágni.
Jaj, de bajos tanyasi lányhoz járni.

***

Ha felkötöm piros delin kendőmet,
Minden szombat este várom a szeretőmet.
De hiába várom, úgysis tudom, hogy nem jön,
Helyette egy kék ibolyás levél jön.

Kisangyalom, ha te tudnád, amit én,
Milyen igaz szívű hű szeretőd vagyok én.
Vagyok olyan igaz, rózsám, hozzád, mint a nap,
Amely környes-körül jár az ég alatt.

***

Új a subám, fel van a szögre akasztva,
Gyere, babám, akaszd a nyakamba.
Így is, úgy is ott annak a helye,
Még az éjjel betakarlak, rózsám, vele.

Új a csizmám, fel van a szögre akasztva.
Sarkantyúját belepte a rozsdá.
Összeverem olyan betyár módra,
Mind egy szálíg leperreg a rozsdá róla.

***

Sárgát virágzik a repce,
Rajtam van a világ nyelve.
Száradjon el a repce levele,
Sej, hogy ne legyen rajtam a világ nyelve.

Ember, az akarok lenni,
Nékem nem parancsol senki.
Parancsol egy özvegyasszony lánya,
Sej, szeretem is, hajtok a szavára.

***

Ha bemegyek, ha bemegyek a dombegyházi csárdába,
Kisfokosom, kisfokosom vágom a gerendába.
Aki legény, az vegye ki, aki az én kisangyalom elszereti.
Még az éjjel a vérével a nevemet írom ki.

Fekete a kökény, fehér a virágja.
Bort iszik a legény, piros az orcája.
Azt hiszik a lányok, hogy pünkösdi rózsza,
Pedig a szerelem lángja lobog rajta.

Fekete faluban fehér torony látszik.
Láttam a babámat, más ölében játszik.
Játsszál, kisangyalom, tőled nem sajnálom,
Csak a reád rakott csókjaim sajnálom.

***

Dombegyházi, dombegyházi torony tetejére
Rászállott egy holló feketébe.
Szárnya alatt, jaj, de aranyos a tolla,
Most vagyok a, most vagyok a legszebb legénysorba.

Dombegyházi faluvégen van egy cserepes ház.
Arra járok, még a szívem is fáj.
Valahányszor arra megyek el előtte,
Mindannyiszor, kisangyalom, csak te jársz az eszembe.

***

A főutcán végigmenni nem merek,
Mert a lányok talpig selymet viselnek.
Selyemet, selyemet, csak a derekán,
Barna legény kacsingat az ablakán

- Ne kacsingass, barna legény, gyere be!
Ölelőre vár a karom idebe.
Gyere be, gyere be, te barna babám,
Nem haragszik terád az édesanyám.

- A jegygyűrűt, amit adtam, add vissza,
Mert miköztünk a szerelem nem tiszta.
- Én édes istenem, hogy adnám vissza,
Nem volt arany, mind belepte a rozsdá.

***

Réten, réten, sej, a dombegyházi réten
Elvesztettem a zsebbe való késem,
Késem után a karikagyűrűmet, galambom,
Azt sajnálom, nem a régi szeretőmet.

Este, este, sejj, este akar lenni.
Ez a kislány haza akar menni.
Hazamenne, de nincs kísézője, galambom,
Elkísérem, leszek én a szeretője.

***

Nem idevaló születés vagyok én,
Messze földről vándoroltam ide én.
Így jár, aki messze földről idevándorol,
Nincs babája, ki vállára boruljon.

Esik eső, sáros lett a nagy utca,
Meglátszik a lopott lónak a nyoma.
Gyere, babám, söpörd el a lopott ló nyomát,
Még az éjjel terád költöm az árát.

***

Hideg szél fúj, édesanyám, adja ki a kendőm,
Még az éjjel felkeresem a régi szeretőm.
Kiállok a kapujába,
Kibeszélgetem magamat vele utoljára.

Ellőtték a jobb karomat, folyik a piros vérem.
Nincsen nékem édesanyám, ki bekösse nékem.
Gyere, kisangyalom, kösd be
Sebeimet, gyógyítsd meg a bánatos szívemet.

***

Kikötöm a kispeljovam a csárda elébe.
Lehajtom a fejem a barna babám ölébe.
Lehajtom a fejem a barna babám ölébe,
Hullajtom a könnyeim a hacacaré kötényébe.

Ezt a csárdás kiskalapot a jó anyám vette,
Mellé az ibolyát a szeretőm anyja tette.
Sír az édesanyám, a szeretőm anyja gyászol,
Ellenséges ágyúgolyó választ el egymástól.

***

Arad felől sebesülve jönnek a katonák.
De sok szőke, barna kislány várja a babáját.
De csak minden tizediknek jön vissza a párja,
A többinek közös sírban nyugszik a babája.

Édesanyja levelet írt katona fiának,
Gyere haza, édes fiam, halálomra várlak.
Százados úr visszaírja, ne várja a fiát,
Doberdói hegy aljában ásták meg a sírját.

***

Anyám, anyám voltál, mért nem tanítottál?
Gyenge nádszál voltam, mért nem hajlítottál?
Hajlítottál volna, meghajlottam volna,
Ilyen árvaságra nem jutottam volna.

***

Kérges a tenyerem, a tenyerem,
Aval keresem a kenyerem.
Aval keresem a télire valót,
Babámnak a selyem szoknyára valót.

Holtig átkozom az anyámat,
Mért nem adott az én babámnak.
Annak adott, kit sohase szerettem,
Kire még a szemem rá se vetettem.

Morzását sem adok a madárnak,
Tegnap temettem az anyámat.
Anyám sincsen, a szeretőm is elhagyott,
Dombegyházán a legárvább én vagyok.

***

Bükkfa, nyárfa, mogyorófa most virágozik,
Az én csárdás kisangyalom mással játszik.
Játsszál, játsszál, kisangyalom, én nem bánom,
Csak a reád rakott csókjaim sajnálom.

Ha meghalok, ki fog engem megsíratni?
Ki fog az én koporsómra ráborulni?
Ráborulna édesanyám, de már sincsen,
Borulj hát rá, egyetlen egy drága kincsem.

Sárga a csikó, sárga a nyereg rajta,
Most akartam hozzád menni rajta.
Most akartam véled beszélgetni,
Itt van az idő, el kell masírozni.

Anyám, anyám, kedves édesanyám,
De szomorú vasárnap délután.
Házunk előtt szépen muzsikálnak,
Engemet pedig visznek katonának.

***

Kimentem a selyem rétre kaszálni,
De nem tudtam én a rendet levágni,
Mert nem látszott a sok sárga virágtól,
Régi babám, hogy váljunk el egymástól?

***

Sej, haj, kávéit ittam, megégette a számát.
Más öleli, csókolja a babámat.
Más öleli, másnak ül az ölébe,
Sej, haj, más kacsint a világoskék szemébe.

Sej, haj, zavaros a Tisza vize, nem tiszta,
Rávezetem kis pej lovam, nem issza.
Ha nem issza, vezetem a Dunára,
Sej, haj, mégse lesznek senki megunt babája.

***

Az éjszaka elaludtam, de rosszat álmodtam,
Kesely lábú kis pej lovam felnyergelve láttam.
Körüllovagoltam ezt a sűrű kerek erdőt,
Mefogadtam, Dombegyházán nem tartok szeretőt.

Az én rózsám udvarában van egy magas nyárfa.
Ha elmegyek én alatta, rám hajlik az ága.
Csipkés a levele, rajtam van a falu nyelve,
Mért is van az én rózsámnak ilyen hazug szíve?

***

A dombegyházi községháza fel van virágozva.
Az ablaka, az ajtaja sarkig ki van nyitva.
Abban vannak azok az urak,
Akik kengem majd besoroznak.
Besoroznak három évre, harminchat hónapra.

Mikor engem besoroztak, virágzott a mező.
Sírt a babám, hullt a könnye, mint a záporész.
Ne sírj, ne ríjj, kedves tubicám,
Visszajövök én még tehozzád.
Ha letelik a három év, viszontlátjuk egymást.

***

Dombegyházi lányok, hova jártok?
A vaskutban vizet nem találtok,
Mert a vaskut befagyott,
A szeretőm elhagyott, az a barna.

Dombegyházi lányok, hova jártok?
A pajtában dohányt nem találtok,
Mert a dohányt csomózzák,
A szeretőm sorozzák katonának.

Dombegyházi lányok, hova jártok?
Az erdőben somot nem találtok,
Mert a somot leszedik,
A szeretőm elviszik katonának.

Megjegyzés: A népdalokat gyűjtötte: G. Gy.

Adatközlők: Tapasztó Mihály és Tóth János, a helyi citerazenekar tagjai. /1980./

A már említett Kálmány Lajoson kívül szisztematikus népköltészeti gyűjtést nem végzett senki a településen. Bartók gyűjtött ugyan Békés megyében, de idáig nem jutott el. Sajnos, az anyaggyűjtés elhanyagolása pótolhatatlan veszteségeket okozott. Sok idős ember vitte sírba mese-, monda- és népdalkincsének java részét.

Meg kell azt is jegyezni, hogy hosszú évszázadok népköltészeti anyagának megőrzésére itt eleve nem volt lehetőség, hiszen az utolsó török pusztítás és az újratelepülés között jó másfél évszázadnyi idő telt el. Megszakadt tehát a hagyományörzés folyamata. Másfelől viszont ez a történelmi sajátosság sokszínűséget is eredményezett, hiszen a különböző helyekről betelepültek nemcsak a munka-, hanem a népköltészeti kultúrájukat is magukkal hozták.

Emlékirat!

Ezen családi lakóház az Úrnak Ezerkilencszázharmincnegyedik évében épült.

A házat annak tulajdonosa Lőw Antal, ki a megszállott Torna községben 1894 évben született s kinek foglalkozása mészáros és hentes valamint ipartestületi elnök és felesége Frank Katalin építette, kiknek gyermekei az építés idejében Lőw Mancika 10 éves, Lőw Tónika 3 éves és Lőw Katalin 18 hónapos.

A család nagy nélkülözések árán és azért építette ezt a házat, mert a régi ház, melynek helyén ez épült már olyan avult volt, hogy ha a szomszéd községben az ég beborult a lakószobában már esett az eső.

A munkálatokat Veszprémi József és testvére magyardombegyházi lakosok építették a következő emberekkel: Dániel Péter Pál ács és kőműves segéddel, Veszprémi József és Sándor, Papp Sándor, Kiss Lajos, Dániel Pál, Antal Mihály, Izsák Pál és Miskolcsik Mihály becsületes polgárokkal.

E lakóház szomszédja jobbról özv. Kiss Istvánné és balról özv. Deák Józsefné, míg szemben az 1924 évben épült új községháza.

A ház építésének idejében az emberiségre nem a legjobb idők jártak, a súlyos gazdasági háború már mindenkit idegileg és anyagilag tönkre tett és már csak a remény tartja bennünk az életet, de bízunk a jó Istenben, hogy amikor e sorokat megtalálják, már azt is csak hírből fogják tudni, hogy ettől a községtől nem messzire volt az az átkos Trianoni határ és akkorra minden úgy lesz mint régen is volt, lesz ismét Nagymagyarország.

Adjon az Isten még egészséget is a háznak jelenlegi és későbbi lakóinak.

Dombegyház, 1934. augusztus 9.

Veszprémi József Lőw Antal

Megjegyzés: 1991-ben a települési önkormányzat a volt Lőw-féle házat elbontatta, és helyén rendőrszobát, valamint rendőrségi szolgálati lakást kezdett építtetni. Bontáskor a régi falmaradványokat teherautóra rakták, és elszállították. A palackba zárt emlékirat a törmelék közé került, amelyet szétszórta. Mezőgazdasági munkavégzés /ekézés/ közben találta meg ezt a becses dokumentumot Bába Imre 5. osztályos tanuló. Az eredeti „Emlékirat”-ot a család Budapesten élő tagjához, Oroszlány Lajos okl. villamosmérnökhöz juttattuk el.

Ajánlott irodalom

(a forrásokon kívül)

1. Bálint Alajos: Csanád, Arad és Torontál közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegyék régészeti katasztere. A Csanád vármegyei történelmi és Régészeti Társulat kiadványa. Kiadja Csanád Vármegye Könönsége. Makó, 1941.
2. Balogh György: Szűkebb hazánkban. Életrajzi lexikon a mezőkovácsházi járásról. 1977. Mkháza. /kézirat/.
3. Balogh György: - Oltvai Ferenc - Takács László: A mezőkovácsházi járás helytörténeti-honismereti forrásai. Mezőkovácsháza, 1969.
4. Barna János: Makó és Csanád-Torontál vármegyei községek. Szerk. - előszó: Nikolszky Jenő. Bp. 1929. /Magyar városok monográfiája 6./
5. Csipes Antal: Békés megye élete a XVI. században. Békéscsaba, 1976.
6. Dáczer Károly: Üzenet másfél évszázad távlatából. Geocztelep születése Kunágota pusztán. In: Kunágota alapításának 150. évfordulójára. Kiadja Kunágota Község Önkormányzata. Kunágota, 1994.
7. Érkövy Adolf: A telepítési kérdésről, tekintettel a kivándorlásra. Budapest, 1883.
8. Fényes Elek: Magyar Országnek s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. 4. kötet. Pest, 1893.
9. Gaál Jenő: Az Aradi Gazdasági Egylet évkönyve 1877-ről. Arad, 1878.
10. Gaál Jenő: A délmagyarországi kincstári birtokok és telepes községek múltja és jelene. Arad, 1913.
11. Gaál Jenő: Csanád megye. Bp., 1892.
12. Hegedűs Antalné: Dombegyház annotált helyismereti bibliográfiája. Szeged, 1979. Szakdolgozat.
13. Höhn József: A Viharsarok településviszonyai és első mozgalmainak sajtóvisszhangja. Kiadja a TIT Megyei Szervezete. Békéscsaba, 1966.
14. Juhász Kálmán: Egy dél-alföldi hiteleshely kiadványai. Aradi regesták. Gyula, 1926.
15. Karácsonyi János: Békésvármegye története. Magyarország ezeréves fennállásának ünnepére. Békésvármegye Törvényhatósági bizottságának megbízásából. Gyula, 1896.
16. Kéziratos művek bibliográfiája. Összeáll.: a Mezőkovácsházi nagyközségi és Járási Könyvtár. Mkháza, 1978.
17. T. Kiss Tamás: Metszetek Dombegyház múltjából és jelenéből. Dombegyház, 1989.
18. Knyihár Andrásné: A mezőkovácsházi járás helytörténeti bibliográfiája 1966-1974. Válogatás. Mkháza, 1975.
19. Lakatos Pál: Adatok Békés megye délkeleti részének településtörténetéhez a

- honfoglalás koráig, különös tekintettel Nagykamarás és Medgyesegyháza községekre. Békési Élet, VII. évf. 1972/1.
20. Návay Imre: Csanád vármegye szabályrendelete. Makó, 1885.
  21. Oltvai Ferenc: Az iskolaügy Kelet-Csanádban a proletárdiktatúra időszakában. Békési Élet, 1969/1.
  22. Szabó Ferenc: Dél-Tiszántúli munkásszerződések 1889-1994. A Néprajzi Múzeum kiadása, Bp., 1966. Néprajzi Közlemények 11.
  23. Szabó Ferenc: Dologház Gyulán 1817-1846. Békés megye helységeinek utcanevei a múlt század közepén. Szerk.: Dankó Imre, Gyula, 1961.
  24. Szabó Ferenc: A helyi és az országos hírlapok elterjedése, olvasottsága Békés megyében 1911-ben és 1925-1926-ban. Békési Élet, 1970/3.
  25. Szabó Ferenc: Vass I. /szerk./: Békés megye 1918-1919-ben. Válogatott dokumentumok. Békéscsaba, 1968.
  26. Szabó István /szerk. és bev./: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848-1914. Tanulmányok. Bp. 1965. Akadémiai Kiadó.
  27. Szabó István: Tanulmányok a magyar parasztság történetéből. Bp., 1948.
  28. Szabó János: Ásatási jelentés a Dombegyház Balku-domb lelőhelyen végzett leletmentő ásatásról. 1975. Békéscsaba, Gépirat.
  29. Szabó János: Jelentős a Dombegyház Cikó-halom végzett helyszíni szemléről. 1973. Békéscsaba. Gépirat.
  30. Szőke Béla: A honfoglaló és kora Árpád-kori magyarság régészeti emlékei. Bp. 1962. Akadémiai Kiadó. /Régészeti tanulmányok 11./
  31. Szentkláray Jenő: A Csanád egyházmegyei plébániák története. Temesvár, 1889.
  32. Takács Lajos: A dohánytermesztés Magyarországon. Bp., 1964. Akadémiai Kiadó.
  33. Vajda Aurél: Békés megye helytörténei térképének szöveges magyarázata. Békéscsaba, 1958.
  34. Vályi András: Magyarországnak leírása, II. Budán, 1799.
  35. Varga Annamária: Középkori temető Dombegyház mellett. 1966. Békéscsaba. Gépirat.
  36. Vermes Ernő: Csanád vármegye 10 évvel Trianon után. Csanád vármegye és az egyelőre egyesített Arad és Torontál vármegyék revíziós emlékalbuma. Gyula, 1929. Kultúra Könyv- és Lapkiadó.

Fényképmelléklet

A Balku-dombi falmaradványok

A vizesi templom alapfalai

Pecsetlenyomat 1818-ból
Körfelirata:
LIVIVS MEZEI
KERTÉSZ KÖZSÉG PETSÉTYE

Pecsetlenyomat 1857-ből
Körfelirata:
DOMBEGYHÁZ KERTÉSZSÉG
PETSÉTI

A lapka tükrében egy dohánylevél,
négy búzakarász és egy füstölő
hosszúszerű pipa van bevésvé.

Az egykori Lonovics-kastély

Hollósy Kornélia.

Hollósy Kornélia

HOLLÓSSY L-né
búcsú-előadása.

Alapítvány **Nemzeti Színház.** Berletvezető

1862. július 20-án, 1862.
VII. évadkiváltságként!

HOLLÓSSY L-né
utolsó fellépését!

Bánk bán

...

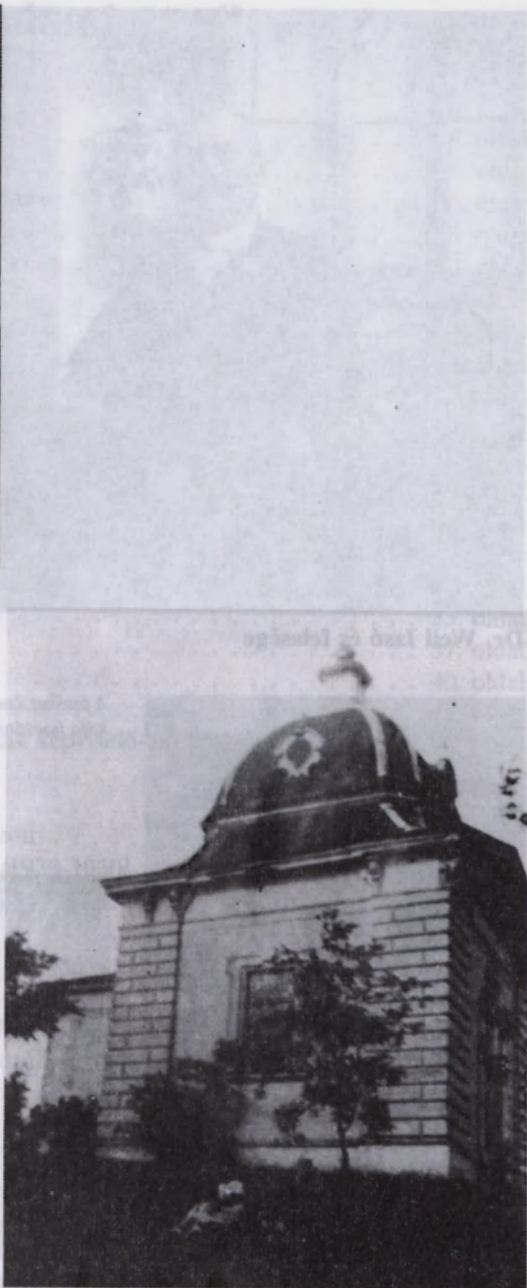
...	...	...
...	...	...
...	...	...

ESZ OTTÓR.

Hollósy Kornélia búcsúelőadását hirdető plakát 1862-ből

**Lonovics József érsek, Hollósy
Kornélia férjének nagybátyja**

*(A reprodukciót
Sárközi Gyula készítette.)*

A Lonovics-kripta

Dr. Weil Izsó és felesége

Dr. Weil Izsó fotelja. Egy battonyai asztalosmester munkája. Védett iparművészeti tárgy.

A fotókat Zengő Gábor, dr. Weil Izsó Budapesten élő unokája bocsátotta rendelkezésemre. (G. Gy.)

A Weil-ház a templom mellett

Tartalomjegyzék

Bevezetés	3. oldal
I. Történeti rész	5. oldal
Rézkori leletek Magyar-Dombegyházán	6. oldal
Szarmatakori leletek Dombegyházáról	8. oldal
Településünk a megyei monográfiákban	10. oldal
A vizesi templomrom	12. oldal
Mit rejt a Kolostordomb?	13. oldal
Békében és békétlenségben	14. oldal
Epizódok a török időkből	15. oldal
Arad vármegye a legrégebb magyar térképen	16. oldal
Dombegyházi falunévsor és adóösszeírás	17. oldal
Levél a vármegyének 1819-ből	21. oldal
Tulajdonosi és tulajdoni összeírás	22. oldal
A telepés községgé válás útján	28. oldal
Dombegyház a 19. sz. közepén	33. oldal
Dohánytermesztési kimutatás I.	35. oldal
Dohánytermesztési kimutatás II.	37. oldal
Dohánykertészsors 1848/49-ben	40. oldal
A dombegyházi pusztá	45. oldal
Bepillantás a kiegészítés utáni időszak képviselő-testületi munkájába	46. oldal
Dr. Weil Izsó felszólalása	48. oldal
Dombegyház az 1920-as években	52. oldal
Cselédsorsok a két világháború között	55. oldal
Statisztikai adatok településünkről /1920-1930/	58. oldal
II. Művelődéstörténeti rész	61. oldal
A puszták műemlékei, a halmok	62. oldal
Attila-hagyományok	67. oldal
A templom mint kultúraforrás	69. oldal
Toronyi török foglyot ejt Dombegyházán	70. oldal
Halotti beszéd Balsaráti Vitus Jánosról	73. oldal
Biographisches lexikon	82. oldal
Búcsú tudóstársaimtól	84. oldal
Balsaráti Vitus János halálára	85. oldal
Vitus János sírírata	86. oldal
Fabritius Vazul emléke	87. oldal
A Marczibányi család	88. oldal
Lonovics József	92. oldal
A szegénylegények visszavárták Kossuthot	95. oldal

Hollósy Kornélia	97. oldal
Szász Károly: A csalogány halála	104. oldal
Hollósy Kornélia emlékkönyvébe	105. oldal
Az Olümposz	107. oldal
Az új kereskedelemügyi miniszter	108. oldal
Vörös László	110. oldal
Regényes kóborlások	112. oldal
Aspis kígyó /népballada/	113. oldal
Szendre báró leánya	115. oldal
A dohány szó eredete	116. oldal
A vasajtó	116. oldal
A Cikó-halom boszorkányai	117. oldal
Lévési népdalok	118. oldal
A térség más településének népdalai	119. oldal
Népdalok újabb gyűjtésből	120. oldal
Emlékirat	127. oldal
Ajánlott irodalom	128. oldal
Fényképmelléletek	130. oldal

Hibák jegyzéke

10. old. 21. sor: a 1480 helyett *s 1480*
17. old. a címben: 1576 helyett *1567*
29. old. 34. sor: úrbéren helyett *úrbéres*
41. old. 25. sor: biztosított helyett *biztosította*
43. old. 1. sor: rendelkezé helyett *rendelkezzék*
46. old. 9. sor: menekült helyett *nehezült*
56. old. 14. sor: ebédek helyett *ebédet*
69. old. 20. sor: érdemlő helyett *érdemlő*
70. old. 24. sor: mindenünk helyett *minekünk*
72. old. 5. sor: felett helyett *felette*
74. old. 17. sor: szerencsére helyett *szerencsége*
29. sor: azonban helyett *azokban*
101. old. 20. sor: ad helyett *a*
103. old. 6. sor: nyomor helyett *szomorú*
107. old. 34. sor: hanját helyett *hangját*
110. old. 15. sor: küzdelemre helyett *küzdelmes*
113. old. 4. sor: örökre helyett *ökröket*
125. old. 28. sor: kengem helyett *engem*

